

KATOLIKUS KULTÚRKÖNYVTÁR
— V. KÖTET —

SZOCIÁLIS IRÁNYELVEK

IRTA
DR VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD
KALOCSAI ÉRSEK

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
P. BERNHARD ZSIGMOND S. J.
AZ INNSBRUCKI „INSTIT. PHILOS.“ v. TANÁRA

BUDAPEST,
A „MAGYAR KULTÚRA“ KIADÁSA
(VIII., Horánszky-utca 20.)
1923.

KATOLIKUS KULTÚRKÖNYVTÁR
— V. KÖTET —

SZOCIÁLIS IRÁNYELVEK

IRTA

DR VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD

KALOCSAI ÉRSEK

(OPUS POSTUMUM)

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

P. BERNHARD ZSIGMOND S. J.

AZ INNSBRUCKI „INSTIT. PHILOS.” v. TANÁRA

BUDAPEST,

A „MAGYAR KULTÚRA” KIADÁSA
(VIII. Horánszky-utca 20.)

1923

Nihil. obstat.

P. Ludovicus Tomcsányi S. J.
censor dioec.

N. 3915/923

Imprimatur.

Strigonii, die 24 nov. 1923.

Joannes Csernoch
Card. Aeppus.

Midőn az itt közreadott munkával az olvasóközönség előtt megjele-
nünk, szükségesnek látjuk pár szóval megemlékezni a munka
létrejöttének körülményeiről.

Az Istenben boldogult kalocsai érsek a vörös rémuralom legki-
nosabb napjaiban fogott e munkája megírásához. Egészségi állapota már
ekkor sem volt kielégítő. Az orvosok az 1918. év őszén igen komoly
szívbjait állapítottak meg nála és a legnyomatékosabban figyelmeztették,
hogy legalább egy évig tartózkodjék minden nagyobb szellemi erőfe-
szítést igénylő munkától és főleg minden izgalomtól. Még egy hónap
sem telt el az orvosi konzultáció után, amikor bekövetkeztek az októ-
beri események és ezek nyomán az ország szörnyű összeomlása. Az
egymásra torlódó rettenetes válságok természetesen első sorban
azokat érintették, akik felelősségteljes állásukban úgy érezték, hogy a
reájuk bízott nagy érdekek megvédelmezésére nyugalmaik, egészségük,
sőt életük veszélyeztetése árán is kötelezve vannak. A szegény beteg
érsek úr is első sorban nem magára gondolt, hanem a szerencsétlen
haza siralmas sorsára, népes egyházmegyéje szétmárcangolására, leg-
jobb papjainak, legderekabb híveinek üldöztetésére. Amíg a vörös
banditák valósággal őrizetbe nem vették, a régi buzgósággal végezte
egyházkormányzati teendőit, komoly, teljesen egyensúlyozott magatar-
tásával, lelki erejével, rendületlen bizalmával környezetére is jótékony
hatással volt. Amikor pedig a vörös söpredék arra kényszerítette, külö-
nösen a kalocsai ellenforradalom véres leverése után, hogy a rendel-
kezésére hagyott két szobában néma szemlélője legyen a kétségbeeső
közállapotoknak, a lelket és testet egyaránt emésztő gondok, tépelődé-
sek és keserűségek ellen a munkában keresve vigasztalódást, hozzá
fogott az előttünk fekvő mű megírásához.

Fájdalom, amenynyire elvonta figyelmét a munka a napi kérdé-
sek vigasztalanságától, éppen annyira súlyos visszahatással volt a
beteg szív működésére. Azok a hosszú órák, napok, hónapok, amelyek
alatt környezete félt aggodalommal látta a szenvedő érseket íróasztala
főlé hajolva annak a kérdésnek a tanulmányozásába mélyedni, hogy
mi készítette elő a reánk szakadt szörnyű végzetet, és mi fog bennünket
abból ismét kivezethetni, végzetes következetességgel sorvasztották utolsó
életerejét. Sőt baja nem egyszer oly anynyira elhatalmasodott, hogy

kénytelen volt munkájában szünetet tartani. Amint azonban némi enyhülést érzett, sietett ismét elerőtlenedett kezébe venni tollát. Míg végre az 1922. év vége felé eljutott a maga elé tűzött feladat végére.

Művét azonban távolról sem tartotta befejezettnek. Ellenkezőleg többször mondogatta, hogy azon még sok simítani való lenne. S bár betegsége úgyszólván napról-napra súlyosbodott, csodálatos munkaszeretettel végezte kézírata átnézését, kiegészítését. Így érte őt munkája közben a halál 1923 február 18-án.

Ilyen nem teljesen lezártan és véglegesen befejezett alakban veszi a t. olvasó is kezébe az Istenben boldogult szerző munkáját. A kiadók szándékosan nem változtattak rajta valami lényegesebbel csak az anyagot áttekinthetőség kedvéért tagozottabbá tették, vagy a legszükségesebb simításokat eszközölték; mert úgy vélekedtek, hogy feladatuknak akkor felelnek meg a legjobban, ha lehetőleg híven juttatják el a boldogult szerző gondolatait, érveit, felfogását az olvasó elé.

Budapest, 1923 november 5-én.

A kiadók.

TARTALOM.

A Kiadók Előszava	III
Tartalom	V
 Előszó	 1
I. Miben áll a társadalmi kérdés?	3—13
1—3. Bevezető alapfogalmak (3). — 4. A társadalmi kérdés terjedelme (6). — 5. Téves alapelv (7). — 6. Jólét. Közjó. Népjólét (9).	
II. A társadalmi kérdés megoldásának iránya	14—25
1—3. Téves irányok (14). — 4—6. A szocializmus kritikája (17). — 7—8. A kérdés világnézeti megalapozása (22).	
III. Az erkölcsi rend és a természeti jog szükségessége és kötelező ereje	26—36
1—2. Az erkölcsi világregd alapjai (26). — 3. Természetjog (29). — 4. Ellenvetések (34).	
IV. Az állam és társadalmi hivatása	37—48
1. Az állam fogalma (37). — 2. Az állam eredete (37). — 3. A „contrat social” képtelensége (38). — 4. Az államhatalom eredetének magyarázata (39). — 5. Nem a bűn járuléka (41). — 6. Az államhatalom korlátai (41). — 7. A jogállami elmélet elégtelensége (42). — 8. Az államfeladatok megoszlása (43). — 9. A szocializálás (46).	
V. Az állam társadalmi feladatairól részletesen	49—70
1. Az egyéni önállóság elismerése (49). — 2. Az egyén joga az élethez (50). — 3. Jog és kötelesség a munkára (51). — 4. Állami és társadalmi jótékonyosság (53). — 5. Munkásbiztosítás (54). — 6. A szabadságjogok védelme (57). — 7. A család jogai (59). — 8. A házasság (61). — 9. Szülői kötelességek (63). — 10. A család anyagi fenntartása (65). — 11. A családi közösség kiegészítői (67). — 12. A nőkérdés (67).	
VI. A munkabér határai	71—86
1. A kérdés nehézségei (71). — 2. A munkabér alapjai (72). — 3. A munka értéke (74). — 4. A vállalkozói nyereség (75). — 5. A kamatszedés erkölcsi normái (76). — 6. A földjáradék (79). — 7. A termelés eredményének egyéb igénylői (82). — 8. A szocialista állam egyéb utópiái (84).	

VII. A magántulajdon jogosultsága	87—109
1. A természetjog követelménye (87). — 2. Magántulajdon és a család (89). — 3. A gazdasági javak céljából vont érv (90). — 4. A magánföldbirtoklás (93). — 5. A társadalmi béke fenntartásából merített érv (95). — 6. Ellenvetések (96). — 7. A tulajdonszerzés joga (98). — 8. A birtokbavétel (99). — 9. A magántulajdon téves elméletei (100). — 10. A fejlődés elmélet alaptévedése (102). — 11. Az öskommunizmusnak ellentmond a történelem (104). — 12. Jogbölcseleti indokolás (108).	
VIII. Az államforma	110—127
1. Az államhatalom és államforma (110). — 2. A népesség tévtana (111). — 3. Az államformák fajai (112). — 4. Korunk iránya (114). — 5. A demokrácia értékelése (115). — 6. Egyház és demokrácia (118). — 7. A demokrácia társadalmi veszélyei (121). — 8. A tanácskormányzati rendszer (125).	
IX. A társadalmi tényezők gazdasági jelentősége	128—146
1. A főbb társadalmi tényezők (128). — 2. A szakszervezetek (128). — 3. A szövetkezetek (132). — 4. Hitel- és fogyasztási szövetkezetek (134). — 5. A szövetkezetek előnyei (136). — 6. Az agrárkérdés (138). — 7. A kis- és nagybirtok kölcsönös viszonya (139). — 8. A biztosítás (142).	
X. Az ipar, kereskedelem és pénzgazdaság	147—160
1. Az iparos társadalom (147). — 2. Az iparfejlesztés tényezői (149). — 3. Munkáskérdés (151). — 4. A bér-szerződés etikai jellege (153). — 5. Kereskedelem (154). — 6. Pénz és hitel (157).	

ELŐSZÓ

A világháború és az azt követő forradalmak nemcsak óriási politikai átalakulásokat idéztek elő, hanem a társadalmi életet is alapjában megrendítették, a társadalmi fejlődésnek ugrásszerű lökést adtak, eddig nem ismert tapasztalatokat érleltek meg és új jelszavakat dobtak a forrongó sokaság közé. Ez a megfigyelés több gazdasági író arra a kijelentésre birt, vajha munkáját a háború előtt kiadhatta volna. E sajnálkozás mögött nyilvánvalóan az a gondolat vonul meg, hogy a felvilágosító, útbaigazító irányítással sikerült volna bizonyos előítéleteket legyőzni, újabb energiákat ébreszteni, a társadalmi fejlődést sok felesleges áldozattól megőrizni és igazságos irányba terelni. Vannak olyan irodalmi termékek is, amelyek a közelmúlt megrázó erejű eseményeiből merítve iparkodnak fölfedni a múlt tévedéseit, botlásait, lelkiismeret-vizsgálati tükröt tartanak az új nemzedék elé, hogy ebből meglátva a letűnt kor hibáit, a jövőben magábaszállással s több lelki emelkedettséggel dolgozzék.

E munka távolról sem lép fel oly igénnyel, hogy sorsdöntő órában Mentor legyen. Úgy vélem, hogy ilyen vállalkozás meg is haladja egyes ember erejét. A magános mindenkor csak próféta lehet; hivatása eszméinek követőket szerezni. Minél harsgóbb szava, elragadóbb ékeszszólása, minél termékenyebbek gondolatai, életrevalóbbak eszméi, annál áldásosabb lesz munkája. A sikerért azonban mindenesetre dolgozni kell s a dolog kezdete csak a megváltó gondolatok hirdetése lehet. Ezt nyomon kell követnie az apostolkodás folytonos gyakorlásának: a tömeg lelkülete átalakításának az új gondolatokkal. A destruktív eszmék azért rombolhattak a közelmúltban, mivel folytonos hirdetésüket a szakadatlan propaganda mélyítette. Ebből más következtetést nem vonhatunk le, mint azt,

hogy a társadalomfenntartó eszmék hirdetésében sem szabad soha szünetnek beállania, még akkor sem, ha azt kezdetben nem koronázná a kívánt siker. Ilyen értelemben kívánna a jelen munka is szerény harcosa lenni, a minden jó verejtékére méltó küzdelemnek.

Ami a multak kritikai megvilágítását, a hibák, tévedések, jóakaratók lehetőleg pártatlan feltárását illeti, az ilyen munka felettébb hasznos kell hogy legyen. Sőt szükséges is, mert csak így válik lehetségessé annak a kor-nak megértése, amelyben élünk.

Összekapcsolva a két szempontot, munkám célja a társadalmi kérdés mibenlétére, történelmi kifejlődésére, mai állapotára vonatkozólag, beleértve a fő irányító eszmék kritikáját is, útmutatóul szolgálni; főleg a művelt felnőtt világ, az akadémiai ifjúság s olyanok számára, akik nem merülhetnek el a szinte beláthatatlan terjedelmű irodalom tanulmányozásába, másrészt azonban a tájékozásnak nagy hasznát veszik, mert kellő útbaigazítás mellett a közélet kérdéseit nagyobb öntudatossággal bírálhatják el. Ilyen tájékoztató munka hazai irodalmunkban nincs; ami tekintetbe jöhetne az vagy elavult már, vagy pedig terjedelme miatt kevésbbé használható.

Fejtegetéseimben a klasszikus szerzők munkáit követtem, és iparkodtam, ha röviden is, de sokat nyújtani. A vörös uralom alatt kis házikertembe internálva kezdtem papírra vetni jegyzeteimet. A csakhamar reám szakadt súlyos betegség nyugodtabb napjaiban folytattam munkámat, míg végtére lezárhattam azt. Tökéletlenségeit magam érzem leginkább, de úgy vélem, hiányai mellett is használhat a közjónak. E reményben bocsátom útnak és kérem az önmagában erőltlen emberi ige hirdetéshez minden olvasómra a Mindenható áldását.

Kalocsa, 1922 december havában.

I. Miben áll a társadalmi kérdés?

Bevezető alapfogalmak.

1. *Társadalmi kérdés* alatt értjük a társadalmi visszaállapotokból előálló bajokat és azok orvoslását. Eltérők a nézetek a tekintetben, hogy a társadalmi visszaállapotokon miképpen kell segíteni, azt azonban, hogy orvoslást igénylő bajok vannak, mindenki elismeri. A bajok okát illetőleg is mind általánosabbá válik annak felismerése, hogy az ingóítóke, a pénz hatalmának túltengése bomlasztja a társadalmat, másfelől hogy az ellenállásra hivatott tényezők: a család, társadalom, állam még mindig lazábbak, gyengébbek, semhogy a romlást teljes sikerrel feltartóztatni, a beteget a gyökeres javulás útjára vezetni képesek volnának.

A társadalmi kérdés kiterjedésének megismerése céljából néhány szót kell mondanunk a társadalomról.

Rége *politika* alatt értették az államoknak külügyi vonatkozásaiból származó érdekkörét, az udvarok és diplomaták tárgyalásait, cselszövényeit. Később jelentette e szó az alkotmányjogi feladatok körül felmerült vitákat, az alkotmányosság, a fejedelmi hatalom korlátozásának, a néphatalom bővítésének kérdéseit. Mialatt ezen jogi kérdések az előtérbe tolódtak, másoldalon egész néposztályok körében nagy anyagi leromlás, erkölcsi züllés folyamata indult meg s terjedt el szinte akadálytalanul. Érdekösszeütközések állottak elő, amelyek a polgárok kenyérkereseti viszonyaiból, munkájukból, erkölcsaikből, életmódjukból fakadtak, viszont azokat veszélyeztették. Franciaországban 1848-ban kitört a vagyontalan munkások, a proletárok forradalma. A forradalmat legyőzték ugyan, de megmaradt a tanulság, hogy van egy olyan új párt, amely nem nevezhető politikainak a szó eddig használt értelmében, hanem gazdaságinak, vagy amint nevezték is, szociálisnak, társa-

dalminak. Tudományosan a németek értékesítették először a gondolatot. Akkor kezdték a vezető férfiak, mint Stein, Mohl, Riehl az állam és társadalom fogalmát megkülönböztetni és hangoztatni, hogy az államtudomány mellett helye van a társadalomtudománynak. Ettől fogva a történetírók az állami, diplomáciai akciók mellett fokozódó érdeklődéssel fordulnak a művelődés-, a gazdasági történet felé s ettől fogva mind többet kezdenek beszélni a társadalmi, szociális kérdésről is. A fogalom tehát akkor született meg, amikor a megkülönböztetés állam és társadalom között világosabban jelentkezett.

2. Mi tehát a *társadalom*? Minden civilizált nép körében vannak az államhatalmon kívül egyéb társas kapcsolatok, sőt a polgároknak aránylag kis része, a hivatalnokok állanak csak közvetlen összeköttetésben az állammal. A nagy többséget alkotják a gazdák, iparosok, kereskedők, birtokosok, vállalkozók, tudósok, írók, művészek és a különféle élethivatások, foglalkozások egyéb csoportjai. A közös érdekek ezen csoportokat egymás között összefűzik. A közös érdekek s a foglalkozás bizonyos egyöntetű, jellegzetes életmódot, szokásokat a gondolkodás és érzésmód közösségét eredményezik. Különösen a gazdasági élet teremt ily tagozódásokat; de a szellemi törekvések is megteremtik a szabad erők tömörülését. Ezen az úton létesültek az elmúlt századokban az egyházi, a nemesi, a polgári rend zárt tagozatai. Az új korban ép úgy megtaláljuk a különböző érdekkapcsolatokat: a pénzvilág, a nagyipar, tudós- és művészitársaságok, iparosok, mezőgazdák, munkások stb. egyesüléseit közös érdekeik előmozdítására. Mindezen foglalkozáskörök együttvéve, szemben az állammal, alkotják a társadalmat.

Ezen megkülönböztetés nem pusztá elmélet; nagyon is gyakorlati a jelentősége az állam feladatának felismerése szempontjából. A társadalom különállása mutatja, hogy az államon kívül is van önálló életműködés külön célokkal, erőkkel, eszközökkel; hangos tiltakozás a mindenható, mindenbe belekormányozni kívánó u. n. rendőrállammal szemben. Viszont azonban az állam fogalma sem maradhatott a régi állapotában. Nem maradhatott „bakterállamnak“, ahogyan Lasalle a liberális államot nevezte, amely

csak közbiztosságot termel a polgárok javára, minden egyebet pedig az egyesekhez utal. Ezen passzív szerepből az államot éppen a társadalom jelentőségének felismerése emelte ki, mert a társadalom nem egyöntetű, nem egységes, hanem nagyon is változatos, sokszor a leghevesebb ellentétben álló csoportok összessége. Ez a helyzet pedig azt hozza magával, hogy az államnak, mint az összesség képviselőjének, az ellentétes érdekek kiegyenlítésére közbe kell lépnie. Egyes területeken hivatását már régen vita nélkül elismerték; minden kereskedelmi vámszerződés ily feladatok megoldása körül forog. Az állam társadalmi feladatai azonban egyre szaporodnak. Az azok körül kifejtett tevékenységet nevezzük az állam *szociálpolitikájának*, ami tehát nem egyéb, mint a különböző társadalmi körök vezetése, érdekeik egyeztetése a közjólét szempontjai szerint. Egyoldalú osztálypolitikát az államnak nem szabad folytatnia, hanem minden jogosult törekvést fel kell karolnia; a pártérdekek összeütközése esetében a közérdek szempontjai szerint kell a megoldásnak történnie.

3. A társadalom fogalma sokféle értelemben használatos. Legtágabb értelemben alkalmazzák minden lehető kapcsolatra, vonatkozásra, amelyben az emberek mint közösségben élhetnek és élnek is. Ily értelemben beszélünk a keresztény, a polgáriasult, az európai, a művelt stb. társadalomról. Szorosabb értelemben véve a társadalom az egyének tartós kapcsolatát jelenti, akik valami módon kötelezve vannak a közös célra törekedni és ezen célra egy elismert tekintély által vezettetnek. Ily társadalmi alakulatok (közületek) a család, az állam, az egyház pozitív isteni jogra alapítva, a közjogi testületek, a szerződéses alapon létesült egyesületek stb. Mint gyűjtő fogalom a társadalom az állammal helyezettik szembe s jelenti az államban létező, de az állam mivoltától különböző kapcsolatokat. Így nevezzük a polgárok összességét polgári társadalomnak. Ide tartoznak a különböző foglalkozások, élethivatások, osztályok, érdekcsoportok, szervezett érdekképviselések stb. Főleg azonban a gazdasági egyesülések, csoportosulások, osztályok azok, amelyekre a társadalom gyűjtőfogalma szorosabb értelemben illik. A lakosság gazdasági tagozataiban alkotja a társadalmat.

A társadalmi kérdés terjedelme.

4. Visszatérve mármost a társadalmi kérdés mibenlétének vizsgálatához, annak fogalmát szűkre szabják azok, akik alatta a munkáskérdést, vagy épenséggel csak a munkabér kérdését értik. A munkáskérdés mindenestre fontos része a társadalmi kérdésnek, a munkabér kérdése pedig épenséggel részletkérdés. Mert az ipari munkásokon kívül vannak még más társadalmi osztályok, amelyek érdekelve vannak a társadalmi kérdésben, A munkások helyzete mindenestre egyik tünete azon betegségnek, amelyben a jelenkori társadalom synylódik. Ezen és a többi tünetek arról tanuskodnak, hogy az általános jólét biztosítására nem elegendő a gazdasági javak nagy tömegben való termelése, hanem ép oly fontos a javak megfelelő eloszlása is. Nem elég, hogy sok gazdasági termék legyen felhalmozva, hanem az a szükséges, hogy a nép hozzájusson szükségleteinek kielégítéséhez; hogy a vagyon ne jusson kevesek kezébe és a népnek nagy sokasága ne sülyedjen a vagyontalan proletárok sorába. A társadalmi kérdés tehát a körül forog, lehetséges-e és ha igen, melyik azon társadalmi és gazdasági berendezkedés, amely a népnek helyes alapon nyugvó, tartós földi jólétet biztosíthat?

A társadalmi kérdés tehát felöleli a közgazdaságtan egy részét, de azért nem pusztán az anyagi probléma, mert a bajok épen onnan származnak, hogy a nemzetgazdaságtanba ép úgy mint a népek gazdasági életébe, téves erkölcsi alapelvek tolakodtak be. A társadalmi kérdés ennélfogva magában foglalja azt a további kérdést: miként jusson uralomra az emberek gazdasági működésében az erkölcsi törvény.

A társadalmi kérdés tehát a népjólét kérdésével esik össze. Az általános jólét fogalmához nem tartozik, hogy az anyagi javak egyenlően legyenek elosztva, sőt ilyen egyenlő elosztás nem is lehetséges. Hogy egyebet ne említsünk, elegendő rámutatni, hogy az emberek fizikai, szellemi, lelki adományai — mindmegannyi hathatós tényezői az anyagi jólét mikénti alakulásának — nagyon is különbözök; következésképp azok eredményének, a jó-

létnek is különbözőnek kell lennie. Mivel pedig ezen különbözőségek a természettől advák és nem külső, emberi, mesterséges alakítások, az anyagi jólét fokozatait is a természet művének kell elfogadnunk.

Téves alapelv.

5. A szociálista felfogás más nézetten van. A léthez való jogot odáig terjeszti, hogy a jövőendő szociálista állam mindenki számára meg fogja adni igényeinek teljes kielégítését. Nem azt helyezi kilátásba, hogy mindenki számára biztosítva lesz a lét, hogy ideiglenes és örök rendeltetését elérhesse, hanem mindenki számára *egyenlő* részesedést követel a föld javaiból. Ez az ígélet tévedésen alapszik, soha meg nem valósítható. Veleszületett joga az embernek a fényűzésre, a fokozott jólétre nincs. Már az imént rámutattunk azon óriási különbségekre, amelyek az egyesek gazdasági erőnei között fennállanak. Ezeket a különbségeket megszüntetni, kiküszöbölni teljes lehetetlenség és mindenesetre már maga a kísérlet merényletet jelentene az emberi természet s a józan ész ellen. Korunk törekszik az egyenlőségre és ahol az lehetséges, ahol az helyénvaló, ott azt meg is valósítja. A törvény előtt valamennyien egyenlők vagyunk, a politikai jogok élvezetében a kiváltságok eltűntek, a műveltséget iparkodunk a nép minél szélesebb rétegeiben elterjeszteni, általánosítani. Mindezek mellett azonban a kultúrhaladás az egyenlőtlenségen épül fel. Tény marad az, hogy ezreknek meg ezreknek kell ásni, kapálni, szőni, fonni, varrni, hogy mások — nem azt mondjuk — bőségben ússzanak, de mégis a tudománynak, művészetnek, a magasabb szellemi szükségleteknek élhessenek. Ne gondolja valaki, hogy a dolgok ezen természetes rendje a szociálista államban meg fog változni. Ellenkezőleg! Amíg az élvezet akkor is csak egy futó pillanatnak káprázata marad, a munka sokkal nyomasztóbb lesz, ha a munkaórák számát leszálítják is. Hiányozni fog ugyanis a munkánál minden, ami azt elviselhetővé teszi, s ami a munkásban képes volna az érdeklődést felébreszteni, egyéniségének kifejtésére indítani. Hiányozni fog az élethivatás gondolata.

Ahol az egyenlőség a társadalom alaptörvénye, ott az egyesnek nincs mit vesztenie, nincs mit nyernie, nincs miért kockázatot vállalni, nincs mit reményleni. A társadalom olyan gépezethez hasonlítana, amelyet csakis a kényszerűség tart össze s hajt előre; ahol pedig a kényszerűség megszűnik, ott következik a végtelen unalom. A szocialista államban is megmaradna a különbség parancsolók és engedelmeskedők között és a különbség annál rikítóbb volna, minél nagyobb a hatalmi kör. Megmaradna a szocialista államban is a különbség a foglalkozási nemek között. Nemcsak a szellemi munkások, a fejmunkások lesznek nélkülözhetetlenek, hanem különválás lesz a kézmunkások körében is. A jobb, az arisztokratikusabb elem soha nem azonosítja magát a tanulatlan munkással. Megmarad a különbség a kor és a nemekben. Végül fenn fognak állani mindenkor az óriási eltérések a testi és a szellemi adományok tekintetében, az erkölcsi képességek s a jellemtulajdonságok ezer változatukban. Soha nem leszünk képesek az egyéni fogyatkozásokat megszüntetni, a testi, lelki betegségeket, a jellemalkatból eredő zavarokat kiküszöbölni. A helyes társadalmi berendezkedés befolyásolhatja ugyan az emberi szenvedélyek megnyilvánulását, de hiú ábránd azt remélni, hogy minden nyomorúság, szükség, minden kóros szenvedély valaha is meg fognak szűnni. Legkevesbbé fognak megszűnni a kommunista államban. Az önzés, pazarlás, harag, irigység, kicsapongás stb. a kommunista államot még jobban fogja dúlni és gyorsan elpusztítani, mint a polgári államot, mert merőben az anyag kultusza alapján áll.

De ezen az alapon érdemes-e egyáltalán élni? Az életnek egyetlen célja itt a gyönyör marad és mivel az rövid idő alatt elpárolog, az egész életet csupa készülődés alkotná és amiért az emberek törik-zúzzák magukat, az szétporlik kezeik között. Pedig az érzéki gyönyör csak eszköz a Teremtő kezében, amely az egyén és fajfenntartás nagy művének szolgálatába van állítva. Tehát eszköz és nem végső cél, annál kevésbbé olyan végső cél, mely képes volna az egész emberi életet kitölteni. Ezen állásponttal kapcsolatosan a vagyoni eszközök, mint az élvezetek megszerzésének eszközei is más világításba

kerülnek. Nem játszhatják azt a kizárólagos, legfőbb jónak szerepét, amelyet a materialista irányú gondolkodásmódban elfoglalnak.

A görög bölcselek többször említik a gondolatot, hogy a gazdagság nem tartozik az embernek saját javai közé, hanem külsőleges, idegen valami, miként a harmat, amely a mezőre hull. Persze ez a harmat értékes, kíváncs, mert alkalmas az ember boldogságának eszközül szolgálni. Másfelől bizonyos, hogy a megelégedettséget az igények fokozása, a javak halmozása nem biztosítja. Van megelégedettség kincsek nélkül és a kincsek nem mentesítnek a fájdalomtól. Gazdagság és földi boldogság, szegénység és boldogtalanság nem járnak okvetlenül együtt. A jólét lehet eszköze a boldogságnak, de nem a legfőbb és nem az egyedüli eszköze. Sajnálatos tévedés volna, ha az élet anyagi feltételei utáni hajszában elfelednők azt, ami az élet igazi értékét alkotja: annak erkölcsi tartalmát; vagy ha a jólétet a magasabb rendű javak rovására, azok elhanyagolásával, megvetésével akarnánk elérni. A jólétre való törekvés mindenesetre jogosult, mert az ember rendeltetéséhez tartozik az összes, benne rejlő képességek kifejtése, amelyek öntudatos érvényesülése a jólét elérését célozza, s a legtöbbször eredményezi is. A törekvésnek határa ott van, ahol a magasabb erkölcs, a közérdek, az emberiesség tekintetei megállást parancsolnak. A valódi, emberhez méltó jólét fogalmához tartozik, hogy az erkölcsi renddel összeütközésbe ne jusson. Az a gazdaságtan, amely erről megfeledkezik, az ember viszonyát a jóléthez másként adja elő, mint ahogy az ésszerű erkölcsi rend követeli, szükségképp egyoldalú, hatásában romboló foglenni.¹

Jólét. Közjó. Népjólét.

6. Anyagi jólét alatt az embernek azon állandó helyzetét, maradandó állapotát értjük, amelyben természete, kultúrfoka, társadalmi állása által megszabott szükségleteinek fedezésére elegendő anyagi eszközök állanak rendelkezésére. A jóléthez nem kíváncsít okvetlenül felhalmozott

¹ Schindler, Die Sociale Frage (1906) 651.

tőke, vagyon, földbirtok, ház stb., hanem elegendő a biztosított munkabér, a megfelelő fizetéssel ellátott hivatal, mely esetekben megvan a biztosított jövedelem. A *gazdagság* állapota akkor van meg, hogyha az életszínvonal fenntartásán felül még a javaknak fölöslege áll rendelkezésre. Fölöslegről pedig ott van szó, ahol a javak tömege meghaladja a szükségletek mértékét. Aki bőségben él, azt gazdagnak mondjuk; viszont, akinek hiányzanak az állás-szerű ellátáshoz megkívánt javak, az szükségét lát. A szükség állapota viszonylagos fogalom. Valaki a rangjabeliekhez viszonyítva szükösen élhet, noha a másrendűekkel szembeállítva még elég jómódu. Akinek szükös állapota tartós, kénytelen előbb-utóbb társadalmi rangfokozatáról alábbszállni. *Szegénységről* akkor beszélünk, hogyha az élet fenntartásához szükségesegekben mutatkozik a hiány. A végső szükség, a *nyomor* állapota akkor köszönt be, ha a szegény nem képes az élet fenntartásához szükségesekeit maga megszerezni és külső segítségre is csak hiányosan számíthat.

A *közjó* az állam mindenrendű és rangú polgárának üdvére szolgáló jótétemény, amely a külső javak tömegét nyújtja használatra, a nélkül azonban, hogy azok rendszerint egyénenkint kiutaltatnának. Ide tartoznak olyan fizikai, szellemi alkotások, amelyeket magánosok alig volnának képesek létrehozni; ide tartoznak az oktatási, nevelési intézetek, a tudomány, művészet ápolására szolgáló intézmények, a jogrend, a közbiztonság fenntartására irányuló berendezkedések, vasút, távíró, posta-szolgálat stb. A közjó előmozdításában a társadalom önkénytes tevékenységének is tág tere nyílik, sőt a jóléti intézmények létesítése ép úgy tartozik a társadalomhoz, mint az államhoz, sőt az utóbbi egymagában nem is képes minden szükségletet kielégíteni, másrészt nem zárhatja el az útját a társadalmi törekvések érvényesülésének, hanem azokkal karöltve, azok hiányait kiegészítve, pótolva van hivatva eljárni.

A most közölt meghatározások után feltesszük a kérdést: *mi alkotja az általános népjólétet?* Más szóval visszatérünk azon kérdéshez, amelyet a társadalmi kérdés lényege gyanánt felismertünk.

7. A népjólétnek mértéke különböző lesz, a külső viszonyok különbözősége szerint. Mások az állapotok az eszkimóknál, mások a tropikus, mások a viszonyok köves, homokos országban, mások ott, ahol bőven termő talaj önti az Isten áldását. A jólét fokát mindenkor befolyásolják a természeti viszonyok, a kultúrának, a gazdálkodásnak foka. Az általános jólét fogalmához tartozik azonban mindenesetre, hogy a társadalom minden tagjának helyzetére kiterjedjen. Az általános jólét fogalmához, miként azt fentebb már behatóbban kifejtettük, nem tartozik a jólét egyenlő elosztása, mert a jólétnek szükségképp vannak fokozatai, különbözőzei a természetben gyökeredző munkaeredmények, valamint a munkafelosztás, az egyenlőtlen életviszonyok folytán. Az általános jólét fogalma nem hozza magával, hogy számszerűleg, hanem hogy erkölcsileg legyen általános. Általános a jólét, ha a nép körében kevés a szegény, ha valamennyien kielégítő jövedelem felett rendelkeznek. A népjólét fogalmához hozzátartozik, hogy a társadalom minden tagja számára, eltekintve az elemi csapások miatt vagy a saját hibájukból visszamaradottaktól, meg legyen adva a lehetőség, hogy azt a jólétet, amely személyi viszonyait és az általános kultúrfokot tekintve megilleti, elérhesse, megtarthassa és legnagyobb részük azt a valóságban el is érje és meg is tartsa. Az általános jólét nem zárja ki a fokozatokat a rétegződéseket a társadalmi osztályokban. „Általános tapasztalat — mondja Malthus — hogy az erény, szorgalom, tehetség legjobban virulnak a középosztályokban; világos azonban, hogy mindnyájan nem tartozhatnak a középosztályhoz. A természet rendje szerint felső és alsó osztályokra okvetlenül szükség van, nemcsak hasznosak azok, hanem nagyon is üdvösek. Ha senki nem remélhetné, hogy a társadalomban emelkedhetik és senkinek nem kellene attól tartania, hogy süllyedhet, ha a szorgalmat nem követné a jutalom, a restséget a bűnhődés, akkor a helyzetünk javítására irányuló törekvés, amely jelenben legfőbb mozgatója a közjónak, megszűnnék.”¹

A jómóduak, gazdagok csoportja mindenesetre elő-

¹ Versuch über das Bevölkerungsgesetz Ford. Stöpel (1879) 759. lap.

mozdítója a haladásnak. Egy ú. n. szegény országban nincsenek nagyobb vállalatok, mert nincs senki, akinek az életfenntartáshoz szükségesen felül tőkéje volna. A nagyobb vagyonok adják a tőkét, szítják a törekvést az élet magasabb színvonalára, erősítik az egyest, a kitartást, a vállalkozó szellemet azokban, akik útban vannak a gazdagodáshoz. Kíváncsú tehát, hogy az általános jólét elérése végett legyenek az országban nagyobb számban gazdag egyedek. Másfelől a haszon szempontjának elhatalmasodása oda vezet, hogy a legnemesebb életviszonyokat is, mint pl. a házasságot, a családi életet anyagi tekintetek uralják, a társadalmi összhangot, bizalmat felváltja az irigység, a gyűlölet, az osztályharc. Az általános jólétnek erős támasztéka tehát a széles tagozatú középosztály. Az újkori gazdasági fejlődés, szemben a szociálisták jóslatával, új középosztályt is teremtett, amely többszörösen pótolja a lemorzsolódott régebbi középosztályokat. Hivatása pedig a középosztálynak kapcsolatot, átmenetet létesíteni az alsó és a felső osztályok között. A legalsó társadalmi osztály számára is azonban emberhez méltó létet kell biztosítani, a tartós nyomornak ki kell zárva lennie. Mindenkor fognak találkozni elemek, amelyek nem képesek helyüket a gazdaságban feltölteni egészségi okokból, szellemi gyengeség miatt, kellő akarattal, kitartással hiányából és amelyek, ha külső segítséget nem kapnak, nyomorognak. Ilyen, ki nem küszöbölhető esetektől eltekintve, amit a népjólét szempontjából megkövetelni kell, az, hogy a szegénység megelőzésére a szükséges intézkedések és megkívánt intézmények ne hiányozzanak (takarékpénztárak, fogyasztó szövetkezetek, betegség, baleset, aggkorra való biztosítás stb.) és hogy a szegények ne hagyattassanak magukra, ne legyenek a nyomor áldozatai. Ahol az önsegély, magánjótékonyság nem képes a hiányokat pótolni, ott a közhatalóság köteles közbelépni. A népjólét fogalma kizárja a tömegnyomort, mint társadalmi jelenséget.

A jövedelem elosztása tekintetében Fuchs-Schmoller a következő tételeket állítja fel:

1. A legalsó, maga kenyerén élő és kereső osztálynak, tehát közönséges, tanulatlan munkásnak legyen annyi keresete, amely számára az emberhez méltó létet biztosítja.

2. Minél számosabb középső fokozat kapcsolja össze a legalsó osztályt a felső osztályokkal.

3. A felemelkedés magasabb osztályba legyen aránylag könnyű és akadálytalan.

4. A már elért fokozat legyen biztosítva, az alsó osztályoknál a munkanélküliség idejére is.

Az anyagi jólét egyik oldalát képezi a társadalom kielégítő állapotának. Ha az erkölcsi rend oszlopai megdőlnek, az anyagi haladás mit sem használ. Az anyagiak annyiban szolgálják a társadalom boldogságát, nyugalmát, amennyiben az erkölcsi és anyagi életfeltételek kölcsönhatása a közjóra tényleg fennáll; ha az anyag aláveti magát a szellemnek, ezáltal szolgál Istennek: a világ az államok és az emberiség Urának.

A népjólét elérése nem utópia, hanem gyakorlati cél, amely felé folyton törekedni kell. A társadalmi kérdés pedig a népjólét biztosításához szükséges alakulatok feltalálása. Meg kell találni egyfelől a módját, hogy a népszaporodással kapcsolatosan egyre emelkedő szükségletek fedezésére elegendő javak álljanak rendelkezésre, másfelől meg kell építeni azon csatornákat, amelyek a nemzeti termelés eredményét az igazságosság elve szerint elvezetik az egyes társadalmi osztályokhoz. A társadalmi kérdés nem csupán technikai kérdés, hanem a *társadalmi igazságszolgáltatás* kérdése s így elsőrangú kultúrkérdés, amely természeténél fogva a legbensőbb kapcsolatban áll a vallás és az erkölcs örök igazságaival.

II. A társadalmi kérdés megoldásának iránya.

Téves irányok.

1. A gazdasági liberalizmust saját több mint egy évszázados multja elítéli. Nagyszerű haladás mellett irtózatot pusztulást is hozott a művelt népek anyagi jólétére és erkölcsére. Ellene tanuskodik a mezőgazdaság, amelyet megtámadott, úgy hogy a romlást az érdekelt körök legnagyobb erőfeszítése volt csak képes feltartóztatni, s még így is folyton küzdelemben állanak a mezőgazdaság érdekei a kapitalizmus érdekeivel, mert ez amazt folyton fenyegeti mindent kiszípolozó hatalmával. A liberalizmus ellen tanuskodnak az ipari munkások tömegei, amelyeket a lelketlen szabad verseny családi életükben megromtott, erkölcséből kiforgatott, egészségileg legyengített, a vallástalan lélekmérgezésnek szabad prédául odadobott. A liberalizmus ellen tanuskodnak a nagytőkének kihágásai, amelyek a némiképp hasznot hajtó vállalatok monopolszerű kisajátításával egyre növekvő mértékben zsákmányolják ki a dolgozó népet, juttatják a hasznot a mozgó tőke jayára. Régebbi alakulatában a gazdasági liberalizmus korlátozta az állam összes működését, bénította beavatkozását a jogrend fenntartására, egyedüli és kizárólagos hivatását abban jelölte ki, hogy a társadalmat megoltalmazza a tolvajok, rablók, gonosztevők ellen. Egyebekben azonban szent és sérthetetlen törvényül a gazdasági erők szabad játékát, szabad versenyét állította fel, mert ez az önértéktől sugalva, legjobb ösztönzője a haladásnak és vagyonosodásnak, egyben kiegyenlítője az ellentétes érdekeknek. Ezen felfogás mellett az önzés, a furfang, a hatalmi eszközök legbrutálisabb használása befurakodott a szabad verseny ható okai közé és azokkal együtt a „természeti törvény” magaslatára emelkedett. Örök igaz elv pl. az, hogy ami ritka, az drága; ámde mégis csak különbség

van a között, hogy a ritkaságot elháríthatatlan természeti akadályok (rossz termés, elemi csapások stb.) okozzák-e avagy gaz üzleti manipulációk, amelyek az árút mesterségesen tűntetik el a piacról, hogy a kívánt pillanatban előszedhetők és busás haszonnal eladhatók legyenek.

Újabb időben a gazdasági liberalizmus elismeri, hogy az erkölcsi elvnek befolyást kell engedni a kereseti életre, de magát az erkölcsi törvényt a változó fejlődés eredményének veszi, nem pedig feltétlenül kötelező, Istentől adott életszabálynak, s így az erkölcsi elvek hatályosságát gyökerében gyengíti. Elismeri, hogy az állam feladata a gazdaságilag gyengébbet az elnyomástól, a kizsákmányolástól védeni és a gyengéknek orvosszerűen különösen ajánlja az önvédekezést a szabad társulás által, de mivel másrészt szorosan ragaszkodik a lehetőleg korlátlan szabadság elvéhez, nyitvahagyja a forrást, amelyen keresztül a gazdaságilag gyengébbek kiszípolozása háborítlanul tovább folyik. Ezen állapotoknak képviselői (a régebbiektől mint Smith A., Ricardo D., Stuart Mill Bastiantól tekintve) az újabbak között Knies, Brentano L. a *történelmi iskolához* tartozó német szociálpolitikusok ama köre, amely működésének első évei után az államnak már nagyobb befolyást enged.

2. A liberális és szocialista irányzatok között mozognak bizonyos középső irányzatok, amelyek a materialista világfelfogást nem teszik sajátjukká, de az állam által legcélszerűbben kezelhető termelési ágakat az államra bízák azzal, hogy a *termelt* javakat az egyes fogyasztókhoz eljuttassa. Ide tartozik Mayer R. Ezen *mérsékelt állam-szocialista* csoporttól különböznek azon ifjabb liberális nemzetgazdászok, akik sürgetik az állami beavatkozást a kereseti életbe anélkül, hogy a liberális szabadgazdálkodás alapelvét feladnák. A régi liberálisok ezeket állami szociálistáknak tartják, gúnyosan katedrás szociálistáknak is nevezik őket, mert soraikban vannak nagy tekintélyű tanárok, mint Schmoller G., Phillippovich E. stb. Kifejezett képviselője volt az állami szocializmusnak Rodbertus (1875), aki állami feladatul állította az összes termelés kezelésbe vételét, egyelőre pedig a munkabér állami szabályozásával kívánt a jövedelmek elosztására döntő be-

folyást gyakorolni. Rodbertus nem akarja az államot kiküszöbölni, inkább társadalmi alapon véli a jövőendő monarchiát fölépíthetni; az erkölcsi törvényt sem akarja kikapcsolni, ellenkezőleg érvényt akar annak szerezni, habár helytelen úton. Rendszere egyesíti magában mindazon hátrányokat, amelyek a szocialista berendezésekben feltalálhatók. Ép úgy elnyomja az egyéniséget, az egyéni kezdeményezést és szabadságot mint ez, számításai a jövőendő egységes munkabér tekintetében ép úgy nem kielégítőek, mint a Marxéi.

3. Az *anyagelvű szocialista* párt tudatos egyoldalúsággal, szándékos merevséggel a munkások, jelesül az ipari munkások érdekeit képviseli. Történtek kísérletek oly irányban, hogy a mezőgazdasági munkásokat is soraikba vonják, de eddig kevés vagy semmi eredményel. Gazdasági törekvéseikhez politikaiak is járultak. A szocialista pártok a közhatalmat akarják megszerezni, hogy azután az összes állami, társadalmi intézményeket a proletárság szellemének, kívánalmainak megfelelően, a nagy tömeg ízlése szerint átalakítsák. Árnyalatilag különböznek tőlük az *anarchisták*, akik a gazdasági és társadalmi átalakítást erőszakos eszközökkel kívánják végrehajtani. A marxisták Németországban, Belgiumban, Ausztriában, a quesdisták Franciaországban, törvényes úton célozzák a termelés eszközeinek birtokbavételét s közben (mint a német, osztrák, francia, különösen pedig az angol opportunisták) anélkül, hogy a végcélt szemelől tévesztenék, nem velik meg a mostani gazdasági és társadalmi rend keretében elérhető előnyök megszerzését.

Ellenfeleik a szociálistáknak a nagy munkaadók, az ipari mágnások, bányatulajdonosok stb. Hatalmukat az általános szavazati jog háttérbe szorította, de az még mindig elég tekintélyes és egymás közötti szövetségeik — szindikatusaik — e hatalmat csak fokozzák. A legtöbbje hajlandó a munkások gazdasági helyzetét javítani, de tiltakoznak az olyan állami rendszabályok ellen, amelyek arra kényszerítenék őket, hogy a testületileg egyesített munkásokat egyenrangú hatalmi tényezőknek elfogadják. Őrük akarnak maradni a saját házukban. Azon büszke tudatban, hogy az ipar újkori föllendülése az ő

tökéjük és vállalkozó szellemük eredménye és hogy a virágzó ipar teremti meg a népjólétet, elvileg nem engedik, hogy a mai állapotokon változtassanak, melyek egyedül teszik lehetségessé virágzásukat; másfelől követelik, hogy az állam érdekeiket védelmezze. Csatlakoznak hozzájuk, más és más indokokból, a szociáldemokrácia ellen azok, akiket az érdek, szokás, meggyőződés a fennállóhoz fűz. Ezek a mezőgazdák, a kis- és nagybirtokosok, hivatalnokok stb., kiknek egyébként szintén megvannak a maguk gondjaik, a szociáldemokratákétól eltérő kívánalmaik.

A szocializmus kritikája.

4. A szociáldemokrácia programja nem olyan, amely a megegyezés reményével kecsegtetne. A politikai kérdések egyben hatalmi kérdések. A szociáldemokraták politikai programja is hatalmi kérdést képez. Erejét, kiterjedését a gazdasági liberalizmus által okozott zavarok túlszínezéséből, az azokból vont következtetésekből meríti. A materialista életfelfogást, jelesen a Marx-féle történelmi bölcseletet, amelyen a modern szocializmus fölépül, az értékelméletet, amelyen a tudományos szocializmus nyugszik, maguk a revizionista szociálisták robbantották föl. A magántulajdon, a családi élet bolygatásával olyan pilléreket bontogat a szocializmus, amelyek támaszai és alapfeltételei a legelemibb társadalmi igényeknek és a társas élet rendjének. Mégis a szocializmus mindezen teherpróbákkal megrakottan fenntartja programját, mely nem más, mint megszüntetni a vagyonosok hatalmát a vagyontalanok felett, felszabadítani a proletárt azzal, hogy a használati tárgyaktól eltekintve, minden egyéb magántulajdon megszűnjék. Ezzel egy csapással megszűnnék a különbség is a munkás és munkaadó, szegény és gazdag között. Az általános munkakötelezettség mindenkinek egyenlő igényeket biztosítana az élet élvezeteire. Akkor, szerintük, megszűnnék az évezredek igazságtalanság, hogy az emberiség nagy része nehéz munkában görnyed, míg a csekély rész fáradság nélkül aratja, amit más vetett. Akkor nem volnának becsvágyó fejedelmek, akik népüket oktalan háborúba kergetik és a milliárdok, amelyek a jelen-

ben hadikészületre adatnak ki, a szellemi és anyagi népjólét emelésére volnának fordíthatók.

A társadalmi kérdés helyébe ime a szocializmus kérdése lépett. Évtizedek előtt még a liberalizmus minden állami beavatkozást ki akart zárni a gazdasági életből; most a szocializmus éppen azt kívánja, hogy az egész gazdasági életet az állam kormányozza. Régente a magántulajdon védelmét tekintették az első, legfőbb kötelességnek az állami és társadalmi rendben; azt szentnek, sérthetetlennek állították. A szocializmus a magántulajdont rablásnak tekinti, melyet a kisebbség követett el a többség ellen és amelyre a kisebbség uralmát alapítja. Ezért követeli vissza a szocializmus az összes termelő eszközök, úgy mint a föld, a bányák, a házak, a gépek, a nyarsanyagok stb. tulajdonjogát az állam vagy község számára.

Ezen alapvető követelés fűz száz- és százezreket egy táborba s lelkesíti őket a gyűlölet a fennálló viszonyok ellen. Nem tesznek különbséget az egyes csoportok között, valamennyiben kiváltságos zsákmányolót látnak, aki idegen munkából él. Az államszervekben, közegekben az uralkodó osztályok ügyvivőit tekintik, akik az uralkodó osztályok érdekei szerint irányítják a törvényhozást, a közigazgatást, az igazságszolgáltatást. Mindezt a nép érdekeinek megfelelően gyökerestől felforgatni akarják, noha a felforgatás nehézségei rendkívüliek, mert szerintük a megszokás ereje olyan nagy, hogy az emberek eltompultsággal cipelik a terheket, amelyeket a korábbi nemzedékek furfangja és erőszaka rakott rájuk. A politikai átalakulást meg kell előznie a szelleminek, a lelkek felszabadulásának.

5. Első sorban hadat üzennek az egyháznak, mint olyan intézménynek, mely a lelkeket leginkább lenyűgözi. Valamikor századok előtt — mondják — legbensőbb kapcsolatban állott a hűbérrendszerral, miután hűséges segítő társa lett az abszolutizmusnak, ma szövetségese az uralkodó vagyonos osztálynak. A kereszténység alapítója mást akart, szerette a szegényeket, jajt kiállt a gazdagoknak, de tanításai már régóta a felismerhetetlenségig eltorzultak. De nem is való a lelkek szabadításának munkájához,

mert a keresztény vallás túlvilági hitet, lemondást hirdet, megnyugvást az Isten akaratában, a földi élet fáradalmaiért és szenvedéseiért égi jutalmat ígér. Minderről a szocialista evangelium hirdetői hallani sem akarnak. Egy kétes jövőendő boldogságáért nem lehet a munkásságot a jelen örömeitől megfosztani. Azért lemondás helyett hangosan követelik a föld javait, megadás helyett ellenszegülést hirdetnek az eddigi elnyomás ellen. Mohó kézzel nyúlnak azon fegyverekhez, melyeket egy állítólagos tudomány szolgáltat, hogy azok segítségével szétrombolják a hitnek utolsó emlékét is elvtársaik lelkében. Nevetséges, de még borzalmasabb, elszomorítóbb és megszegyenítőbb látvány nézni, hogy minden műveltség, tudás nélküli emberek miként aggatják tele magukat szellemi rongyokkal és merészkednek fellépni, mint a magasabb belátás, előrehaladottabb gondolkodás képviselői! Olvassák Haeckelt, beszélnek monizmusról anélkül, hogy csak sejtelmük is volna, mily ügyetlenül leplezik ezek csupán a nagyhangú szavakkal a problémákat, de meg nem oldják. A szocialista izgatás átkos következményei között a legátkosabb, hogy a munkások széles rétegeit csorda módra a legüresebb materializmus karjaiba kergeti. Mit sem változtat a helyzeten az erfurti program ama pontja, amely szerint a vallást magánügynek kell tekinteni és amely látszatra az egyén vallásos gondolkodásának, érzületének szabad teret enged. Szó sincs róla. A szocialista agitáció nem nélkülözheti a materialista világfelfogást még akkor sem, ha a materialista történelembölcselet úgy amint azt Marx Károly kigondolta, bebizonyított tévedés. A szocialistáknak mindennapi kenyerük a materializmus; mert az ellenkező világfelfogás: a hit a személyes Istenben, az isteni Gondviselésben, az ember magasabb rendeltetésének elismerése, a kiegyenlítődés erkölcsi érdem és jutalom közt, mindezek a fogalmak megannyi kölöncök a szocializmus számára akkor, amikor szenvedélyeket ébreszt, gyűlöletet hirdet, irigységet szít, legfőbb életcélul pedig azt állítja, hogy valamennyien egyenlő részt vegyennek az élet élvezeteiből és ezen cél elérésére minden eszközt, amely hozzá közelebb visz, megengedettnek tart.

Jellemző harcmódorára, ahogyan az egyházat a

népek sorsának intézésében beállítja. Ez a beállítás teljesen önkényes és hamis. Az egyház ép úgy hirdeti a gazdagok kötelességeit ma, mint ahogyan hirdette isteni alapítója. Milyen rövid a szocialisták emlékezete, hogy erről megfeledkeznek vagy azt észre nem veszik. Tekintsenek végig Európában, a világ törvényhozó termeiben, s látni fogják, hogy a munkásjóléti intézményeket alkotó jó törvények egytől egyig az annyira leszólt keresztényszellem alkotásai. A keresztényszellem exponensei fáradtak mint törvényalkotók, szónokok, előadók a munkásosztály fokozatos emelésén, ők küzdöttek a liberális tábor közömbösségével, féltékenységgel, az állami hatalommal szemben, mert az állami mulasztások pótlásában is sokszor túlságos állami beavatkozást, a szabadság elnyomását, állami szocializmust láttak. De egyéb tapasztalatokkal is szolgáltak a törvényhozás termei. Meg kellett érni azt a csúfságot, hogy a munkások helyzetét javító törvényeket a szociáldemokraták ellenében kellett meghozni, mert egyideig még azt a rövidlátó taktikát követték, hogy a munkás helyzetének minden javulása csak késlelteti a mostani társadalom katasztrófális összeomlását, azért akadályozandó minden „részfelfizetés”. Ez a szörnyűséges taktika sokáig nem tarthatta magát, mert az elvtársak körében is megvolt az értéke a mai verébnek a holnapi tűzokkal szemben, a keresztényszellemű pártoknak azonban örök érdeme marad, hogy szociális kötelességeik teljesítésében megállták helyüket a szociáldemokratákkal szemben is.

6. A multa szórt rágalmakra kár sok szót vesztegetni, mert aki szemét becsukja, annak hiába mutogatják akár a ragyogó napot. A feudális korszakban ott találjuk a keresztény egyház hivatott képviselőit a fejedelmi önkény elleni harcokban, a pápákat a szabad olasz városok önvédelmi küzdelmeiben. Az újkorban is a szociáldemokrata párt meg sem volt alakítva, amikor már pl. a korábbi szervezetüktől, támasztékaiktól megfosztott iparosokat Kolping, Szabóky és a többi apostol keresztény legényegyesülésekbe fűzte. A munkások serege, a föld népe soha nem nélkülözte sorai között hivatott vezéreit, lelkipásztorait, amikor a hit és családi élet ápolásáról, az életszükségletek biztosításáról volt szó. Marx megvetéssel fordult

el a termelőszövetkezetek gondolatától; az agitálás, elégedetlenség szítása, öblös szónoklatok könnyebb és külső-kép dicsőségebb munkát jelentettek, mint a vesződés a községi boltokkal, mint a szegény ember hiteligényének kielégítése a hitelszövetkezetekben. A papság képviselőit ott látjuk a küzködő, bajlódó nép soraiban, vezéreit Ketteler, Newmann, Manning, Freppel püspököket a munkás nép érdekeiért harcolva a parlamentekben, a ker. politikusok hosszú sorát a szociális reformok szolgálatában, a hírlapok szerkesztősegeiben, a keresztény publicistákat a demokratikus fejlődés küzdő bajnokait. A szociáldemokrácia mindezt átaludta; vagy bár tudja, de nem hirdeti, nehogy a munkásboldogítás monopoliuma csorbát szenvedjen.

A szociáldemokrácia mostanig követett eljárásával egyesek átkára dolgozik párthiveinek, mert csak folytonos békétlenséget szít, lelki kételyt támaszt, minden magasabb lendületet kilúgoz. Elérkezik azonban a felelősség mellett való alkotásnak ideje, amikor az olcsó kritika helyett helyt kell állani, és amit becsméreltek, azt tessék a réginél jobban megcsinálni. Olyan előkészítő iskola után, amilyenbe a szociáldemokraták pártfeleiket járatják, lesz-e elég fegyelmezett egyéniségük a hivatalok betöltésére? Az eddigi tapasztalatok a szociáldemokrata igazgatást nem mutatták hízogó megvilágításban. Egy okkal több ahhoz, hogy mindaz, ki a társadalmi fejlődés menetét figyelemmel kísérni képes, átérezze a felelősséget, amely minden egyesre hárul, hogy a társadalom eldűrvülésének, sülyedésének gátat vessen.

Sajnos, akik a materialista alapon állanak (és hányan vannak ilyenek a szociálisták táborán kívül is, akik az emberben nem látnak egyebet, mint a természeti törvények által előidézett fejlődési fokozatot, egy célt kitéző felsőbb hatalom vezetése nélkül), az olyanok számára nem létezik erkölcsi rend, amely az egyesek önkényét fékezi, nem létezik más cél azon kívül, amelyet kiki a maga kénye-kedve szerint kitűz, nem létezik más jog, mint az erősebbé, az emberi cselekedeteknek más igazolásuk nincs azon a haszonon kívül, amit egyeseknek hoznak.

Minden jogkérdés az ily légkörben hatalmi kérdéssé

válík, s az állami és társadalmi rendért vivandó nagy harcokban, melyek a jövőben fenyegetnek, minden azon fog megfordulni, melyik oldalon van a nagyobb erő: a vagyonosok kisebb vagy a vagyontalanok számosabb osztályánál-e?

Sok emberben szellemi tompultságból származik az a közönyösség, amellyel a szociálista tanok és a forradalmi törekvések növekedését és terjedését szemlélik, noha maguk azokkal nem rokonszenveznek. Nem ismerik az erkölcsi értékeket, amelyek állandó érvényességre tartanak igényt. Gondolkodásukban megszakadt a kapcsolat, mely a földi világot az érzékfölöttivel összefűzi. Anélkül, hogy mélyebb okokat keresnének, berendezkednek az élet bevett keretei között, úgy amint azokat az állami törvényhozás s az u. n. jó társaság szokása megadja. Hiányzik azonban belőlük a bensőbb kapcsolat a valláshoz, az erkölcshez és a joghoz, — és ezen eszményi javak megbecsülésével együtt hiányzik belőlük a meggyőződés bátorsága. Micsoda vitájuk legyen ezeknek a forradalmi szocializmussal, mit küzdjenek vele, ha az állami hatalom képes rendőreivel és katonáival a birtokállapotot megőrizni? — Az ilyenek számára kár a szót vesztegetni, nem tényezői a társadalmi életnek, hanem értéktelen súlyok, amelyek magukat mások által cipeltetik.

Vannak azonban mások is még, akikre nézve a forradalom ellen való küzdelem többet jelent, mint kiváltságaik megőrzését, akik a jogrendben többet látnak, mint a mindenkori erő- és hatalmi viszonyok kifejezését. Ezek számára szólnak az itt előadandó fejtegetések, amelyek hivatvák bemutatni minő előfeltételek mellett van s lehet egyáltalában az ember társas együttlétének józan értelme és felfogható becse, és melyek azon következtetések, amelyek azokból a társas élet rendjére levonhatók.

A kérdés világnézeti megalapozása.

7. Az értelmes gondolkodás csak akkor képes az emberi társaséletnek észszerűségét felfedezni, hogy ha társaséletben és a bennünket környező mindenségben egyáltalában létezik valamiféle észszerűség. Ha minden

csak anyag, mozgás, a vak természeti erők játéka, akkor lehetnek állapotok melyek bekövetkeznek, események melyek megtörténnek, tények amelyek előfordulnak, voltaképpen azonban a természeti történések összes folyamata óriási erőfeszítéseivel, a csillagok, bolygók minden pompájukkal, a világ soha el nem fáradó virágzásával, hervadásával, mélységes fájdalmaival, ritka örömeivel semmi, de éppenséggel semmi mélyebb céllal és értelemmel nem bír, ellenkezőleg végtelenül értelmetlen és ostoba. Ki tudna ily gondolatnak helyet adni teljes kétségbeesés nélkül? Hogyan segíthet az ilyen életnek kimondhatatlan ürességén, laposságán keresztül a monizmus, a fejlődés? Mit használ nekünk, ha volna is módunk az emberi kultúra folytonos fejlődését szemlélhetni? Mit használ elmúlt évezredek nemzedékeinek, hogy éltek s azután meghaltak, hogy utánuk évezredekkel megint új nemzedékek támadjanak, amelyek egy pillanatra életrekelnek a kultúra csodáinak szemléletére, azután ismét a semmiségbe süllyednek? Mi ad igazi boldogságot, megelégedést? Az emberi ész nem viseli el a gondolatot, hogy minden keletkezzék csak azért, hogy megsemmisüljön. Örök értékeket keres azon alakok sokaságában, melyeket a világ elénk tár, keresi a váltakozó gondolatot megelőző örök gondolat kifejezését.

Szemben a materialista felfogással áll az Istennek a valósága. Keressük, követeljük minden okozatnak az okát, és mivel a kellő ok nélkül való létezést visszavetjük, követeljük a világmozgás kezdetén az egész világ létének okát. El tudjuk gondolni, miként követte egyik állapot a másikat, ha már előzőleg a világ folyásának mechanizmusa valóságot öltött. De kellett lennie egy ősalállapotnak, amelyben a ható elemek meghatározott, jelentőségteljes módon egybefűzve állottak, hogy abból azután a későbbi állapot kifejlődhessék. Ezt az állapotot egy csakis minden mechanizmuson kívül eső végső oknak a ténye létesíthette. Mint végső ok csak szabad lehetett, működésének alapját csakis önmagában bírhatta, nem kívül eső, idegen kényszerítő okban. A szabadság szellemiséget tételez fel, ellentétben az anyaggal, melyet kívülről kell mozgatni. Így kapcsolódik az érzékelhető világ a szellemi

okföhoz, csak így van meg a lehetősége annak, hogy az észszerű rendet, a tapasztalható célszerűséget egy célt ki-tűző okra, világleltti értelemre vezethetjük vissza. Az egységes világ-ok számunkra az Istent jelenti, minden tökéletességnek összfoqlalatát, az egyedüli értékest, ahon-nan minden más az értékét meríti és a kiben az értékek elpusztíthatatlan módon meg is őriztetnek.

A kereszténység őrzője az Istenség eszméjének és fejtegetéseinket a legmélyebb, a legszilárdabb alapokra akkor helyezzük, ha a keresztény világnézet útmutatásait fogadjuk el. Ez nem annyit jelent, hogy fejtegetéseink hiva-talos keresztény programm jelentőségére tartanak igényt. Mi csak következtetünk legjobb belátásunk szerint a keresz-tény alapelvekből s azokat értelmezzük. Nézeteink lehet-nek helyesek, vagy helytelenek, aszerint, amint az elveket jól értelmeztük és azokból vont következtetéseink is hibát-lanok. Nem tagadjuk, hogy ezen alaptól lehetségesek más, részletekben eltérő utak. Csak azon gondolatokat utasítjuk el, amelyek a keresztény elvekkel nyilvánvalóan ellentétben állanak.

8. Az ember Isten által saját képmására teremtt lény. Szellemisége adja meg méltóságát, rendeltetését, önálló egyéniségét. Az Isten az embert végcéljához a beléje oltott erkölcsi törvény útján irányítja, amely kötelező, de nem kényszerítő erejű s így a szabadságnak és érdem-nek útát tart fenn. Ugyancsak Istentől nvert ajándéka az embernek társas hajlama, amely család-, majd társada-lom- és államalakításban nyer kifejezést; a társas együtt-létnek szabadsága a természettel együtt adott jog, amely alapja a további emberi jogalkotásnak. Az emberi méltó-ság hozza magával, hogy az egyes ember nem lehet mások vagy a társadalom vagy az állam kezében pusztá eszköz. Ellenkezőleg, a társadalmi berendezkedésnek olyannak kell lennie, hogy a társadalom minden egyes tagja számára fennmaradjon a lehetőség szabad tevé-kenységben ideiglenes földi javát és örök rendeltetését munkálni. A társadalmi munka nem pusztán a gazda-ságilag gyengébb iránt érzett részvét vagy szánalom műve és az abból eredő készség segíteni azon, akit elnyomnak. Nem. Sokkal több. Amennyire elengedhetetlen kelléke az

életnek a szeretet, amely egyedül képes a lelkek bensőbb közeledését előidézni s igazi békét és megnyugvást kelteni, úgy viszont ép oly kétségtelen, hogy a szeretet gyakorlása csak akkor vezethet sikerre, ha előzőleg elég van tőve a társadalomban az igazságosság követelményének. Az igazságosság követelménye nincs az embernek kényekedvére bízva; a társadalmi életnek ezen szükséges, elengedhetetlen kellékét a természet Alkotója az eszes emberi természettel együtt adta útravaló gyanánt az életre. Ép oly állandó, biztos szilárd a szerkezete, mint magáé az emberi természeté.

Vizsgálódásunk ennél fogva természetszerűleg kiterjed arra: mi a természetes erkölcsi rend és jog? Mi az állam hatásköre? Mi a család joga? Mi a magántulajdon? Mi a társadalomban az egyén létezési joga? Mi a munkára való jog? A munka alapja-e a tulajdonjognak? Mi a szerződések, jelesen a kölcsönös szerződés joghatálya? Mi a vállalkozói nyereség? Miben áll a munkabér szabályozhatósága? Minő feladatok állíthatók a társadalmi szervezkedés elé? Szóval sorra kerülnek mindazon részletek, amelyek együttvéve a társadalmi kérdést alkotják, még pedig látni fogjuk azokat a természeti jog világánál.

III. Az erkölcsi rend és a természeti jog szükségessége és kötelező ereje.

Az erkölcsi világregend alapjai.

1. A céltudatos szociálpolitika alapfeltétele, hogy az *erkölcsnek és jognak* az emberi természetben gyökerező *alapelvei* elismertessenek. A materialista felfogás ilyen előfeltételt nem keres, mert ismeretlen előtte az emberi életnek bármiféle magasabb értelmezése. Számára nem marad egyéb hátra, mint az emberiség történetét a fizikai törvények szerint végbemenő fejlődési folyamatból és a létért való küzdelemből kimagyarázni. De akkor mindenkinek hadakozása mindenki ellen lesz a természetes állapot, a jog ki van szolgáltatva az államnak, merőben tételes törvények fogják eldönteni, mi az erkölcsileg megengedett avagy tilos.

Az ilyféle állításokat az emberiség köztudata visszautasítja. Nem igaz, hogy bármiféle hatalmi szó már hivatva volna valamely cselekedetnek erkölcsi értékét megállapítani. Ellenkezőleg az erkölcsi értékek felett, eltekintve a hasznosságtól is, egy magasabb szabály dönt, amelynek az állam törvényei is alá vannak vetve, s amely eldönti: jók-e vagy rosszak? Voltak esetek, — a történelem sok ilyet ismer, — amikor legjobbjaink a rossz törvényekkel szemben arra a magasabb erkölcsi törvényre hivatkozva az engedelmisséget az államhatalomnak megtagadták.

Az élet nem csupán vágyakból, törekvésekből, szenvedélyekből áll, hanem kötelességekből is amelyeket elismerünk, parancsokból amelyekhez magunkat kötve érezzük, amelyeket követhetünk, de meg is szeghetünk. Ez erkölcsi meggyőződés, hogy vannak kötelmeink, egyetemes tulajdona az emberiségnek és erősebb bármiféle materialista tantételeknél. Kíséri azt a szabadság tudata, vagyis az a tapasztalati meggyőződés, hogy habár az erkölcsi törvény parancsol, de nem kényszerít; az erkölcsi csele-

kedetre nem vagyunk determinálva, ha azt tesszük, szabad elhatározásból tesszük.

Az erkölcsi törvény létezésével egyben felismerjük, hogy az embernek van kitűzött célja, amely nem a saját tetszésétől függ, hanem amelyet készen talál maga előtt és amelyet követni tartozik. Ugyanez áll a teremtes törvényeivel egyáltalában. Egy világterv szerint fölfektetve, a teremtet világ saját tevékenysége útján fejlődik ki idővel. A világterv egyben világtörvény. Minden teremtménynek ki van jelölve a maga helye, rendeltetése, amelyet be kell töltenie. Az értelemnélküli teremtmények a természeti törvények vaskényszerűségével töltik be feladatukat; az ember mint értelmes lény: az erkölcsi törvény felismerése és követése által. De amint a természeti törvények mindenkor csak azt valósítják meg, ami az általuk kormányzott dolgok benső mivoltának és rendeltetésének igazán megfelelő, úgy az erkölcsi törvény is az emberi természet igényeinek és rendeltetésének megfelelő szabályzója az életnek. Következésképp az erkölcsi törvény követése okvetlenül az emberi természet helyes kifejlesztésére, tökéletesítésére vezet.

A keresztény filozófia a természet végső célját Isten megdicsőítésében látja, amint az ókor is ismerte már az Aristoteles által felállított elvet, hogy az isteni cselekvésnek az Istenen kívül eső más célja nem lehet. A látható természet rendjével, szépségével, pompájának kifejtésével magasztatja a Teremtőt. Az embernek ugyanezen feladatot kell megoldania öntudatosan, szabad elhatározásból. Ezen tárgyi cél megvalósítása által jut el végső alanyi céljához, az üdvösséghez. Az üdvösség nem egyéb, mint a tökéletes jósnak, Istennek birtka és élvezete; az üdvösség olyan embernek a boldogsága, aki célját, rendeltetését teljes mértékben elérte. A kinyilatkoztatott hit még nagyobb magaslatokra emel: Isten közvetlen szemléletére a vele való legboldogabb, örök egyesülésre vezet. A túlvilág e boldogsága a legvígasztalóbb remény, az emberi lélek méltósága pedig, amely arra hivatatos, minden egyéb érték felett való. E néhány gondolatföredékből is világos már, hogy a vallásos hit minő hatalmas tényezője az ember gondolatvilágának és lelki hatása folytán

milyen nagyjelentőségű eleme a társadalmi életnek és rendnek.

2. Amint az erkölcsi törvény parancsszava természetünk megismeréséből fakad, úgy a jutalom és a büntetés fogalma sem külső járulék, hanem az erkölcsi rendben gyökerezik. Mindaz, aki követi az erkölcsi törvény parancsszavát, közeledni fog az élet ideáljához, a boldogsághoz. Mindaz, aki elfordul a törvénytől, távolodik a boldogságtól. Ámde a világtörvény ott is érvényesíti hatalmát, ahol az ember visszaél szabadságával. Vétkeiért lelkiismeretének szemrehányásaival, kínjaival lakol; a túlvilági büntetés, amint az erkölcsi rend szankciója logikus végkövetelménye az erkölcsi rend megbolygatásának. Az emberben élő kiirthatatlan meggyőződés, hogy az erkölcsi érdemnek, másfelől a jutalomnak ki kell egyenlítődniök, csak a mellett bizonyít, hogy az erkölcsi törvény az emberi természet törvénye, az emberi eszes természetre van építve.

Az erkölcsi törvény szabályozza az ember viszonyát Istenhez. De az ember nemcsak önmagában és belső világának él, hanem társaságban, másokkal együttesen. Sőt az emberi nem fennmaradása, a haladás, a kultúra egyenesen a társas élethez van kötve. Minden egyes embernek tehát a saját egyéni életcélján felül vannak emberi, társadalmi céljai, az egyén egyben tagja a társadalmi kapcsolatoknak: a családnak, a községnek, az államnak, amelynek céljaira szintén közre kell működnie. Ezenkívül vannak még egyéb, embertársainkkal összefűző viszonylatok, a felebaráti viszony egész területe, amelynek szintén szabályozója az erkölcsi törvény. Az ide vonatkozó kötelességek pozitívek és negatívek. Alapvető parancs senkit nem gátolni emberi céljainak elérésében. A kötelességeknek másik csoportja pedig azt a közreműködést szabja meg, amellyel az emberi célok betöltésének előmozdításához hozzájárulni tartozunk. Az első ellen irányul minden ellenséges beavatkozás felebarátunk élete, egészsége, szabadsága, jó hírneve, vagyona ellen. A második csoport bizonyos viszonylatokat tételez fel, melyek vagy a természetben gyökereznek mint pl. a családi kötelék, vagy önkényt vállaltak mint pl. a szerződéskötelezettségek.

A társadalmi rend korántsem volna elengedőképp biztosítva, hogyha az érintett kötelességek teljesítése csupán a kötelességérzetre volna utalva, a lelkiismeretre volna hagyva és nem állanának rendelkezésre közelebbi hatékonyabb biztosítékok a társadalmi béke, rend és nyugalom fenntartására. Az erkölcsi rend ezen kötelességekre vonatkozólag azt követeli, hogy a rendbontó, a csendháborító, a kötelességmulasztó korlátok közé szoríttassék, kötelességének teljesítésére rákényszeríttessék. Ezt a célt szolgálja a jogrend. Jog alatt (tárgyi értelemben) értjük az emberek társas érintkezését rendező és kikényszeríthető szabályok összességét. Jogszabály és hatalmi szó között az a különbség, hogy a jogszabály megfelel az igazság követelményeinek, vagyis képesség olyan valamit követelni, amit az erkölcsi törvény parancsol vagy megenged. Jog és erkölcs összefüggését sokszor figyelmen kívül hagyják. Ismételten a tudomány követelménye alakjában megnyilvánult a törekvés, hogy a jogot válasszák el az erkölcsi törvénytől (Kant, Fichte). De ezen törekvések soha nem vezettek megnyugtató eredményre. Hajótörést kellett szenvedniök az emberiség azon szilárd meggyőződésén, amely az igazságtalan, az erkölcstelen törvénytől megtagadja a jognak tiszteletreméltó nevét. Általánosságban tehát a jog alatt a társadalmi cselekedeteknek az erkölcsi rend érdekében megkívánt és kikényszeríthető szabályát értjük.

Természetjog.

Régi kontroverzia, hogy vajjon jogszabály csak pozitív törvényhozási úton alkotható-e avagy létezhetnek kötelező jogszabályok pozitív törvényhozási cselekedet nélkül az emberiség közmeggyőződésében?

Ami a kérdést komplikálja az a jogtörténet fejlődési folyamán szerzett tapasztalat. A régi jogász iskola, kezdve a görögökön, rómaiakon, folytatva a középkoron a keresztény kutatók során végig napjainkig, egy pillanatig sem kételkedett, sőt állandóan tanította, hogy van és létezik az emberi természetből fakadó, az erkölcsi rendnek megfelelő jog, amelyet az ember eszes természeténél fogva legalább általánosan felismer s amely természeti jognak

neveztetik. A XVIII. század jogászai azonban ugyanazon elnevezést teljesen más értelemben vették használatba. Divatos lett akkoriban a tételes, pozitív jogot belső, eleven érték és tartalom nélkül való, konvencionális alkotásnak tekinteni, amely mesterkélttségével szembe kerül mindazzal, ami jogos és természetes (jogpozitivizmus). Persze az akkori törvényhozás és törvénykezés nagyon is kihívta a kritikát. Az elavult, elégtelen pozitív törvényekkel ellentétben szokássá vált könyvekben fejtegetni a természetes jogot, azt, amely hivatott arra, hogy az akkori elavult jognak helyét elfoglalja. Ezen doktrinális törekvések véres befejezést nyertek a francia forradalomban, amely az elavult, korhadt jogrendszert lerombolta s azt új polgári törvénykönyvvel helyettesítette. A természeti jog elnevezése azonban ezen időből sokak fülében rosszhangzású maradt. Jelentette a veszedelmes, műkedvelő joggyártást, amely a jog minden területére tudott „természetjogi” példákkal szolgálni. A hóbotos divat elmúlt, megtalálta levezető csatornáját a szakemberek komoly munkájában. Itt van azonban az ideje, hogy az igazi természeti jognak évszázadokon által nem vitatott méltósága újból elismertesék. Helyet követel az emberiség lelki kincsei között, mint a Teremtő által az egyes emberi természetbe fektetett legszükségesebb, legfőbb, egyben legfontosabb jogi elvek összessége, amelynek rendeltetése, hogy a társas emberi együttlétet minden önkénnyel szemben biztosítsa. A történelmi jogiskolának, amely Savigny vezetése alatt először foglalt állást a természeti jog ellen, távolról sem volt az a szándéka, hogy a jogot a törvényhozó önkénynek szolgáltassa ki. Ellenkezőleg, azon irány ellen küzdött, amely a meglevő jogrendet a maga kénye szerint egy állítólagos természetes és ésszerű mértéknek akarta alávetni. Ezen önkénykedéssel szemben értelmezte a jogot úgy mint tárgyilagos szabályt, amelyet a néplélek titokzatos mélységéből akart származtatni. Amint szerinte a nyelv a nép géniuszának alkotása, úgy a jogban is a néplélek tükröződik le minden nemzeti sajátosságával. Ez a hivatkozás a néplélek titokzatos munkájára rávall a korra, amelyből származik, a romantika, a népies művelődés újraébredésének korára. Az analógia a nyelv fejlődésével azonban

nem állja meg a helyét, mert érzésünk, gondolkodásunk a nyelvvel együtt fejlődik; szavak nélkül gondolkodni nem tudunk; a lélek hangulata és a szókincs között legbensőbb kapcsolat áll fenn. Ellenben a jog nem pusztán jele és kifejezőmódja valamely belső állapotnak, hanem kötelező szabálya, kölcsönös viszonyainknak az igazságosság alapján. Ha a jog fejlődésébe helyet akarunk szorítani a népszokásoknak, akkor legfeljebb annyit állíthatunk, hogy az egyes bírói végzések amikor meghozatnak, megfeleltek a nép gondolkodásának, a nép által helyeseltettek, mint ilyenek alkalmasakká lettek, hogy mintául szolgáljanak más hasonló esetek elbírálásánál; később aztán azokat a hagyomány jogszabály erejével ruházta fel. Hogy egy ilyen folyamatnál a nemzeti sajátosság bizonyos mértékig a színezetét érvényesíti, az csak természetes. A lényeg azonban a körül forog, hogy a társadalmi élet szükségességének ismerték fel: hogy az emberek társas érintkezését nem szabad a vak ösztönöknek, nem a durva erőszaknak prédául dobni, hanem az igazságosság elvei szerint kell rendezni. Már a legelső, legegyszerűbb igazságszolgáltatási tények létrejöttéhez is megkívántatott, hogy a többség intézkedési jogának kötelező ereje elismertessék; megkívántatott, hogy képzetek álljanak fenn és létezzenek, amelyekkel a cselekedetek jogosságát vagy jogtalanságát, a vétek és hiba mértékét megmérték. Gyakorlat és szokás a jogot gyökerébe soha nem hozhatják létre, csak megrögzíthetik vagy körülhatárolják a jog hatályosságát, amelyet az az észből és az erkölcsi öntudatból merít. Sokan túltesznek a történelmi iskola romantikáján s nem látnak a mindenkor érvényes jogban egyebet, mint a hatalmi viszonyok kifejeződését.

Hobbes merőben naturalista álláspontján az örökös társadalmi harcnak azzal veszi elejét, hogy a társadalmat egy fiktív szerződéssel fűzi össze. A szerződés erejénél fogva az egyesek minden jogukat az államra ruházzák, az állam meg a jogot abszolút módon gyakorolja s egyedüli bírója az erkölcsi jónak és rossznak. Rousseau fordított módon akarja a problémát megoldani: meg akarja menteni a jogot, mint objektívértékű szabályt, emellett az egyéni szabadságot is a lehetőségig kímélve kívánja látni.

Azért hát az államot az államnélküli állapotból eredeti, de olykép, hogy az ősalapotot békésnek, barátságosnak jellemzi, melyben az államot alkotó szerződés akként jő létre, hogy az egyesek mint szerződő felek akaratukat összeszeteszik. Ezen összakarát uralkodik azután és alkotja meg a jogot, a törvényt, s mivel mindenki az összakarátban a saját akaratát fedezi fel, nem idegen, hanem oly akarat uralkodik felette, amelyben ő is részes. Ezen elméletet a leg-egyszerűbb tapasztalat is csúffá teszi. Még egy kis demokrata államban sem egyhangú a nép határozata, hanem a többség dönt. Ámde a többségi akaratban a kisebbség már nem képes többé a saját akaratát is fel-fedezni, következésképp az így keletkezett szabály már nem olyan, amely az ő akaratának hozzájárulásával is hozatott volna. Miért vesse tehát magát alája? Van-e határa, korláta a többségi törvényhozásnak? Avagy akár-mit is elhatározhat? Nincs gonoszabb zsarnok a sokfejű néptömegnél és a határozatokban leggyakrabban nem a többség akaratát nyilvánul, hanem a pártvezérek és becs-vágyó demagógok akarata. Mindezzel szemben az emberi természet követelménye, hogy a törvényhozó hatalom határozatai megfeleljenek a jog fogalmának és kell oly zsinórmértéknek lennie, amely több és másvalami, mint a pusztá hatalmi szó, — és ez a természeti törvény.

Szavakon nem szükséges civódní. Aki jognak csak a pozitív törvényhozás alkotását ismeri el, az elutasíthatja a természeti jog elnevezést, de a kérdés lényegét meg nem oldotta. Mellözve az elnevezés körül folyó vitát, arról van szó, hogy az erkölcsi rend fenntarthatása érdekében vannak-e kikényszeríthető szabályok, amelyek kötelező ere-jüket nem a pozitív törvényhozásból, hanem abból az elismerésből merítik, amelyben az emberi ész részesíti? Ha ezen kérdésre igenlőleg kell válaszolni, akkor maga a főkérdés is érdemben el van döntve, mert adva van mindaz, amit természeti jog alatt értünk.

Hogy a természeti jog fogalmát jobban kifejtsük, indul-junk ki a kényszeríthetőség fogalmából, ami a jognak jellegzetes tulajdonsága. Az állami hatalom rendelkezésére áll a végrehajtó hatalom és alanyi értelemben annyit jelent, hogy a jog szükség esetében karhatalommal is

érvényesíthető. Tévedés volna azonban a hangsúlyt itt a fizikai kényszerre helyezni, mert ezzel a jogot nagyon is a fizikai hatalomhoz fűznénk, mintha az megszűnnék, ha véletlenül nem áll elegendő fizikai hatalom rendelkezésre. Mindennapi viszonyok között a jog utalványt foglal magában az állami kényszereszközök igénybevételére. Pl. fizikai önvédelem általában nincs megengedve, mert az a társadalom rendjét zavarná, túlhághatná a jogos mértéket stb. Ámde ha egy oly kétségbevonhatatlanul nagy értékű jog, mint amilyen pl. az élet fenntartásának joga, közvetlenül fenyegetve van és állami segítségre hiába várakozunk, akkor önmagunknak kell a saját védelmünkre kelnünk. Az önvédelem ilyenén jogát az állami törvények mindenhol elismerik. Bizonyos azonban másfelől, hogy nem azért védekezünk, mert az állami törvény e védelmet kivételesen megengedi, hanem védekezünk olyan jog alapján, amely megillet bennünket az állam nélkül is, megillet akkor is, ha nem is létezik törvényhozás. Ez a természeti jog, amely elismerést követel.

De még egyéb következtetést is kell vonnunk. Az élet fenntartására az egyesnek joga van akkor is, hogy ha ereje a támadóval szemben elégtelennek bizonyul. Az áldozat nem veszti el jogát az élethez akkor sem, ha nincs ereje jogának megvédésére. A jog tehát tovább terjed, mint akár az egyesnek, akár az államhatalomnak ereje; tovább, mint a kényszerítés fizikai lehetősége. Így aztán már a kikényszeríthetőség mint a jogtól külön álló tényező jelentkezik, és nem más, mint a hatalom használatának erkölcsi megengedhetősége a jog érvényesítésére.

Az állam rendeltetése, hogy hatalmát a jog szolgáltatába állítsa, de a jog fennáll ott is, ahová az állam hatalma ki nem terjed, vagy ahol fizikai hatalom egyáltalában nem áll rendelkezésre. A súlypont ezen okoskodásnál nem ott van, hogy az önvédelem jogosultságát az állami törvénytől függetlenül, tehát mint természeti jogot igazoljuk, hanem inkább a kényszeríthetőség fogalmát kellett megfelelő világításba helyezni. Jól értelmezve a kényszeríthetőség fogalmát, elesik az ok, amiért minden jogot az államhoz kapcsolnak.

Ellenvetések.

Hallunk azonban egyéb kifogást is a természeti jog ellen, nevezetesen azt, hogy a jog csak akkor szolgálhatja célját, ha a nép tudatában, vagy a törvényben le van fektetve és nem elvekben, nem bizonyos észbeli következtetésekben nyilvánul meg. Szokásjog, törvényes intézkedés világosan mutatják a vitás kérdések eldöntésének módját, míg az ész elvi következtetései vitathatók. Továbbá az észbeli tételek nagyon általános természetűek, legfeljebb bizonyos irányokat jelezhetnek a jog számára, de nem nyújtanak szabatos eljárási szabályt. A jogot azonban egyes bonyolult esetekre a legváltozatosabb fordulatokban kell alkalmazni. Miként is lehet pl. a folyton hullámzó, változó, alakuló gazdasági élet jelenségeire egy általános érvényű természeti jog alkalmazhatását vitatni?

E kifogások tévedésen alapulnak és nyomban eloszlanak, ha a természeti jog képviselőit meghallgatjuk, akik a természeti jogot elhatárolt, megállapított alakban adják elő, és csak odáig terjesztik, ameddig a természetben gyökerező emberi célok eléréséről van szó. A természet-jog ott parancsol és ott tilt, ahol emberi célokból közvetlenül folyó erkölcsi köteleességek forognak kockán. Ha valamely emberi cselekményre szükség van, hogy az erkölcsi törvényben foglalt cél megvalósuljon, akkor a cselekvény nemcsak erkölcsös, hanem kikényszeríthető jogi kötelezettség is. Hogy a gyilkosság bűn, hogy a gyermeknek joga van eltartásra és nevelésre, hogy az egyes polgár a fenyegetett köznek védelméből magát ki nem vonhatja, azt nem szükséges törvényben rendelni, az a józan ész által diktált természeti törvény. Azt viszont, hogy a házakon miként lehet telefonvezetékét alkalmazni, a váltót hogyan kell kiállítani? — a pozitív törvényhozás dolga.

Legnagyobb jelentősége a természeti jog elismerésének, hogy nélküle az állami törvényhozás is meg volna fosztva tekintélyétől. Az állami törvényekkel szemben az engedelmisség nemcsak erkölcsi köteleesség, még kevésbé pusztá meghunyászkodás a fizikai hatalom előtt, hanem kikényszeríthető jogi kötelezettség. Ezen erejét nem merít-

heti önmagából; ha azonban van, jog, amely minden pozitív törvényhozást megelőz, nem marad más hátra, mint azt a dolgok természetéből következtetni, vagyis elismerni a természeti jogot. — Államnak kell lennie. Ez is az erkölcsi rendben bennfoglalt emberi cél, amelynek megvalósításához az állam kötelékéhez tartozóknak közre kell működniük. Azért van az államnak joga parancsolni, a parancsnak karhatalommal érvényt szerezni; az állampolgároknak pedig kötelességük a felsőbbség parancsának engedelmeskedni. Egy állam sem létezhetne ezen jog és kötelezettség nélkül. Az állami törvény azonban csak azért kötelezhet lelkiismeretben, mivel az államhatalom jogosult a polgároknak szabályokat adni. Feljogosítja őt a természet, végső fokon a természet alkotója, az Isten. A felsőbbség Istentől van, nem azért, mivel az Isten iktatja be a hatalom viselőit, hanem azért, mert az Isten által teremtettt erkölcsi rend magában foglalja az államot, az állam pedig felsőbbség nélkül nem létezhet. Az állami jog valóságos jog, de csak azért van és lehetséges, mivel van természeti jog. Ebből meríti az állami törvényhozás erejét. Tagadni ezt annyi, mint minden jogot lerombolni és kiszolgáltatni az erősebb hatalmának.

Igaz, hogy konfliktusok a természeti jog s a pozitív emberi törvények között, fájdalom, nem oly ritkák. Az apostolok hirdették: inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. Morus Tamást hűsége a törvényhez a vérpadra, a Kulturkampf sok-sok áldozatát a fogságba vitte annak jeléül, hogy az újkori haladás sem veszi elejét az összeütközések lehetőségének. Ha a pozitív törvény az erkölcsi törvény ellen irányul, nem lehet szó engedelmességről, mert elvesztvén a jogalapot, a törvény kötelező ereje is megszűnik. Lehetséges az is, hogy valamely emberi törvény nem erkölcstelen ugyan, de mégis igazságtalan. Jogtalan vagy azért, mivel a törvényhozó túlhágta illetékessége körét, vagy azért, mivel az egyik társadalmi osztálynak kedvez, a másikat túlságosan terheli. Ilyen esetekben a megoldás nem egészen egyszerű. Mindenesetre számbaveendő, minő fokig ellenkezik a formai jog az igazsággal? Ha nyilvánvaló a jogsérelem, az engedelmisség megszűnik. De ha lehet az ily törvénynek nem

engedelmeskedni, úgy megfordítva, az ily törvény teljesítése nem okvetlenül tilos minden körülmények között. Ha nem áll minden kétségen felül, hogy a törvény erkölcsbe ütközik, ha vannak körülmények, melyek a formai jogsérelmet enyhébb világításba helyezik, ha a rendelkezés megszegése egyesekre súlyos következményekkel jár, akkor a rendelkezés követése megengedett lehet. Pl. a nagy többség inkább fizeti az igazságtalanul kivetett adót, mintsem viseli az adó megtagadásával járó zaklatásokat. Lehet olyan eset, hogy valamely rendelkezés igazságtalan a tartalmát vagy létrejöttének módját tekintve és mégis követendő lesz azon esetben, ha az ellenszegülésből a társadalomra súlyos rázkódtatások következnenek. Ily körülmények között az igazságtalan törvény követése kisebb baj, a béke és a rend megóvása magasabb érdek.

Lasalle 1861-ben adta ki nagy két kötetes munkáját a szerzett jogokról. Minden tudományos színezete mellett legnagyobb mértékben gyakorlati munka, párja a Marx „Kapital”-jának. Amiként Marx ezen munkában a szocializmust gazdaságilag akarta igazolni, ugyanezt kísérelte meg Lasalle a jogi téren. Kiadójához írt levelében jelzi, hogy munkájának tartalma éppannyira tudományos, mint forradalmi.¹ Gondolatmenete nagyon világos: Lasalle tagadja, hogy volna jog, amely örök és állandó, ellenkezőleg minden jog a nép történelmi fejlődésével van adva és nem egyéb, mint kifejezője a koronként uralkodó eszméknek. A legkülönböző jogterületekről vett bizonyítékok mind ezen tételt volnának hivatva igazolni. De kár volt Lasallenak oly messzire fáradni. Önmagában feltalálhatta az örök, változhatatlan jognak eszméjét, amelyre, szinte öntudatlanul, de önmaga is hivatkozott, valahányszor szavát az igazság nevében felemelte a jogtalanul elnyomott munkások érdekében. Ezen örök jog az emberiség szabadságának magna chartája, amely oltalmaz minden zsarnokság ellen.

A természeti jog a társaséletet szabályozza legfőbb vonásaiban, feltételez azonban egy időben és térben körülhatárolt közületet, amelyen belül érvényesül: az államot.

¹ Meffert, Arbeiter und Socialismus 135. l.

IV. Az állam és társadalmi hivatása.

Az állam fogalma.

1. Állami alakulatok léteztek mielőtt az elmélet az állam fogalmát megalkotta volna. Az állam lényegét az teszi, hogy benne az emberek sokasága közös célra állandóan egyesítve van egy vezető, kormányzó tekintély hatalma alatt. Akármiféle sokaság még nem alkot államot, ha ideig-óráig közös cél egyesíti is a sokaság tagjait, mint pl. egy nagy alagút készítése a dolgozó munkások ezreit. Az állam fogalma megkívánja, hogy az egyesülés maradandó legyen, amely az egyes tagok halálával nem szűnik meg, hanem az egymást felváltó nemzedékek során is fennmarad mint életközösség egy legfőbb tekintély vezetése alatt. A vezető tekintélyben nyilvánul meg a közösség akarata, amely nem az egyesek érdekének kielégítését tartja feladatának, hanem az összesség javának, a közérdeknek szolgálatát. Az állam organizmusának legfőbb szerve a legfőbb tekintély, amelynek elismerése által jut a sokaság egységének tudatára. Az állam tehát az emberek sokaságának maradandó egyesülése közös felsőbbbség alatt a társas élet közös jólétének elérésére és közös védelmére. Ha ezen fejtegetések során talán többé-kevésbbé ismert gondolatokat ismételünk, azt most a tárgyalás rendszeressége kívánja.

Az állam eredete.

2. Hogyan jő létre az állam? Ezt a kérdést a maga idejében kiélezte Rousseau elmélete, amely szerint az állam szerződés útján jött létre. Az emberek eredeti idillikus, természeti állapotukat — nem tudni mi okból — felhagyva, egy napon összebeszéltek, szerződésre léptek, közös meg-egyezőssel államot alkottak. A történelem az államalakítás

ezen leírt folyamatát sehol nem ismeri. Mindenhol úgy találkozunk az emberrel, mint egy meglevő államalakulat tárgyával. Szerződéskötések nagy szerepet játszottak az államok életében: kisebb államok szerződés útján nagyobbakat alkottak, ugyanazon állam széthúzó hatalmasai szerződés útján békejobbot nyújtottak, megerősítették az államot; mindez előfordult, de sehol nem látunk példát arra, hogy az államalakulás az első kezdetét szerződés útján vette volna. Még a gyarmatok alapításánál is azt tapasztaljuk, hogy a települők átültetik az állami életet, amelyben születtek, az új földre. Régi hazájukból magukkal hozzák a társadalmi csoportosulást, az állami rend szükségességének fogalmát és azt a meggyőződést, hogy az egyénnek alá kell vetnie magát a legfőbb állami szervnek. Az államot úgy tekintették, mint adott célt, amelyet ujonnan megvalósítottak, de nem tekintették olyan alkotásnak, amely csak kényük-kedvükre, szabad szerződésre volna hagyva.

Az első államalakulat kiindulhatott a családból, amely elszaporodás által törzssé erősödött, amelyet a közös érdekek egész sorozata fűzött össze. Egyidejűleg azonban jelentkezett a viszálykodások elbírálása, a béke és rend fenntartása, a külső birtokháborítások, támadások elhárítása végett egy vezető tekintély beállításának szüksége. A patriarcha nagyon elképzelhető mint a törzs vezére, bírása, törvényhozója, de ez esetben már nem azért főnök, mivel a vérség kötelékénél fogva atyja a törzsnek, hanem azért, mivel legfőbb szerve az egyes házakból, családokból alakuló társadalomnak. A történelmi emlékek azonban nem a békés fejlődést mutatják az államok keletkezésének alkalmi okául, hanem inkább a harcot és háborút. A hódító hadjáratok játszottak döntő szerepet, a győztes hadvezér ura a meghódított földnek és legfőbb szerve a társas életnek.

A „contrat social” képtelensége.

3. Rousseaunál, amikor szerződéses elméletét felállította, nagyon mellékes volt az a kérdés milyen is volt az államalakítás történelmi lefolyása? Neki tulajdonképpen az volt a célja, hogy az államban egyesített polgárok viszonyát a felsőbbséghez szerződésen alapulónak tüntesse fel.

Az egyesek összeszik egyéni akaratukat s az így egyesített összakarát uralkodik a nemzeten. Ámde már előbb utaltunk arra, hogy az összakarát a legritkább esetekben nyilvánul meg egységesen; rendszerint csak többségi akaratok vannak, amelyeknek a kisebbség lehetetlen, hogy kötelező erőt tulajdonítson ha a közület tekintélye pusztán az akaratok összetételéből állna. Nagyon gyenge talapzaton állana tehát az állam, ha csak szabad szerződésen épülne fel. Az ilyen szerződés továbbá csak azokat kötelezhethné, akik azt kötötték, de nem a későbbi nemzedéket. A jelen nemzedékből pedig a létező államot csak azok pártolnák, akik a fennálló rendben megtalálják előnyüket, de bajosan azok, akikről ez nem állítható. Miért tűrjenek egy leszavazott, megrövidített kisebbség tagjai olyan állapotokat, amelyeket nem ők idéztek elő, amely érdekeiknek, kívánságaiknak nem felel meg? Valószínűleg felmondják a szerződést s mindenesetre azon meggyőződésben lesznek, hogy az elődeik által kötött szerződés őket nem kötelezi. Lehet, hogy azután a többség, vagy akit a viszonyok az ügyek élére állítanak, megfékezi a kisebbséget és akkor szolgáltatja csak igazi bizonyosságát, hogy nem a szabad szerződés egyesíti a polgárokat. Az állam fogalmánál fogva állandó életközösség, lényegét tehát nem határozhatja meg szerződés, amely minden pillanatban kérdésessé tehetné a fennmaradást.

Az államhatalom eredetének magyarázata.

4. A társadalmi élet rendje a jogon alapszik. Ámde a jogszabályok felállításához és a jogrend megvalósításához bizonyos sokaság körében elismert tekintélyre van szükség, amely törvényességét az erkölcsi rendből meríti, vagy — ami azzal egyértelmű — amely a természeti jogban gyökerezik. Másfelől az állam ismertető jele gyanánt egy legfelsőbb szervet ismertünk fel, amely az embereket társas életbe összefűzi és amely szervnek legfőbb feladata a társadalmi rendnek fenntartása. Ha e két gondolatmenetet összekapcsoljuk, megkapjuk az állam eredetének helyes elméletét, minden mechanikus, vagy merőben individualis felfogás kizárásával. E szerint tehát az állam az

erkölcsi rend alkotó eleme s lényegében az egyes önkénye alól ki van vonva. Az embereknek kell államot alkotni, különben az anarchia áldozatai lesznek. Természetüknél fogva a társas életre vannak rendeltetve és az általuk teljesítendő feladatok megkövetelik, hogy a családok sokasága egy kötelékbe foglaltassék. Államra és jogra egyaránt szükség van, hogy a rendszeres társadalmi élet kialakulhasson, hogy az emberiség erejét kifejthesse, hogy a természetet meghódítsa, a gazdaságban, technikában, tudományban kultúrértékeket termeljen. Az állam eredete tehát Isten alapítására vezetendő vissza.

De e szavakat helyesen kell felfogni és értelmezni. Nem azt mondjuk, hogy valahol vagy valamikor is az államalapítást érzékelhető, történelmi tényként megnyilvánuló, külön beavatkozó isteni akarat eszközölte volna. Szavaink értelme inkább az, hogy amint a természetben a teremtető isteni erő az elemeket beléjük helyezett sajátosságaikkal összekapcsolja, fizikai és kémiai törvényszerűséggel szerves alakulatok kiképzésére indítja, úgy hajtja az embereket a Teremtő adta erkölcsi szükség, a társas hajlam, a történeti változatok egész sorozata az államalkotásra. Az a szükség, amely az embereket államalkotásra vezeti, az emberi természetben van lefektetve, a természet Alkotójának, a Teremtőnek a műve, s így az államalakulás is az Istennek akarata. Ez alapon a felsőbbbségek, melyek nélkül állam nem létezhet, valóban az Isten kegyelméből kormányoznak. Voltak katolikus tudósok — Bellarmin, Suarez —, akik azt tartották, hogy a néphez nemcsak a hatalom viselőjének kijelölése tartozik a mindenkori alkotmány rendje szerint, hanem magát a hatalmat is a nép ruházza a legfőbb tekintély viselőjére. Azt azonban soha nem tanították, hogy a nép a hatalmat a maga erejéből adja, hogy azt szabadon meg is tarthatja a kezében. Ennek épp az ellenkezője áll; a hatalmat szükségképp *kell* egy tekintélynek gyakorolnia s a nép nem a saját kényét-kedvét követi, amikor a hatalom viselőjének személyét kijelöli, hanem egy magasabb parancsot hajt csak végre, amelyre természete útján kényszeríti a természet alkotója, az Isten. A felsőbbbségek tehát a demokratikus államokban ép úgy akárcsak a monarchiában, az

Istentől veszik a hatalmukat, s azért a hatalom gyakorlásáért Istennek felelősek, tekintélyük Istentől van, hatalmuknak korlátai is az Isten által alkotott erkölcsi rend által vannak megvonva.

Nem a bűn járuléka.

5. Mivel az állam az erkölcsi rend alkotórésze, nem lehet azt valami szükségből eredt kisegítőjelenségnek minősíteni, valamiféle kisebb bajnak felfogni, amely arra szolgálna, hogy a nagyobb bajt, az anarchiát megelőzze. Nem. Az államhatalom jó, értékes, igényt tarthat minden polgárának készséges támogatására. Az a felfogás, hogy a katolikus egyház, jelesül a középkori nagy teológusok, nevezetesen aquinói szent Tamás nézete szerint is az államot csakis a bűnbeesés tette volna szükségessé, merőben téves, mert szent Tamás elutasítja azt a felfogást, hogy az eredeti ártatlanság állapotában ne lett volna állami hatalom. A bűnt akkor hozzák ők kapcsolatba az államhatalommal, amikor az államhatalom egyik ágáról, a kényszerítő hatalmáról beszélnek, aminek alkalmazására az ártatlanság állapotának megőrzése esetében nem lett volna szükség. Vagy pedig akkor emlegetik az állammal kapcsolatban a bűnt, ha valamely adott esetben valamely államalapítást annyi vérengzés vagy erőszak kísérte, hogy az valóban bűnben fogantnak mondható. Soha nem tanítják azonban azt, hogy akár a bűnös módon alakult államban a hatalom is a saját belső lényegében volna bűnös, vagy hogy épen séggel ilyennek kellene lennie. Hiszen egész gondolatfűzésük az ellenkezőre irányul s arra mutat rá, hogy az emberi tévedéseknek, gonoszoknak is végeredményben az isteni tervek teljesülését kell szolgálniuk.

Az államhatalom korlátai.

6. Már említettük, hogy az állam alkotóeleme az erkölcsi rendnek, hogy méltóságát, jelentőségét, parancsának kötelező erejét az erkölcsi rendből meríti, egyben azonban az erkölcsi renddel való összefüggése megóvjá attól, hogy értékét túlbecsüljük. Az állam az erkölcs eszméinek nem a legmagasabb megnyilvánulása, úgyhogy mellette, vagy

eshetőleg vele szemben is nem volna magasabb és szentebb. Az állam törvénye mellett él az Isten által, a természet útján belénk oltott természeti törvény, amely jogok vagy érdekek összeütközése esetében magasabb tekintélyre tart igényt. Az állam nem egyedüli forrása a jognak; vannak jogok, melyeket az állam nem ad, csak elismer, védelmez. Az állam a jogalkotásában nem járhat el önkényesen, hanem kötve van az erkölcsileg megengedethez, nevezetesen az igazságosság követelményéhez. Nagyon tévednek tehát azok, akik a hatalomnak Istenhez való visszavezetéséből azt vélik, hogy az abszolutizmust védelmezzük. Ellenkezőleg: a hatalomnak a kapcsolata az erkölcsi renddel az egyedüli biztos, méltó, ésszerű palladiuma a polgári és egyéni szabadságnak. Az apostol nemcsak azt tanítja, hogy a felsőbbiségnek engedelmeskedjünk, hanem azt is, hogy inkább kell engedelmeskedni az Istennek, mint az embereknek. Az állam azért is van, hogy fenntartsa az erkölcsi rendet, s így intézkedései erkölcsi kötelességet alkotnak. De e kötelesség csak odáig terjedhet, amíg az állami tekintély az erkölcsi törvény keretei között mozog.

Az állam feladatait közelebbről vizsgálva, azokhoz tartozik az államban egyesített társadalomnak a külső ellenség ellen való védelme mellett a benső jogrend fenntartása. De vajon eleget tesz az állam polgáraival szemben fennálló kötelezettségének, ha csak a rend fenntartásáról gondoskodik, ha csupán csak *jogállam* és semmi más?

A jogállami elmélet elégtelensége.

7. A fejedelmi abszolutizmus idejében az állami gyámkodás szinte elviselhetetlen teherként nehezedett a polgárookra. Ezen állapot váltotta ki ellenhatásként a másik végtelen álló nézetet, hogy az állam tartózkodjék minden beavatkozástól azonfelül, amit a polgárok vagyoni- és életbiztonsága megkövetel. Ezen elv mereven alkalmazva megbénítja az államot egy más irányú élettevékenységben, amely nem kevésbé fontos, szükséges, mint a jogvédelem, értjük az államnak a *népjólét* előmozdítása körül fennálló súlyos kötelezettségeit. A gyujtogatást szigorúan

bünteti a törvény, a tűzveszélyes berendezkedéseket is különös felügyelet alá helyezi. Amde ezen pontoknál nem lehet megállni; a gyújtogatás elhárításához az is tartozik, hogy kéznél legyenek eszközök arra az esetre, ha mégis tűz támad. Ezen eszközök beszerzése nem tartozik a jogrendhez, hanem a jóléti intézményekhez, de azért el nem hanyagolhatók.

A jogállam rendszere akkor vált uralkodóvá, amikor a gazdasági élet iparosítása nagymértékű munkamegosztással, az embertömegek összezsúfolásával hódító útjára indult. Kapóra jött a jogállam ezen liberális vállalkozóknak, kik a szabad versenyt gazdagodásra használva, örömmel látták rombadőlni azon korlátokat, amelyeket a régebbi kor az emberi szolidaritás alapján a munka megbecsülésére alkotott. A jogállam rendszerének virágzása idejében elviselhetetlen beavatkozásnak tartották, ha az állam a gyermekek testi, szellemi fejlődését, a család szentélyét a kizsákmányolás ellen védelmezni kívánta. A helytelen elmélet ma már fel van adva, de el volt az már ítélve az állam fogalmának, feladatának fenntebb adott körvonalazásában, amely szerint az állam hivatása korántsem merülhet ki a jogrend fenntartásában, hanem magában foglalja a népjólét előmozdítását. Miként oszjolják meg eznn feladat egyesek, társadalom, községek, állam között, arra csakhamar visszatérünk.

Az államfeladatok megoszlása.

8. Ezen a helyen még csak arra akarunk emlékeztetni, hogy az idők folyamán az állam a legkülönbözőbb alakulatokban valósította meg feladatát. Meglepő, hogy a görög gondolkodóknál mennyire túlteng az állam gondolata. A polgári élet nyújtja nekik az élet teljességét. Elismerik az objektív, egyesek önkényétől nem függő jogot, és kívánják, hogy az uralkodók ezen jog és a hagyomány szerint kormányozzanak, s minden attól való eltérést zsarnokságnak bélyegeznek. Odáig azonban már nem hatoltak, hogy ezen jog hivatva van az egyén autonómiáját is védelmezni. Polgári szabadság alatt értik a polgárok részvételét az állami törvényhozásban és közigazgatásban.

Ily viszonyok alakulására döntő hatású volt az a körülmény, hogy az egyes városok egyben államok voltak, és hogy a polgár minden gazdasági teendőit a rabszolga végezte, neki pedig egyedüli foglalkozása a közügyekben való részvétel volt. Ily egyszerű és sajátos viszonyok között fejlődhetett ki a hazafias odaadásnak azon foka, amelyet a későbbi kor már alig ismert.

A rómaiaknál is az állam a legmagasabb formája az életnyilvánulásnak, ott is eleinte a város keretei közt nyilvánul, ott is megvan a rabszolgaság, de egyben megvan az állam hatalmi törekvése. A városállam kiterjesztetik Itáliára, azután a többi országra, világbirodalommal lesz. Egyben azonban a római magánjog már egy külön világot von az egyén körül, egy harmadiknak és a társadalomnak kizárásával.

Lényegesen más vonásokat mutat a középkori állam. Az ember nem olvad fel a polgárban, az állam mellett megvan a saját maga értéke. Az állam a társadalmi létnek nem a legmagasabb fokozata, fölötte áll az egyház, amely az embert magasabb rendeltetésére vezeti, viszont az állam méltóságát emeli, hogy munkatárs az üdvözítés munkájában. A hűbérrendszer nyomán az államhatalom megoszlik több vazallus között, a legfőbb hűbérúr a jog szerint képviselője az államegységnek, de hatalma korlátozva van. Nem is annyira az állam céljait, hanem inkább a fejedelmek kötelességeit fejtegetik. Az állami élet teendőit a független szervek sokasága látja el, részben az egyház végezi. A városok fejlődésével gazdag társadalmi élet indul meg. A fejedelmi abszolútizmus megteremti a hatósági szervezetet, a tanult hivatalnoki rendet s ezzel a modern államot. Hogy ezen fejlődési folyamat le volna zárva, azt senki nem állíthatja, ellenkezőleg a jelek egy új átalakulásra mutatnak. A modern államot jellemzi, hogy teljesen világi intézmény. Az egyházban, legjobb esetben egy mellérendelt hatalmat lát, amellyel igyekszik, saját érdekében, jó viszonyban állani. Egyébként a viszony sokféle alakot ölthet, az egyház nyomorgatásától egészen az egyház és állam teljes elválasztásáig. A másik jellemzője a modern állami életnek az életnyilvánulásában mutatkozó zárt egységesség. A törvényhozás és közigazgatás, a

községi önkormányzat állami törvények keretében részben felügyelete alatt folynak le. Ezen tevékenység felettébb gazdag a kulturfeladatok sokasága folytán. De mint értékes kincs megmaradt a középkorból az állami illetőségtől is elvont autonóm *egyéniségnek elismerése*.

A gazdasági élet alakulása előtérbe állította az állammal hasonlóképp a községekkel közvetlen részvételét a gazdasági életben. Látjuk, hogy a posta, távirda szolgálat állami kezelésben van, a vasútak sok helyen államvasutak, a helyi közlekedési eszközök, vízvezetékek, világítás községi kezelésbe vétetnek. Mindezen jelenségekben nem szabad még állami szocializmust látni. A felsorolt üzemek a mai gazdasági rendszerbe illeszkednek, gazdasági jellegük ugyanolyan mint a magánvállalkozásé, ugyanazon törvények szerint igazodik is, az állam vagy község az említett vállalatokkal a magánjog területére lép, ami szintén a mellett tanuskodik, hogy nem a szocializmus térhódításáról van szó. Elég e tekintetben néhány különbségre rámutatni: az állami, községi üzem a nyersanyag beszerzésénél ép úgy a piacra van utalva, mint a magánvállalkozó. A szocialista üzemet az állami kényszer jellemzi, amely dönt foglalkozás, beosztás fölött; az állami és községi üzemekben viszont meg van őrizve a munkás szabadsága. A bér megállapítására nem a szükséglet, az igény a döntő, hanem a tisztviselőknél rangfokozat szerint kijáró fizetés, a bér munkásoknál a kollektív szerződésekben megállapított munkabér az irányadó. Az üzem egész felépítése nem szociálista, azért ezen üzemek államosítása sem egyértelmű az állami szocializmussal.

Sokak által felkapott és emlegetett jelszó a *szocializálás*. Akkor lépett előtérbe, amikor a szociálista pártok időlegesen mint nálunk, avagy maradandóbban mint pl. Ausztriában, Németországban az államügyek vezetésére döntő befolyást nyertek. A szocialista tömegek elérkezettnek vélték a paradicsomi időszakot, amelyet vezetőik hirdettek a magas bérekről s a csekély munkaidőről és várták, sőt sürgették programjuk megvalósítását. Ezen nagy feladatra azonban a szociálizmus nem volt és ma sincs berendezve, s kétségtelenül a jövőben sem fog berendezkedni, mert a megvalósítás olyan lehetősége, hogy

mellette életképes keresetet nyújtó ipar maradjon, ki van zárva. Maguk az alapítók Marx és társai mint célt tűzték ki a termelési eszközök (üzemek, gyárak stb.) társadalmasítását, tehát szocializálását, de a célhoz vezető utat, e nagy munkának a tervét nem dolgozták ki, azt „a jövő fejlődésnek” tartották fenn. Amidőn azután elérkezett a tett ideje, nem volt egyéb hátra, mint a teljes program megvalósításáról egyelőre lemondani, de hogy mégis történjék valami, közvetlen célul az „érett” üzemek szocializálását tűzték ki. Mit értenek alatta? Ugyanazt, amit a bolsevizmusban az üzemek államosítása és kommunizálása alatt értettek, a valóságban tehát a kettő egy és ugyanaz, de ha szociálista részről indul ki, akkor a neve szocializálás.

Ha ez a mentalitás Közép-Európában is helyet foglalna, akkor természetes minden érvelés hiábavaló ellene. Fel kell azonban tételeznünk, hogy maguk a szociálisták, legalább részben, megfontolják a végső következményeket. Azután van még polgári elem, amely kész a tudatosrontást a lehetséges eszközökkel megakadályozni. Mindezt szem előtt tartva: az államosítást, kommunizálást, szocializálást vizsgálat alá vesszük azon szempontból, hogy mily elvek az irányadók az államhatalomra nézve ezen kérdések intézésében, vannak-e számára határok és melyek azok?

Szocialista felfogás szerint a gazdasági élet természeti szükségyszerűséggel fejlődik a kommunista társadalmi rend irányában. Ezt a fikciót a tudomány rég elvetette; megcáfolták maguk a revizionista szocialisták. A gondolat nem egyéb, mint szemfényvesztés a tömeg képzeletének igazgatására, egyben azonban politikai korteseszköz, amihez a gazdasági élet törvényeinek semmi köze.

Ezek után lássuk a szocializálás kérdését közelebbről.

A szocializálás.

9. Az üzemek a gazdasági élet tárgyai, céljuk a társadalmi szükségletek kielégítéséről gondoskodni. Ha ezt a célt gondosan szem előtt tartjuk, nyilvánvaló, hogy annak munkálása rend és szabály szerint a *magán gazdálkodás*

körébe esik, az állam közvetlenül csak akkor lép a termelők sorába, ha kivételes, nagyon nyomós okok e közbelépést indokolják. Hogy a feladatok ezen megosztása helyesen van így, azt ezerszeresen igazolja az élet, már csak az a köznapi tapasztalat is, hogy az állam termel legkevésbé nyereségesen. Az állam tud legkevésbé alkalmazkodni a folyton változó szükségletekhez, nehézkes, vezetésében ritkán van meg a gazdasági üzemhez szükséges mozgékony-ság, vagy ha meg volna, a bürokratizmus miatt alig valósulhat meg úgy, hogy az üzem igazán elérje célját s abból a köznek, a fogyasztónak, a munkásoknak igazi hasznuk legyen. Ha pl. két bányát, egy állami és egy magán üzemben levőt összehasonlítok és megállapítom, hogy a magánbánya többet termel, nagyobb béréket fizet, több nyereséget juttat a vállalkozónak, előrehaladottabb technikával dolgozik és a szenet olcsóbban árulja, mint az állami üzem, akkor az utóbbit nem állíthatom józanul az előbbinek a helyére. Az államnak van módja, sőt kötelessége is közvetve közreműködni, hogy a közjót a magán érdek ellen védelmezze. Szükség esetében a népszükséglet kielégítését is kezébe veheti, amint az pl. a világháború alatt történt, viszont azonban éppen a háború tapasztalatai az állami gazdálkodás mellett nem szolgáltatnak fényes bizonyítványt. Az állam közvetlenül is részt vehet a gazdasági életben mintá-intézetek felállításával, kedvezőtlen árviszonyok javításával. Kérdés azonban: hogy vajjon az állam kisajátíthatja-e az egész gazdasági területet? A válasz e kérdésre csak az lehet, hogy a szocializálásnak csak szükség esetén van helye, azon túl többet árt, mint használ, a szükségletek ellátása nem közvetlen feladata az államnak, hanem a magánvállalkozás tárgya.

A szükség esete akkor forog fenn, ha nyilvánvaló, hogy valamely területen a magángazdálkodás a nép szükségleteinek kielégítő, helyes, jó ellátását biztosítani nem képes. Fennforog továbbá a szükség esete akkor, hogy ha az állam pénzügyi szükségletei csak államosítás útján elégíthetők ki. De még a pénzügyi tekintetek mellett is a nemzetgazdasági szempontok, tehát az általános népjólét érdekei azok, amelyek fiskusi tekinteteknek áldozatul nem

adhatók. Minden adott esetben tehát csak nagy gondossággal mérlegelendő nemzetgazdasági és pénzügyi szempontok dönthetik el a szocializálás szükségességét. Nagy szakértelmet és gondosságot igényel az ily kérdések tárgyalása, a részletek bonyolult volta mellett minden gondosság mellett sincs kizárva a tévedés, ami annál nagyobb óvatosságra int. Pl. maga a német „szocializáló” törvény beírta azzal, hogy a kommunizálás eseteire bizonyos üzemek felsorolásával kerettörvényt adott, az életre bízva, miként töltik ki a kereteket. A köszénbánya-törvény a tulajdonjog kérdését érintetlenül hagyva, csak a meglevő üzemek szindikálása iránt intézkedett.

Ami az üzemek szocializálásánál a kártérítést illeti, a dolog nagyon világos. Az állam joga odáig terjed, hogy a közérdeket a magánérdekkel szemben érvényesítse, még pedig a kisajátítás árán is. Pl. összeütközés van bizonyos földterületekre nézve, amelyen keresztül vasutat kell vezetni és e célból a föld területéből a szükséges mennyiséget ki kell hasítani. A konfliktus fenn áll ezen területre nézve és a tulajdonosnak engednie kell. Semmi érdekösszeütközés sem áll azonban fenn a földdarab tulajdona, mint gazdasági érték és a közérdek között. Azért a kisajátító állam, község tartozik a tulajdonost kártalanítani, mert a közérdek azt már nem követeli, hogy a tulajdonos károsodjék. Ugyanez ismétlődik meg minden szocializálásnál. Jogszerű szocializálás másként nem történhetik, mint a tulajdonos kárpótlása mellett. A vörös uralom alatt nálunk lefoglaltak ugyan a komunisták üzemeket, azokban elhelyezkedtek, de ezek csak hatalmi tények voltak, a készből éltek, a vagyont fogyasztották, az üzemet lemorzsolták, tönkretették nemcsak az üzem tulajdonosát, de károsították a munkásosztályt is, mert rövid uralkodás után kenyéradó eszközöktől fosztották meg őket.

V. Az állami társadalmi feladatairól részletesen.

Az egyéni önállóság elismerése.

1. A társadalmi élet gazdag változataiban a feladatok egész sorozata áll elő az államra nézve.

Kiindulunk az ember személyiségéből. Személynek nevezzük az embert, mert eszes és szabad önálló lény. Fizikai szempontból a világ mechanizmusába kapcsolódik, de szellemiségével azon felül emelkedik. Rendeltetése szellemi természetű, egyéni, olyan, amely mindenki számára valami különálló. Ezen céljának elérése felemeli az embert a tapasztalati világ légkörén felül, az Istenhez. De e mellett önmaga számára is létezik, és éppen ezen saját, külön rendeltetése teszi ki a személyiségét. Ez az igazság az ókor nagy szellemei előtt csak derengett, a népek közkincsévé a kereszténység tette. A személyiség ősjoga az embernek. A régi római jognak, amely szerint a római polgárnak van teljes jogképessége, pedig a barátságos idegennek más csak korlátozott mértékben, az ellenség pedig teljesen jogtalan, meg kellett hátrálnia a keresztény felfogás, vagyis az emberi méltóság elismerése elől.

A személyiség joga el nem idegeníthető. Olyan szerződés, amely a személyiséget feladná, másnak pusztá eszközévé alacsonyítaná, ellentétbe állana az ember erkölcsi hivatásával s azért önmagában erkölcstelen, érvénytelen volna. A rabszolgaság tényleges alkatrésze volt a régi pogány jogrendnek, melyet a népvándorlás zivatarában az új népek is bevettek; de igazi jogot soha nem alkotott, erőszak volt az emberi méltóság ellen. A kereszténység mihelyt egy rabszolga társadalomban megjelent, halálos sebet ejtett e rendszeren. Az egyszerre való megszüntetése nagy zavarokat idézett volna elő; a rabszolga társadalom is előkészítendő volt a szabad állapotra, de a fejlődés vissza nem

tartható erővel megindult és fokozatosan átalakította a rabszolga rendszert szolgálati viszonyvá, amely mindenekelőtt az alárendeltnek személyiségét ismerte el, kötelezettségeinek mértékét szabályozta.

Az egyén joga az élethez.

2. A személyiség joga magában foglalja mindenekelőtt a jogot a *fizikai létezésre*, következésképp az embernek azon természetes jogát is, hogy az állam védelmezze életét, testi épségét. Ahol az állam védelme nem áll rendelkezésre, jogosult az önvédelem. A jogtalan támadót visszautasíthatom testi épségének károsításával is, mért nem követek el büntetendő cselekményt, ha a magam jogát az élethez védem, feltéve, hogy nem lépek túl azon határokat, ameket a védelem szükségessége megszab. A fizikai léthez való jog el nem idegeníthető, de senki meg sem foszthatja önmagát életétől, melyet nem önmaga adott, s ha mással idézteti elő halálát, az állam a cselekvényt mint gyilkosságot sújtja.

A fizikai léthez való joghoz tartozik a testi épség biztosítása, az egészséget fenyegető veszedelmek elhárítása, amelyek sok esetben a foglalkozással kapcsolatban jelentkeznek. A természetjog ezen tételén alapszik a *munkásvédelmi* törvényhozás bőséges anyaga, amelyre rövidesen újra visszatérünk.

Az élet védelméhez pozitív intézkedések is kívántatnak, amennyiben az ember, fizikai részét illetőleg, alá van vetve a szerves élet törvényeinek, anyagot fogyaszt, anyagot vesz fel, táplálkozásra szorul és arra való joga magában foglalja az igényt az élet fenntartásához szükségesekhez. Kérdés azonban, hol, kinél érvényesítendő ezen jog adott esetben? A választ megadják a természet alkotta viszonyok. Az ember családban nyeri életét, maga erejéből fejlődni nem képes, mivel azonban az élethez való jog a születéssel együtt illeti, a létfenntartáshoz való igénye elsősorban a családdal szemben áll fenn. A szülők kötelesek a létfenntartásról gondoskodni, ha pedig ezek valamely okból gátolva volnának, akkor más családtagok, a rokonság, a község, végül pedig fokozatban

a legnagyobb életközösség, az állam. A nyilvános szegényápolás tehát a természetjogban gyökerezik. Köteles az állam a végső szükségben levőről gondoskodni, feltételezve mindig, hogy ez önmaga arra képtelen. A szellemi, testi erejének birtokában levő ember köteles dolgozni, létfenntartásáról gondoskodni; a természet is üzi, hajtja reá. Ha azonban nincs módja keresni és ha a végső szükségben semmiféle tápláléka nincs, ilyen esetekre a katolikus moralisták a léthez való jogot erősebbnek tartják, mint a tulajdonjogot s ennél fogva nem tekintik lopásnak, ha valaki a saját és övéinek életfenntartására idegentől kenyeret vesz el. A modern törvényhozás is tagadja ily esetekben a cselekmény büntethetőségét. Másfelől nem lehet szabályul állítani, hogy az első, véletlenül talált tulajdonos kötelezve volna az éhezőket kielégíteni. Ez esetre áll tehát, amit előbb már megjegyeztünk, hogy ahol arra kötelezett határozott személyek nincsenek, a végső szükségben levőkről az állam tartozik gondoskodni. A keresztény felebaráti szeretet azonban nem kérdezősködik a szükség eseteiben, hogy köteles vagyok-e segíteni, hanem tesz és cselekszik az evangelium buzdítása szerint.

Jog és kötelesség a munkára.

3. Az étellel kapcsolatos a munkára való kötelezettség, ami azt a negatív jogot foglalja magában, hogy kiki megszerezhesse a képességeket az életfenntartáshoz szükséges munka teljesítésére és ezen törekvésében mások által ne akadályoztassék. Ez a negatív jog nagyban különbözik a munkára való jogtól, úgy amint azt régente egy, a maitól teljesen különböző gazdasági rendszerben értelmezték; még inkább attól, ahogyan azt a modern szocializmus a jelenben magyarázza.

A megélhetéshez a munkaerő magában véve még nem elegendő. Az erőnek termelni, a termelést értékesíteni kell, hogy a megélhetés eszközei előálljanak. A munkaerő eredményes érvényesüléséhez tehát a feltételeknek egész sorozata kívántatik. Ezen feltételek változók a munka természete szerint. Mezőgazdaságot űző államban abban állottak és abban fognak állani, hogy legyen rendelkez-

zésre elegendő mennyiségű földterület a jelentkezők számára, mellékes kérdés maradván, hogy az egyesekre jutó rész egyenlő-e, avagy különböző nagyságú? Munkára való jog ott van, ahol a nagybirtok mellett földmunkások vannak, akik a nagybirtokon szolgálatot teljesíteni tartoznak, e mellett saját céljaikra is kapnak telket.

Az ipari munkásoknak a fennállott céhrendszer biztosította a munkára való jogot. Az ipar önálló üzése feltételekhez, bizonyos szakképzettséghez volt fűzve és a céh kötelékébe való tartozáshoz. De aki mint mester a céhben helyet foglalt, kizárólagos jogot nyert bizonyos piac ellátására. A munkára való jog kiváltság alakjában állott fenn. Ezen rendszer jó és rossz oldalairól lehet vitatkozni, annyi azonban kétségtelen, hogy a középkori ipar magas foku virágzásához nagy mértékben hozzájárult. Ezen visszapillantásnak nem az a célja, hogy a céhrendszert a mai, teljesen megváltozott viszonyok közé átültessük, hanem inkább azt a gondolatot akarja előtérbe állítani, hogy a munkára való jog ott, ahol fenn is állott, nem viselte magán az ember egyéniségéből természetszerűleg következő, el nem idegeníthető jognak a jellegét. Ellenkezőleg, a történelmi folyamat útjába volt beállítva és a gazdasági élet változásától függővé téve. Tényleg, a francia forradalom emberei a természeti jog nevében követelték, hogy minden fennálló kiváltság töröltessék és kinek-kinek szabad tetszésére bizassék munkarejét a saját belátása szerint akadálytalanul érvényesíteni. Mennyit használt a bérmunkásoknak a régi testületek megszüntetése, — a szomorú tapasztalás megmutatta.

Egy félszázaddal később a szocializmus újra szőnyegre hozta a munkára való jogot, de teljesen más értelemben, mint ahogy azt a múltban magyarázták. A szociálista értelmezés minden ember jogának nyilvánítja az igényt, hogy számára a saját foglalkozása szerint való kenyérkereset biztosíttassék. Nem szorul bizonyításra, hogy ez a követelés a mostani társadalmi berendezés mellett teljesíthetetlen, mivel az állam nem rendelkezik a munkára jelentkezők számára a megfelelő, kívánt munkaalkalmak felett. Ez a követelés feltételezi a szociálista államot, vagy más szóval az összes termelés társadalmasítását, a mindent

kormányzó munkásállamot. Ezen államban mindenki jogot formál a kedve szerinti foglalkozásra, valamennyien egyenlők is lesznek a közös rabláncok viselésében.

A fennálló társadalmi és gazdasági rend nem vállalkozik arra, hogy minden egyesnek közvetlenül kijelölje a munkakörét: az ily mélységesen beavatkozó vállalkozás elnyomja az egyén szabadságát, meghaladja az állam teljesítő képességét. Ellenben a fennálló gazdasági rend kötelességévé teszi az államnak oly közállapotokat teremteni az intézkedések és intézmények egész sorozatával, hogy az egyes számára lehetővé tétessék a munkaalkalom feltalálása. Így is előfordulhat átmenetileg, hogy a munkáság kisebb-nagyobb munkanélküliség, munkaalkalom hiányának terhét kénytelen viselni. De az előrelátó kormányzatot a jelenség nem fogja egészen készületlenül találni. mindenesetre pedig arra fogja indítani, hogy a válságon segítsen, azt lehetőleg rövidítse. Említettük már, hogy a szegényápolás végső fokon a közhatalom feladata. Nagyobb mértékű munkátlanság esetében az állam aligha fogja beérni az egyszerű segélynyújtással, ami rontó hatással jár, hanem elővesz szükség-munkát, nem akármifélet, hanem olyat, amely a közre hasznos és csak azért maradt el, mivel azt sürgősebb előírányzott más munkálatok megelőzik. De ezen eljárás nem egyértelmű és nem azonos a szociálista „munkára való joggal“, mert politikai és nem gazdasági intézkedés s már természeténél fogva átmeneti jellegű.

Állami és társadalmi jótékonyosság.

4. Amidőn megemlítjük az állam kötelezettségét a szegényápolásra, ez nem jelentheti és nem is jelenti azt, hogy az állami tevékenység kiszorítsa, feleslegessé tegye a társadalom, különösen pedig az egyház munkálkodását a karitasz terén. Ellenkezőleg, azon alapelvünkből kiindulva, hogy az állam a szabad tényezők közös működését a köz javára felhasználni köteles és közbelépése csak ott kezdődhetik, ahol a szabad erők munkája már kimerült vagy nem elegendő, a szegényápolás terén sem fog az állam másként eljárhatni. Itt nem csupán a tevékenység anyagi részére gondolunk, habár az is óriási

jelentőségű, ha számba vesszük, hogy az egyháziilag szervezett jótékonyosság mit és mennyit áldoz a nyomor enyhítésére és hogyha hozzáadjuk a társadalomnak rendkívüli teljesítményeit e téren. Nem kevésbé fontos azonban az egyházi jótékonyosság *lelki* hatása, mert az egyházi szegényápolás nem marad a pusztá adománynál, nem rideg hivatal módra kezeli szegényeit, hanem a közvetlen érintkezés útján összehozza a társadalmi különböző rétegek képviselőit, a személyes érintkezés során alkalmat talál a szegénynek lelkéhez férkőzni s abban a reménynek, bizalomnak, megnyugvásnak érzelmeit felkelteni, a hit ébresztése által kibékíteni az életküzdelem nehézségeivel. Ez a lelki behatás az egyházi szegényápolás fényoldala, hatásában a legáldásosabb.

Azon szoros kapcsolatból, amely a nyilvános szegényápolás és az államhatalom gondviselői kötelezettsége között fennáll, igen súlyos és fontos következtetések vonhatók, sőt vonandók is az államhatalomnak viszonyára a *munkabérek* alakulásához. Ma már a munkásjóléti intézmények kiépített rendszere létezik, de a haladás ezen pontig fokozatos volt és lassan mozgott előre.

Munkásbiztosítás.

5. Az ipari munkásság helyzete a szabadelvű gazdasági rendszer alatt, amikor még szakszervezetek sem védtek az egyes munkást a munkaadóval szemben, alárendelt volt; a munkások versenyükkel egymás érdekeinek rontottak, úgy, hogy takarékoskodásról a betegség, munkaképtelenség, aggkor stb. idejére szó sem lehetett. Felvelődött tehát a gondolat, hogy a munkások részesüljenek kárpótlásban abban az esetben, hogy ha a baleset a munkadó hibájából következett be. Az intézkedés elégtelensége csakhamar kitűnt. Mikor volt a munkaadó hibás? Rendszerint vitatott kérdés maradt s a pör eldőltségig senki nem gondoskodott a szerencsétlenül járt munkásról. Helyesebbnek mutatkozott tehát azon gondolat megvalósítása, hogy a vállalkozók köteleztessenek biztosítás útján szavatolási kötelezettségüknek eleget tenni, ami a vétkes gondatlanság bizonyítását feleslegessé tette.

A kártérítést igénylők száma növekedett, viszont azonban a vállalkozók terhe megoszlott, mert a költségekhez egyetemlegesen járultak, ami indokolt is volt azon üzemekben, amelyekben naponként veszedelmes gépek körül folyik a munka, ahol kis helyen, összeszorítva sok ember dolgozik, a foglalkozás egyformasága a figyelmet tompítja. Ez a veszedelem egyaránt fenyegeti az üzemeket ép úgy, mint a tűzveszedelem is közös, ha tényleg csak egyeseknél tör is ki a vész. A biztosítás elosztja a terhet úgy, hogy az egyes könnyebben viselheti.

Ez a gondolat teljesen új álláspontot jelentett az iparban, amely a munkaadó viszonyát a munkással szemben szintén új világításba állította. Ha az iparnak kötelessége a munkában szerencsétlenül járt, rokkanttá vált munkásról gondoskodni, akkor a munkabérszerződés nem pusztá adás-vételi szerződés, amellyel a munkás a vállalkozó rendelkezésére adja munkaerejét, hanem annál messzebb terjedő valami. Valóban így is van. A munka ugyanis nem választható el a munkás személyétől, ha baleset éri, az a személyei sújtja, azért a vállalkozó üzleti nyereségéből köteles a rokkantat kárpótolni. Ugyanezen igény nem állapodik meg a rokkantnál, hanem kiterjed a beteg, a munkaképtelen, az öreg munkásra. Ha a munkás nem képes öreg napjaira elegendőt megtakarítani, akkor a közjótékonyagra van utalva, az állami szegényápolásra. De nem tolja-e ily módon az ipar az általa viselendő terhet idegen vállakra? A munkást nem lehet a géphez hasonlítani, úgy hogy a vállalkozó az erőfenntartásához, a fűtéshez szükségeset volna csak köteles szolgáltatni. A helyzet inkább az, hogy az ipar a munkás személyét teljesen leköti, igénybe veszi a saját hasznának előmozdítására, köteles ennélfogva a munkás személyével is törődni s nem tolhatja a felelősséget másokra. Az üzem hasznából tehát ki kell telnie a beteg, rokkant, öreggő vált munkás eltartási költségének is, vagy úgy, hogy a munkabér oly magasságban állapítatik meg, hogy a munkás a feleslegből félretehet öreg napjaira, vagy pedig, ami egyszerűbb és biztosabb, úgy, hogy a megfelelő biztosítási járulék a munkás javára az illető pénztárnak kifizettetik. Ha a munkaadónak kötelessége a munkás

sorsával törődni a munkaképtelenség idején, fokozottan fennáll a kötelezettség a munkateljesítés tartamára. Ezen tételből következik, hogy a munkabért a világpiac időleges konjunkturái nem nyomhatják le az éhbérek színvonalára. Vajjon az ilyféle törekvések meggátlására állíttassék-e fel valamely bérminimum, — olyan kérdés, amely vitatható. A bérminimum azzal a veszedelemmel jár, hogy annak mértéke megtartatik akkor is, mikor annak szüksége már elmúlt és így a szabályozás a munkások károsodásával járna. Ahhoz kétség nem fér, hogy a munkásnak joga van a bérminimumhoz és hogy az állam illetékes a minimumnak szabályozására. Tényleg azonban célravezetőbbnek mutatkozik az állami beavatkozás helyett a munkások önsegélye. Időközben a munkásság testületeket alkotott, a szakszervezeteket, főként azon célból, hogy megszüntesse azt az imparitást, amelyben a magában álló munkás a hatalmas munkaadóval szemben volt s a munkabér megállapításánál a munkásság érdekeit testületben tömörítve érvényesítse. A szakszervezetek ez irányú hivatásukban eljárnak, követelésüknek nyomatékot adandó a munkát be is szüntetik, a sztrájk idejére erre gyűjtött vagyonukból az egyes munkást segítik, úgy, hogy az koránt sincs a munkaadó önkényének kiszolgáltatva. Ily erőtenyezők a bérminimum törvényszerű megállapítása nélkül is biztosítják a munkásnak a szükséges munkabért.

Szemléltetéseül annak, milyen arányokat öltött a munkásbiztosítás, álljanak itt pl. azon adatok, amelyeket Kaufmann Pál a német birodalmi biztosító intézetől bemutatott.

A világháború kezdetekor Németországnak 68 millió összlakosságából 20 millió volt betegség, 25 baleset, 16 rokkantság és aggkor esetére biztosítva. Az 1914. év végéig 11'7 milliárd kárpótlást fizettek ki 127 millió igénylőnek, amelyhez a biztosítottak 6'4 milliárddal járultak. A napi kiadás a három fő biztosítási ágazatban 2'4 milliárd márka volt. Ezzel szemben az ellenséges külföldön biztosítva volt: Olaszországban 35 millió lakósból 1 millió, Franciaországban 40-ből 4'7, Belgiumban 7'5-ből 0'49, Oroszországban 169-ből 0'84. A biztosítás igazi célját azonban nem annyira a biztosítási költségek fedezésében, mint

inkább a károsodások megelőzésében éri el. Ezen érdemének tudandó be a tuberkulotikus halandóságának csökkenése. Poroszországban 1913-ban 10.000 személyre esett 13'65 az 1876 évi 30'95 helyett; az egész német birodalomban 14'3 az 1892 év 25'9 helyett. Az iszákosság leküzdésére a biztosító intézetek 320 millió márkát adtak ki. Munkáslakások építésére 1914. év végéig 533 millió márkát fordítottak, mezőgazdasági hiteligények kielégítésére 129 milliót, jóléti intézményekre 605 milliót, külön gyógyintézetekre 85 milliót. Több mint 1¹/₂ milliárdra becsüli azt az összeget, amelyet német vállalkozók munkásjóléti intézményekre fordítottak. A halandóságot illetőleg a német birodalomban 1872-ben esett 1000 lakosra 30'6, 1912-ben 16'4, Poroszországban 14'9 haláleset. A középéletkor tartama 1871-től 1910-ig több mint kilenc évvel emelkedett.¹

Mindezen eredményekhez a szociális biztosítás óriási mértékben hozzájárult. Van még sok tenni való, de az eddigi eredmény is biztosítékot nyújt az iránt, hogy a keresztény elveken alapuló társadalmi berendezkedés a a helyzet által követelt magas színvonalon képes kötelezettségeinek megfelelni.

A szabadságjogok védelme.

6. A személyiség érvényesülésének az eddig felsoroltakon kívül vannak még egyéb megnyilvánulásai a társadalmi életben, amelyek igényt tartanak arra, hogy az állam által elismertessenek és oltalomban részesíttessenek. A fizikai léttel kapcsolatos kérdések az ember anyagi szükségletei körül mozognak. Szellemi oldaláról tekintve az emberi természetnek legkiválóbb tulajdonsága a szabadság. Az összes teremtmények között az ember ismeri fel az erkölcsi törvényt és követi azt saját elhatározásából. A szabadságnak is el kell helyezkedni a jogrendben és pedig a másoknak hasonló szabadsága mellett, ami bizonyos korlátozást jelent, de ez nem mellőzhető, mert a korlátlan szabadság akadályozná az emberi célok elérését. Nem terjedhet a korlátozás odáig, hogy lehetetlenné tétessék

¹ Pesch, Die Volkswirtschaft der Zukunft. St. d. Z. (1907) 47, 514.

olyasminnek a teljesítése, amit a lelkiismeret mint erkölcsi kötelességet parancsol. Ezenfelül azonban, ha valaki sérti is az erkölcsi törvényt, ameddig saját érdekkörében mozog és másokét nem sérti, a külső hatalomnak nincs joga beavatkozni, életrendet előírni.

A kereszténység teljes világításba helyezte az emberi egyéniséget. Mindenki a maga életét maga akarja megépíteni és csak Istennel és a lelkiismerettel szemben ismerünk el felelősséget. Követelünk magunknak bizonyos teret, amelyen belül zavartalanul akarunk mozogni, hová az államhatalom be nem avatkozhatik. A szabadságjogok többfélék. Kiemeljük mint ami bennünket érdekel a *vallás-szabadság* jogát, ami kettőt foglal magában: a jogot, hogy a vallásos meggyőződés ne legyen kitéve kényszerítésnek, azután a jogot, hogy vallásának gyakorlásában senki ne háboríttassék. Amíg vallásos gondolatoktól, érzelmekről van szó, a szabadság vita tárgyát nem képezheti, mert a bensőt nem érintheti a külső hatalom. Vitás azonban a gondolatok és érzelmek külső megnyilatkozásának szabadsága. De ezen pontnál is rögtön kiemelendő, hogy senki nem kényszeríthető vallási gyakorlatra. Minél magasztosabbban gondolkodunk a vallásról, a léleknek Istenhez való viszonyáról, annál elviselhetetlenebb a gondolat, hogy ezen a téren kényszerítésnek lehessen helye. Nehezebb eldönteni ama másik kérdést, hogy t. i. megadassék-e mindenkinek a jog gyakorolni, amit vallásos meggyőződése parancsol és meggyőződését szóval és írásban terjeszteni? E kérdés eldöntésénél a társadalmi élet követelményei is figyelembevételt kívánnak. A társadalmi együttélés hozza magával, hogy ha polgártársainkkal békességben akarunk együtt élni, ne csak testi épséget, tulajdonát tiszteljük, hanem érzelmeit is kiméljük.

Ez nemcsak a szeretet követelménye, hanem a jognak parancsa is lehet. Az állam bünteti a botrányt, föltételezve oly érzelmeket, amelyek a polgároknál tényleg megvannak és becsben állanak és amelyek a közérdek szempontjából is értékesek és fontosak. A botrányt éppen az okozza, hogy ilyen érzelmek sértetnek meg. Hogy melyek immár a vallásszabadság határai, — az a hely és idő szerint változik. Ahol hitettség uralkodik, a vallás emberemléke-

zetet meghaladó idők óta a nép erkölcsébe ment át, a vallás minden kisebbitése egy-egy támadás nemcsak a nép lelkiismerete, érzelme, hanem a társadalmi lét legmélyebb alapjai ellen, mert az erkölcs és jogi intézmények a nép lelkiismeretében legszorosabban össze vannak forrva és minden meginog, ha a vallást nem tisztelik érinthetetlen alap gyanánt. Ebből következik, hogy a vallás tisztelete oly rendelkezéseket eredményezhet, amelyek olyanok szemében, akik a vallást nem értékelik hasonló mértékben, lelkiismereti kényszernek tűnik fel. De ugyanazon körülmény magyarázza azon intézkedések szigorúságát, amelyeket a korábbi évszázadokban az eretnekség ellen hoztak. Az egyház és társadalom annyira össze voltak forrva, hogy a lelki tévelygőben a társadalom ellenségét látták, akire az akkori súlyos törvények teljes szigorral lesújtottak.

A hitegység megszűntével a jogvédelem csak arra terjed ki, ami valamennyi vallás követőit egyaránt érdekli. A büntető törvénykönyv sújtani fogja a nyilvános istenkáromlással okozott botrányt, az elismert vallási társulatok intézményeinek, szokásainak gyalázását, egyebekben azonban az állam a vallás terén belül kinek-kinek szabadságot enged. A hitegység az egyház akarata ellenére meg lett bontva. A ténnyel számolnunk kell és ha már egységesek nem lehetünk, mindenkinek tisztelnie kell: nem a tévedést, hanem a közös szabadságot. A szellemi életet anyagi vagy külső eszközökkel nem lehet erőszakolni. A tévedésnek bizonyára nincs jogosultsága, de a hívőknek bizonyos határig el kell tűrniök, hogy az általuk nagyrabecsült igazságot félreismerik. Annál inkább buzgólkodjanak maguk a hit szolgálatában. Viszont ott, ahol az állami intézmények keresztény alapon állanak, a polgárok nagy többsége a keresztény hitvallást követi, egy vallástalan kisebbség nem követelheti, hogy az állam azt, amit a kereszténység helyébe akarnak állítani, támogassa.

A család jogai.

7. Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy az állam minő védelemben tartozik részesíteni az ember *személyiségéből* folyó jogokat. Teljes mivoltában azonban akkor méltányoljuk az életet, ha az embert nemcsak egyéni, hanem

társas vonatkozásaiban is tekintjük. Ezen vonatkozásokból is folynak olyan igények, amelyeket az állam, a természetjogban gyökerező kötelességéből kifolyólag erősíteni, védeni, szilárdítani tartozik.

A társas élet egyik legnagyobb jelentőségű tényezője a család, a társadalmi és állami életnek első sejtje. A család szükséges társas viszony: abból meríti a szerves élet törvényeinek alávetett emberi nem megújulását. A család, amelyben az egyes életét nyeri, az emberi nem fenntartója. Egyben azonban a család a legértékesebb eszköze a valódi emberi fejlődésnek és haladásnak. A külső és a belső tökéletesedés, amely egyaránt célja az egyes embernek, valamint az emberi nemnek, kívánatossá teszi, hogy a műveltség, az erkölcs a rendszeres hagyomány erejével öröklődjék egyik nemzedékről a másikra, a folyton gyarapodó tapasztalatok, emelkedő ízlés útján csiszolódjék, erősödjék, szilárduljon. A gyermek értelmi és erkölcsi erejének kifejtéséhez szükség van a szülői nevelésre, útmutatásra, fegyelmezésre. A nevelés azonban, különösen első kezdetében, olyan személyek szoros és benső kapcsolatát tételezi fel, akiket a legerősebb vonzalom és odaadás fűz össze, amilyen csak a családban található fel, amelyet a Teremtő e célból a leghatékonyabb természeti ösztönökkel ruházott fel, aminők a házastársak vonzalma, a szülők és gyermekek szeretete egymás iránt. A családra utalja a gyermeket teljes gyámoltalansága, tehetetlensége, amely a gondozást nem nélkülözheti, a nélkülözhetetlen testi ápolásnak eme korszaka azonban egyben alapvető fontosságú a nevelésre, mert az ember jellemvonásai alaprajzukban ekkor alakulnak ki. A családban tanul meg a gyermek beszélni, imádkozni, ott szerzi az első képzeteket, nyeri az első benyomásokat, melyek mélyen bevésődnek emlékezetébe, tanulja meg a különbséget jó és rossz között. A család az erkölcsi rendben gyökerező mesterműve a természetnek, nem emberi találmány. Iskolája az erkölcsnek, közvetítő az egymást felváltó nemzedékek között, kiinduló pontja az emberi társas életnek, valóságos alapja az államnak.

A család viszonyából az államhoz folynak bizonyos követelmények, amelyeket a jogrend van hivatva teljesi-

teni. Az erkölcsi rendben foglalt célok megvalósítása szabad elhatározásoktól függ, de azért, hogy a család célját elérhesse, a jogrendnek bizonyos korlátozásokkal kell a szabadságot körülvennie. Nem képes odaadó férjeket, gondos anyákat, szerető gyermekeket kikényszeríteni, de elrendelheti azt, ami a családi élet körén belül az erkölcsi élet kifejlesztéséhez szükséges feltétel. A családnak meg van a maga sajátos, belső élete, amelybe sem az állam, sem a közigazgatás bele nem avatkozhatik. Van azonban két viszonylat, amelyek a jogrendet érintik: a házasság viszonya egymáshoz tehát maga a házasság és a szülők viszonya gyermekeikhez.

A házasság.

8. A házasság a férfiunak és nőnek szabad elhatározáson alapuló kapcsolata, oszthatlan életközösségre. Formájára nézve szerződés, de nem csupán önkényes szerződés; mert a cél, mely a házasságot egyesíti, bennfoglaltatik az erkölcsi rendben és nem önkény tárgya. A célból kölcsönös jogok és kötelezettségek folynak, melyek nem tághatók vagy szűkíthetők tetszés szerint.

Jelenti a legbensőbb egyesülést, amely tökéletes és kölcsönös odaadással van egybekötve. Evolucionista írók mint mindenben, úgy itt is fejlődést akarnak konstruálni; a válogatás nélküli nemi társulástól, a sokférjűségen és soknejűségen poligamián (poliandrián és poliginián) keresztül a fejlődés legmagasabb fokáig, a monogamiáig. Ilyen általános fejlődés soha nem létezett; az az álmok birodalmába tartozik. A tetszésszerű párosodás beleütközik a fajfenntartás fizikai feltételeibe, nem is szólva a családi élet belső tartalmát alkotó természeti tényezőkről, melyek mind veto-t mondanak az ilyféle kapcsolat ellen. A többférjűség egyes törzseknél előfordult mint kivételes átmeneti jelenség, de egyetemes fejlődési fokozatot nem képezett. A házasság eredeti eszméjénél fogva monogamia: egy férfiunak kapcsolata egy nővel. Csakis az ily kapcsolat kifejezője a házasságban érvényesülő teljes odaadásnak. Ahol többnejűség van, ott a nő soha sem teljes jogú, szabad társa a férfinak. Nem kevésbé követeli a házasság tisztasága a felbonthatatlanságot.

Tökéletes és kölcsönös odaadás nem lehetséges, ha a kapcsolat csak időlegesen köttetik és felbontása lehetséges. A házasságnak legbensőbb természetéből kifolyólag a szenvedélyek változandóságán felül kell állania. A legfontosabb követelmény a házasságkötésnél nem a minden mértéket meghaladó módon magasztalt nemi hajlam, hanem a megbízható, szilárd erkölcsi meggyőződés. Csakis azon vonzalom uralkodik az élet változó esélyein és állja ki a soknemű megpróbáltatást, amely teljesen át van hatva a kötelességek érzetétől. Ámde az ily vonzalomnak a felbonthatatlanság igen erős támasztéka. Az a tudat, hogy a válás lehetővé sőt könnyűvé van téve, párosulva a válást bemutató, dicsérő regények s színdarabok hatásával, minden érzelmi és szokásbeli különbséget, minden múltó lehangoltságot vagy véleménykülönbséget kimélyíthet gyógyíthatatlan ellenszenvvé, nem azért, mivel az elidegenedésnek okvetlenül be kellett következnie, hanem csupán azért, mivel a ferde törvényhozás, a rossz behatások és fegyelmezetlen indulatok mesterkélten belekergetik a házaseleket a meg hasonlásba. A gyermekek iránti kötelesség is követeli a felbonthatatlanságot. A nevelés érdeke magával hozza, hogy a szülők egyetértésben együttéljenek. Súlyos szerencsétlenség, ha a gyermekek nélkülözni kénytelenek az atyai tekintélyt, a gondos anyai szeretetet és jóvá nem tehető igazságtalanság, ha a szülők önkényes elválása okozza e csapásokat. A felbonthatatlan házasság otthona az erkölcsnek, fegyelemnek, eszköze az erkölcsi tökéletesedésnek, forrása a lelki erőnek. E jelentőségét és szentségét azonban a család csak a házasság felbonthatatlanságával őrzi meg.

A házasság fogalma az egyházban fölmagasztosult a szentség méltóságára, mert a keresztények között minden érvényes házasság egyben szentség is, amely a házassággal elválaszthatatlanul kapcsolatos és folyton szolgáltatja az arra elkészült feleknek a kegyelem erejét állapotbeli kötelességeik teljesítéséhez. Sajnos, újabb időkben az államok különválnak az egyháztól s a házasságot, amelyet az egyház szentségi jellegénél fogva saját törvényhozása körében szabályoz, az állam is, alapvető fontossága címén, a maga törvényhozása tárgyává teszi

és ebben több pontban az egyházétól eltérő, a házasság szilárdságának nem kedvező álláspontra helyezkedik. A házasságkötéshez megkívánt testi, lelki érettség, a szabad elhatározás tekintetében az álláspontok még meg-egyezők, a házasság monogám jellegét is a keresztény kulturnépek fenntartják, a többnejűséget súlyosan büntetik. Ellenben a felbonthatatlanság elvétől a világi törvényhozók már eltértek, az elválást több-kevesebb könnyűséggel lehetségessé teszik. Katolikus hívő előtt világos, hogy a világi bíróság ítélete a házassági köteléket fel nem bonthatja.

A forradalmi elmélet kárörömmel üdvözli a családi életnek gyakran tapasztalható bomlását. Ami részben mutatkozik, azt általánosítja; a könnyelmű házasságkötéseket az intézmény magasztossága ellen játsza ki fegyverül. De mit tesz a házasság és a család helyébe? A szabad szerelmet emlegeti, de adós marad a bizonyítékokkal, hogy a pusztá ösztönös élet a kötelesség gondolatának kirekesztésével, miként képes a társadalmi élet rendjét fenntartani? Hiu ábránd, ha az új rendet ezen lépéstől, a nemek egyenjogosításától várja. Ha leomlanak azon erkölcsi és jogi korlátok, amelyek a házasságot védelmezik, akkor a fizikai egyenlőtlenség okvetlenül a nőnek elnyomására fog vezetni. Ifjúságában az élvezet eszköze lesz, később elhagyatva, megvetve oltalom, védelem és igazi életcél nélkül fog tengődni, vagy a másik esetben veszedelmes versenytársa lesz a férfinak. Azok a nők, akik elvakultságukban ezen állapotok felidézéséért szót emelnek, nem tudják, mit tesznek, nem érzik, hogy a saját nemük lealacsonyításához és az emberi társadalom erkölcsiségének megrendítéséhez nyújtanak segédkezet. Ezen örülettel szemben támogatni kell az államot mindazon törekvéseiben, amelyekkel a házasság tisztaságát, a családi tűzhely boldogságát, a szülők és gyermekek viszonyát javítva előmozdítani törekszik.

Szülői kötelességek.

9. A család célja, mint az eddigiekből látható, ki van vonva az egyesek tetszése, kénye-kedve alól; s ennek meggátlása vagy veszélyeztetése súlyos megsértése a ter-

mészet törvényének. Ugyanezen tekintet alá esik a szülők és a gyermekeknek egymáshoz való viszonya. A szülőknek kötelességük gyermekeik életfenntartásáról és neveltetéséről gondoskodni. A nevelés oda irányul, hogy a gyermek elsajátítson bizonyos ismeretkört, készségeket, hogy azután az életben megtudja állani helyét. A legfontosabb feladat az erkölcsi és jellembeli tulajdonságok kifejlesztése. Az erkölcsi törvény szabályozója a szabad emberi cselekvésnek, mutatja a tökéletesedéshez vezető utat. De a haladás nem könnyű, nem megy végbe akadályok elhárítása, letérések, tévedések, az akarat ferde kinövéseinek legyőzése nélkül. A szülők magas hivatása nem csak buzdítva oktatni: mit szabad, mit nem szabad tenni, hanem útmutatással, példaadással, fegyelemmel a gyermeket vezetni, hogy a jó irányban minél előbb megszilárduljon. Elválaszthatatlan kötelessége a keresztény családnak a keresztény nevelés áldásaiban részesíteni a gyermeket; már pedig annál hatékonyabban fogják a nevelés jó szellemét terjeszteni, minél inkább át vannak attól maguk is hatva.

A tételes jog is kötelezi a szülőket a gyermekek el-tartásáról, neveltetéséről gondoskodni, a mulasztók ellen büntetéseket alkalmaz. Annál inkább kell azonban az államhatalomnak azon szülőket becsülni, akik nevelői hivatásukat lelkiismeretesen fogják fel és iparkodnak teljesíteni is és azokat a fölösleges beavatkozástól megkímélni. A gondos szülők felelősnek tartják magukat Isten előtt gyermekeikért és nem hajlandók tűrni, hogy azoknak neveltetése más szellemben történjék, mint amelyet ők maguk helyesnek elismernek. Mind sűrűbben fenyeget az a veszedelem, hogy az állam a tanügy vezete-tése címén a nevelés monopoliumát is gyakorolni akarja, csak az általa engedélyezett rendszernek ad helyet, a keresztény szülők lelkiismeretét sérti, a gyermekek lelki világát sablonossá alakítja. Ahol ily összeütközésbe jut az állam a szülők akaratával, vét a természeti jog ellen, túllépi illetékessége körét. A profán tanítás szükséges mértékét az állam hivatott megállapítani, de a nevelés munkájában, amennyiben abba egyáltalában beavatkozik, csak a szülők helyettese és ha a szülők akarata ellen

vét, a szülők természetes jogát sérti, amely jog a nevelés tekintetében a gyermekek felett azok születésénél fogva a szülőket illeti.

A család anyagi fenntartása.

10. A modern ipari élet munkástömegeivel igen komoly és nehéz problémák elé állítja a családot. Alig lehet szó a családi otthon vonzó erejéről, a családi élet áldásairól, ha mindkét szülőt a kenyérkereset távol tartja az otthon-tól. A lakás rendezetlen marad, a nő a háztartás gondos intézésében sokszorosan akadályozva van, igen gyakran nem is ért a házvezetés apró titkaihoz, a főzésben járatlan. Mindezen fogatkozások azt eredményezik, hogy a munkás lakása sokszor nem elég rendezett, tiszta, vonzó, az ellátás nem kielégítő, az otthonnak vonzó ereje sokat szenved, az otthonnál többre becsülik a nyilvános helyeket, ahol mindent készen kapnak külön fáradság nélkül, tekintetük az idegen pompában gyönyörködik. A házi tűzhely megrontása mellett a szülők külső foglalkozása rendkívül ártalmas a gyermekekre is, amennyiben azok gyakran idegen felügyelet alá kerülnek, avagy éppenséggel felügyelet nélkül maradnak, a szülői befolyás jó hatásából keveset nyernek. A gyermekek felserdülván, szintén csakhamar kereset után néznek, mindinkább függetlenítik magukat szülőik befolyása alól, önállóságra törekcsenek, hogy keresetüket a saját céljaikra fordítsák és pedig annál inkább, minél rontóbb hatású azon környezet, amelyben foglalkozást találnak és amelyből ismeretségük körét alakítják.

A családra való köteles tekintet figyelembe veendő a munkabér megállapításánál. XIII. Leó pápa „Rerum novarum” kezdetű korszakos körlevelében sürgeti a munkabér olyatén megállapítását, amely elegendő a munkás megfelelő megélhetésére. A megélhetés fogalma magában zárja nemcsak a munkás élelmezését, ruházatát, lakását, hanem a család fenntartásának költségeit is, mivel a házasság az emberi társadalom törvénye. „Életben maradni — mondja XIII. Leó — mindenkinek kötelessége s ez ellen vétetni bűn. Innen származik a jog mindahhoz, ami az élet fenntartásához szükséges. Ha tehát meg is engedjük, hogy a munkaadó és a munkás szabadon

egyezkedjenek a munkabér felett: másrészt a természetjog követeli — s e követelés fontosabb és előbbrevaló az egyezkedők szabadságánál — hogy a munkabér elégséges legyen a kézműves tisztés eltartására. "Noldin, Lehmkuhl, Schindler a tisztés eltartás fogalma alá veszik a családi bért, amely elegendő 3—4 gyermekes családnak a megélhetésére, de úgy, hogy az anya és a felnőtt gyermekek is mérsékeltén közreműködjenek és pedig a kölcsönös igazságosság nevében támasztják e követelést. Noldin azzal indokolja az álláspontot, hogy a bérnek lehetővé kell tennie a munkásra nézve, hogy kötelességeit teljesítse, amihez a család eltartása is tartozik. Jehlicska, követve Genicot nézetét, enyhébb álláspontot foglal el, amely szerint a munkaadó a kölcsönös igazságosság nevében, tehát kártérítés terhe alatt nem kötelezhető ily fokú munkabért adni. A kölcsönös igazságosság szigorú egyenlőséget kíván szolgáltatás és ellenszolgáltatás között, amely megvan a munkás munkája és a munkás eltartása között. Ezen érvelés nem meggyőző, mert a házasság rendszerinti szabálya a társadalmi életnek és a munkás kötelezettsége családjá fenntartására nem feltételes, hanem abszolút kötelesség, azért a családi bér a munkás „tisztés eltartásának” fogalma alá tartozónak jelentkezik.¹

Az államhatalom a saját alkalmazottainál figyelembe veszi hivatalnokainak családi állapotát, ami kifejezésre jut a családi pótlék intézményében. A szakszervezetek feladatát képezi a *családi bér* érvényesítése, amely nagy mértékben megközelíti a főcél, hogy a férjes asszony lehetőleg egészen kivonassék az ipari foglalkozásból. Egyelőre szorgalmazandók a megfelelő intézkedések a lebetegedés idejére, a munkáslakások higiénikus-berendezése, az ifjúkorú gyári és ipari munkások megfelelő oltalma. A munkásoknak házi kerttel való ellátása rendkívül jótékony hatásúnak bizonyul: foglalkoztatja és leköti a családot. Ilyen és hasonló eszközökkel még a modern munkás családi élete is ott, ahol azt egyébként a romlás veszedelembe fenyegetné, megmenthető. A családi életet gyógyítani kell; megsemmisíteni nem szabad, de nem is lehet.

¹ Jehlicska. A modern polgári jog. 394.

A családi közösség kiegészítői.

11. A házastársi és szülői kapcsolatot a családban kiegészíti az *uraság* és a *cselédség* társas viszonya. A család céljai igen gyakran mások közreműködésével érhetők csak el, amennyiben a házaspár fizikai ereje elégtelen különösen a gazdasági feladatok megoldására. A család ebben támogatásra, kiegészítésre szorul és pedig oly módon, hogy a segítség folytonosan rendelkezésre álljon. Gyakran szükséges ily közreműködés a gyermekek neveltetésénél, avagy fizikai gondozásánál. A házastársak segítségére szolgáló alkalmazottak a családi közösség kiegészítőinek tekintendők és ezen viszonyból folynak azután a kölcsönös jogok és kötelességek: a cselédre az engedelmség, a házi rend és szolgálat-érdekek által megvont és a kikötött határokon belül a hűség, a tisztelet; az uraságra az alkalmazottnak illendő díjazása és emberséges, jóakarátú kezelése. Más orvosszer a cselédviszonyok javítására, a jelenben sem található, mint a kölcsönös kötelességek hűséges teljesítése, amelyek egyik oldalról sem hanyagolhatók el hátrányos következmények nélkül. Javítólag közreműködhetnek a cselédviszonyok javítására a vallásos egyesületek a cselédek lelki életének emelése által, patronazsszerű társadalmi alakulatok, amelyek a cselédek képzését, megfelelő szórakoztatását tűzik feladatul. Egyelőre az általános drágaság oly magasra fokozza a bérigényeket, amelyek a középosztály teljesítő képességével alig állanak arányban, így az érdeellentétet szinte leküzdhetetlenné teszik. A javulás a gazdasági feszültség általános enyhülésétől várható, másfelől a társadalmi fejlődés is olyan irányt mutat, amely a távolságot uraság és cseléd között kisebbiti, ennél fogva a jobb jövő reményével biztat.

A nőkérdés.

12. Kapcsolatosan a család helyzetének tárgyalásával megemlítendő egy rokon társadalmi jelenség is: a *nőkérdés*, mely az újkori gazdasági fejlődés egyik eredménye. A megélhetés nehézségei és egyéb okok azt eredményezik, hogy sok nő nem tud férjhez menni, családot alapítani, avagy elveszti férjét és mint özvegy arra van utalva,

hogy életfenntartásáról maga gondoskodik. Másfelől a családokban, ha a háziasszony meg is találja bőven a munkát, a felnőtt női családtagok számára nem nyílik elegendő munkatér, miután a korábbi házi feladatokat a haladó ipar feleslegessé tette. Ilyenformán a középosztály, az ú. n. jobb családok női tagjai egyrészt a megélhetés szükségétől hajtva, másfelől mint paragon levő társadalmi erők foglalkozás után kíváncsiak. Az állam, mint a jóllét előmozdítója és gondozója, ezen jogosult igény kielégítése előtt nem térhet ki, hanem inkább kötelességéhez tartozik módot és alkalmat nyújtani, hogy a jogos igények érvényesülhessenek.

Másnemű forrásból fakad a radikális nőmozgalom, amely nőemancipáció név alatt a nők teljes egyenjogúsítását követeli a férfival. Ezen irányzat kétségkívül a XVIII. század bölcséleti rendszerének szülötte, amely rendszer félretéve a vallás, kereszténység, tekintély elvét, az egyéniséget mindentől függetleníttette, az államot is „szerződésre” építette, a házasságot is merőben társadalmi szerződéssé süllyesztette. Az ily módon önhatalmúvá tett állam által szabályozott polgári házasság a legmélyebb oka a radikális nőemancipáció mozgalomnak. A nő nem engedelmeskedhet a férfinak, ha az utóbbi nem mint egy felsőbb hatalom felelős képviselője, hanem csak a maga uralmi igénye alapján áll vele szemben. Az állami törvényre, a magánjog intézkedéseire nem lehet hivatkozni, mert hiszen a rendszer szerint a törvény az önhatalmú férfiaknak változandó akaratán nyugszik. A logika így aztán a nők mellett szól. A nők a rendszer értelmében ép oly egyénisége van, mint a férfinak, tehát a jogokban is egyenlőknek kell lenniök a házastársaknak is. Véleménykülönbség esetén nem a férfi tekintélye, hanem a bíró szava döntsön. Egyenjogúsítandó a nő a nyilvános és a magán életben; ugyanazon politikai jogokat gyakorolja, mint a férfiak: az állami, községi, gazdasági szolgálatban. A radikális nőemancipációt pártolják a szociálisták és az angol-amerikai szélsőséges polgári pártok.

A radikális nőmozgalom bírálatául legyen elegendő annyit megjegyezni, hogy az félreismeri, figyelmen kívül

hagyja a nőnek sajátos testi és lelki tulajdonságait, amelyek megkülönböztetik a férfitől és egyben sajátos élettevékenységet és rendeltetést jelölnek ki számára. Ezen különbség korlátozza a lehetőségét annak, hogy a nő mindenben egyenjogósíttassék a férfival. Az emancipációnak a családi élet vallaná elsősorban kárát, mert a viszálykodás, egyenlenség magvát hintené el a házastársak között. A közéletben való szereplés elvonná a nőt a családi életől, ahol működése pótolhatatlan. A kereszténység megadta a nőnek méltóságát, amikor a férfinak élettársává tette a családban. A nőnek ereje tartózkodásában, nőiességében, erényességében, áldozatkészségében rejlik, gyengesége biztosítja számára a férfinak lovagias védelmét. A nő akkor uralkodik, ha természetes hatáskörét őrzi, erényesen betölti; de önmagát és a társadalmat károsítja, ha egy személyben nő és férfi akarna lenni.

A radikális nőemancipációtól különbözik a nők jogos igénye a társadalomban való illő elhelyezkedésre, hogy a változott viszonyok között tisztességes kerestüket megtalálhassák, egyébként parlagon maradó erőiket a társadalom hasznára értékesítsék. Ezen igény gyakorlati érvényesülése magával hozza azután, hogy szaporíttassanak azon hivatások, amelyekben a nők elhelyezkedhetnek és a hivatáskör tágulása arányában a nőképzés terjedelme növeltesse. Cathrein e tekintetben elvként ezt a tételt állítja fel: „A nők számára megnyitandók mindazon keresetágak és hivatások, amelyekre képesíthetők, feltéve, hogy az erkölcsiség és a család érdekei hátrányt nem szenvednek“. Ezen elv alapján a nők kiképzését alkalmas iskolai reformok útján tágítani és tökéletesíteni kell, a leánygimnázium és egyetemi oktatás sem zárható ki. A tanítónői pálya eddig is nyitva állott a nők előtt, most csak arról lehet még szó, hogy a magasabb fokú tanintézetek is megnyiljanak számukra a kellő képesítés megszerezhetője által. A nyilvános szolgálatot illetőleg a posta, vasút, táviró, telefon stb. hivatalok nagyszámban foglalkoztatnak női munkaerőket. Magánszolgálatban a nők egyre nagyobb teret foglalnak el, hasonlóképp az iparban és kereskedelemben. A politikai életben is több és több ország megadja a nőknek az aktív és a passzív választó

jogot. Az ügyvédi, bírói pályán — hol a lehetőség meg van ugyan adva — aránylag csekély a nők jelentkezése. Orvosi pályán mint nő- és gyermekorvosok találhatnak érvényesülést.

Legtermészetesebb és legáltalánosabb hivatása a nőknek azonban a jövőben is a *házas és anyai* vonásának érvényesülése marad, az anyaiságot átvitt szellemi értelemben is véve, mert az odaadó szeretet minden nőt képessé tesz az anyai hivatás betöltésére, amint azt apácáink nevelői, ápolói, karitatív és szociális működése bizonyítja. A modern élet egyre tágitja a teret, ahol a nőnek pótolhatatlan tevékenysége érvényesülhet, a csecsemő, a női munkások, a cselédleányok, a nevelőnők, az utazó leányok védelme, a patronázmunka sokféle néme körül. A nők szociális munkájának értéke eddigelé is már megbecsülhetetlen és eléggé meg nem hálálható. A *szervezett egyesületi* tevékenység számára is sok hálás munkatér kínálkozik.

VI. A munkabér határai.

A kérdés nehézségei.

1. Az előző fejezetben vizsgáltuk a munkabérszerződések természetét s megállapítottuk, hogy e szerződések elbírálásánál figyelembe veendő a munkás személyisége és a személyi lekötöttségből vontunk megfelelő következtetéseket a munkabér nagyságára, a baleset, betegség, akkor elleni biztosítás kötelességére. A németbirodalmi munkásjóléti intézmények fentebb közölt számai mutatják, minő óriási szervezetet létesített az itt tárgyalt szociális gondolat. Érdekes az a jelenség, hogy éppen a német birodalmi munkásjóléti törvényhozás alkotásai több oldalról aggodalmakat keltenek. Vajjon — hangzik fel az észrevétel — nem befolyásolják-e a költségek a német termelés versenyképességét a külfölddel szemben, nem rónak-e az államra túlságos terheket? Nem mennek-e a reformok túl azokon a határokon, amelyek a vállalkozók szempontjából figyelembe veendők? Nem háritanak-e túlságos terheket a fogyasztó közönségre? Mindezen észrevételek bizonyára indokolják, hogy az intézkedések hozatalában óvatosság gyakoroltassék, a következmények éber figyelembe vétessenek, de arra nem szolgálhatnak okul, hogy egy kellően megfontolt szociálpolitika fejlődésében megakasztassék. A legnyomósabb kifogás az, hogy a munkásjóléti törvényhozás a személyi felelősséget háttérbe szorítja, az állami járadékrendszer felkelti a kapzsiságot, visszaéléseket tenyészt; az intézmények egyoldalulag pártcélokra használtatnak. Ami az utóbbit illeti, mindenesetre aggodalmat keltő, ha a szocializmus a mindenki számára szolgáló intézményeket saját pártcéljaira aknázza ki és az ily eljárással magát az intézményt kockáztatja. Másfelől nem szabad összetéveszteni magát a helyes intézményt a vissza-

éléssel, amelyet vele űznek. Azért az nem ok az intézmény megszüntetésére, hanem a visszaélés korlátozására kell fordítani a figyelmet. Az autonóm szervezetnek állami hivatalnokokkal való kicserélése nem mutatkozik az egyetlen vagy a legelső eszköznek. Közelebb eső gondolat magában a *munkásság kebelében* keresni ellensúlyozást, amely a visszaéléseket kiküszöbölné. A visszaéléseket illetően a statisztikai adatok nem teljesek, s nem oly lesújtóak, hogy nagy jelentőségre számot tarthatnának. Végül ami az egyéni önállóság korlátozását illeti, a figyelmeztetés sohasem felesleges. Az emberek könnyen hajlanak végletekre, azért amint helyénvaló az óvakodás a szociálista túlzástól, ép oly hiba volt a korábbi individualizmus és ha a figyelmeztető szavak mögött ezen rendszer újraélesztése céloztnék, az csak a köznek romlására szolgálna.¹

A fejlődés azonban inkább a szociálista irány felé mutat, és röviden azon törekvésben foglalható össze, hogy a munkások javára még az eddigiekben jogosoknak, helyeseknek felismert és elismert igények sem kielégítőek; sokkal több az, amire a munka igényt tarthat; ezen törekvésekről kell most bővebben szólnunk.

A munkabér alapjai.

2. A szociáldemokrata program követeli a munkás részére a munkateljesítmény teljes összegét, ami alatt a termelés eredményének összértéke értendő.

A munkás lelkét a fennálló társadalmi rend ellen az a folyton hangoztatott állítás tölti el kiolthatatlan gyűlölettel és keserőséggel, hogy fáradságos munkájának jutalmából csak egy csekély rész jut neki, a többi rész a vagyonos osztály munkanélküli jövedelmét szaporítja. A tételt ekként bizonyítják: A munka eredményének értékét a ráfordított munka szabja meg. Csakis a munka által lesz valamely tárgy alkalmassá a szükségletek kielégítésére, amire, mint nyers anyag, nem használható. Ámde a termelés eredményének eladásából befolyó jövedelemnek csak egy kis része jut munkabér alakjában a munkásra, egy másik rész az

¹ Pesch, Volkswirtschaft, III. 875.

egyéb termelési eszközök költségeit fedezi, aminők az épületben, gépekben stb. befektetett tőke kamatai és törlesztése. A harmadik rész alkotja a vállalkozó nyereségét, amely kezdettől fogva, a vállalat megindításától fogva tervbe vétetett és amelyért a vállalat létesült. A munkás hozza létre az eredményt, mégis a nyereség, a járadék a vállalkozót illeti azért, mert volt elegendő tőkéje és másokat dolgoztatott. A nyereség eszközöket ad a fényűzésre, költekezésre, pazarlásra, vagyongyűjtésre, míg a munkásnak a legszükségesebbel kell beérni. Ez azon út, amelyen az uralkodó osztályok a vagyontalanok munkájának jövedelmét a maguk számára elvonják.

Amint látható, ez a leírás az ipari termelést tartja szem előtt, de könnyen általánosítható. A földbirtokos, aki földjét másokkal művelteti, szintén a munkások jövedelmének egy részét sajátítja el. A földjáradék alakjában élvezi a jövedelmet, amely a munkabérekben és termelési költségeken felül megmarad. Ha jelzálogkölcsönt vesz fel a birtokra, a munkásoknak kell a kamatokért megdolgozni, a jelzálog adójának a munkanélküli jövedelmet szolgáltatni. Ugyanez áll a részvényesek osztalékaira, a járadékosok kamatszervényeire, bérbeadók bérleteire; valamennyi a munka eredményéből munkanélkül élőködik. A következtetés aztán világos: a munkanélküli jövedelmet meg kell szüntetni. A módja pedig az, hogy a termelés eszközei menjenek át a társadalom tulajdonába. Ily termelési eszközök: az erdő, mező, szántóföld, gépek, szerszámok stb. Ekkor megszűnik a különbség vállalkozó és munkás között, a termelés eredményének teljes értékét a munkás kapja.

Ezen gondolatmenettel szemben megjegyezzük, hogy ahány tétel, ugyanannyi tévedés. A munka nem kizárólagos előidézője a termelés eredményének, következésképp a munkásnak nem lehet joga a munkateljesítmény összértékére. A vállalkozó nyeresége, a tőke kamatja, a földjáradék mindmennyi jogosult jövedelmi források; csak a visszaélés ezekkel, a spekuláció a kárhozatos. A munkanélküli jövedelmet nem lehet megszüntetni, az akkor is megmarad, ha a szociálisták által tervezett felforgatás végbevitelnék, ezen a címen tehát a legkevésbé volna

indokolt felforgatni a mostani társadalmi rendet, amely javításra szorul, de javítható is; de amely még elfajulásában is tűrhetőbb, mint volna a szociálisták által tervezett új rend. Végül hiú ábránd, hogy az emberek között a függő viszony a szociálista államban megszűnnék; visszatérne nem a vállalkozó és munkás közötti viszony alakjában, hanem sokkal lealázóbb, kegyetlenebb és erőszakosabb megnyilvánulásban. Lássuk a tételeket és az ellentételeket egymás után.

A munka értéke.

3. A *munka* nem kizárólagos előidézője a termelés eredményének, hanem egy lényeges és igen fontos tényezője. Teljesen igazuk van a szociálistáknak, hogy a gépek megállanak, ha a munkáskezek nem mozgatják. Igaz; de munkáskezek sem dolgoznak, ha nincs gép. A kettő összetartozik, kiegészíti egymást, egyik olyan szükséges, mint a másik. Hogy a termelés eredményét nem a ráfordított munka dönti el, az világosan kitűnik abból, hogy pl. egész sorozata van az iparüzemeknek, melyeknél az anyag dönti el a jövedelem nagyságát. A durva fémárúknál ugyanazon munka mellett a nyers anyag beszerzési ára egyszer nagy nyereséget, másszor nagy veszteséget jelent. Vannak iparágak, amelyeknél a cikkek ára nem annyira a munkán, a rájuk fordított költségen fordul meg, mint inkább a teljesen kiszámíthatatlan konjunkturákon. A divatcikkek ki vannak szolgáltatva a közönség változó szeszélyének, a divat hullámváltozásának, a kereslet váratlanul emelkedhetik, majd ép oly hirtelen eshet és eshetőleg egy egész nagy árúkészlet veszíti el minden értékét. Az a munkás, akinek a szocialista elmélet a munkateljesítmény egész értékét biztosítja, a semmi előtt állana. Még alárendeltebb az emberi munka szerepe a mezőgazdaságban, mert voltaképp a termelő tényező a természet, a föld ereje, az állat szaporasága; az emberi tevékenység inkább arra szorítkozik, hogy a természet munkáját előkészítse, érvényesülése előtt az akadályokat elhárítsa, az előmozdító tényezőket erősítse, azután az eredményt learassa. Ugyanazon munka két különböző minőségű talajon teljesen elütő eredményhez juttat. Ugyanazon fáradsággal más a bácskai, más

az ungmegyei földnek, más a badacsonyi és más a homoki szőlőnek, más a californiai aranybányásznak, más a dél-afrikai gyémántmezőkön dolgozónak a keresete. Taglalható volna a kérdés azon alakjában is: vajjon a munka kizárólagos alkotója-e a gazdasági értékeknek? Ezen kérdésre az alábbiakban, ahol majd Marx értékelméletének bírálatáról lesz szó, visszatérünk. E helyütt az előadottak elegendő bizonyítékok arra, hogy a termelés eredményének teljes értéke nem kizárólag a munkának az eredménye, hanem része van abban a természetnek, a tőkének s ennél fogva a munka egymagában soha nem tarthat igényt az egész teljesítmény értékére.

A vállalkozói nyereség.

4. Jogosult-e a vállalkozó nyeresége? Ezen nyereség szerződéses viszonyon alapszik, amely megállapítja a munkás és a vállalkozó jutalékát, törvényes következménye a szerződésnek, jogosságához nem férhet szó. Annál inkább helytálló a vállalkozónak igénye a nyereséghez, mivel a vállalatához hozzájárul tőkéjével, azt vezeti a beszerzéstől kezdve a termelés folyamatán keresztül az értékesítésig. Minden részletre ügyel. Viseli a vállalattal járó kockázatot, fedezi az előálló veszteségeket. De a vállalkozói nyereség ésszerű viszonyba hozandó a munkások érdekeivel, hogy amaz ezeket ki ne szipolyozza, viszont a munkások túlköveteléseikkel ne tegyék a vállalkozást jövedelmezőtlennek, versenyképtelenné és ezzel életképtelenné: A vállalkozó kockázatát mindenesetre előzetesen számba kell venni, vagyis eskomptálni kell. Másfelől a munkás érdekeinek védelmére szolgálnak a szakszervezetek által kikötött tarifált munkabérek s általában a munkabérnek oly mértékű megállapítása, amely a tisztas megélhetést biztosítja. Ezekről már bővebben volt szó. Minél inkább egyensúlyozódik a vállalkozó és a munkás érdeke, annál inkább tudatosabb kell válni mindkét félén, hogy van egy harmadik, a közös érdek: az üzem felvirágoztatásának érdeke, amely úgy a vállalkozót, mint a munkást eltartja. A vállalkozás mindig tetterőt, termelést jelent; a vállalkozó értékesíti vagyonát, üzletbe fekteti, új értékeket teremt, viseli a kockázatot, ahelyett hogy nyugodtan élvezne, keresi a mozgást, „negat

otium“ mondották a régiek, szójátékot alkalmazva a „negotium“ vállalkozójára. Nagy érdeme a vállalkozásnak, hogy szakít a pénzes ember tespedésével. Amikor könnyű a pénztőkét gyümölcsözőleg elhelyezni, közeli a veszedelem, hogy az emberek idő előtt legjobb éveikben — már 40—50 között — visszavonulnak a cselekvő gazdasági életből és járadékukat élvezik. Ez az eset forog fenn Franciaországban, amiért is a francia népet gazdagsága miatt a világ bankárjának nevezték. De a gazdagság az erők időelőtti megmerevedését idézi elő, két vagy semmi gyermekrendszert alkalmaz az élet gondjainak kevésbbitése céljából. A mammonizmus valójában elhalásra vezet. A vállalkozó ellenben nem tétlen élvezője vagyonának, folyton forgatja pénzét, nagyon is résen kell lennie, hogy a veszteségeket elkerülje. A fokozott termelés és nem annyira a jövedelem elosztása tarthat lépést a gyarapodó népességnek nagyobbodó igényeivel. Már pedig a termelés fokozója a friss vállalkozói kedv. A szocializmus téves munkabér elméletével nagyban hozzájárul a munkakedv és a munkakészség rontásához s ennek folytán a munka minősége is leromlóban van. Ámde az olyan nemzetgazdaságban, amelyben a munkát csak mennyisége szerint értékeli, a minőséget gazdaságilag figyelmen kívül hagyják, sőt meggyanusítják, ott nyomon kell következnie a gazdasági, majd az erkölcsi elposványosodásnak.¹

A kamatszedés erkölcsi normái.

5. A *tőkekamat jogosultsága*. A kamat a kölcsönügylet kísérője. Aristoteles erkölcsi törvényül állította fel, hogy a kölcsön mint ilyen után kamat nem vehető. Tényleg: a kölcsön nem egyéb, mint egy helyettesíthető dolog tulajdonának átadása bizonyos meghatározott időre azon kötelezettséggel, hogy a kölcsönvevő tartozik a határidő elteltével hasonló dolgot ugyanolyan mennyiségben és minőségben visszaadni. Egy ilyen ügyletnél semmi jogcím sem merül fel, amely indoklná a kölcsönadott érték után a külön haszon követelését. Olyan tárgyról, értékről van

¹ F. Keller, Unternehmung und Mehrwert (1912) 91. l.

ugyanis szó, amely a használat folytán el is használódik, pl. élelmiszerek, termények, gabona stb. A kölcsönvevő a kölcsön tárgyának a használaton felül más gyümölcsöt nem látja; tökéletesen eleget tesz tehát kötelezettségének, hogy ha hasonló tárgyat ugyanazon minőségben és mennyiségben szolgáltat vissza. A kölcsönadó szolgáltatást teljesít a kölcsön tárgyának átadásával azáltal, hogy bizonyos időre megfosztja magát a kölcsön tárgyának szabad használatától, viszont azonban a kölcsön időtartamára fel van mentve a gondtól és felelősségtől a kölcsönzött tárgy épségben tartása, megőrzése iránt. Ezen felelősség által kiegyenlítettnek mutatkozik azon haszon, amelyet a kölcsönvevő a kölcsönvett tárgy felhasználásából merít. Aristoteles tétele alkalmazást nyert a pénzkölcsönre is, azon elv szerint: nummus nummum non parit, a pénz terméketlen, nem szül friss pénzt; a használattal — kiadatván — el is használódik. Valóban az ókor bölcselője előtt a pénznek más szerepe nem volt, mint az, hogy mértéke volt a forgalmi cikkeknek. A kölcsönt legelőször megszorult emberek vették igénybe oly célból, hogy valamely pillanatnyi szükségleten segítsenek.

Az egyházatyák tanúi voltak azon pusztításnak, amelyet a kölcsön kamatszedés alakjában a szegény néposztály körében véghez vitt. A kölcsön úzsora jelleget hordott magán, emésztett, fogyasztott és nem termelt, azért a kölcsön kamatmentességét annál inkább hangsúlyozták. A scholastikusok, élükön aquinói sz. Tamással, változatlanul átvették Aristoteles tételét, kezük alatt azonban a kölcsönszerződés már fejlődést mutat, jelesül amennyiben pénzkölcsönről volt szó. A pénz ugyanis nem csak érték-mérő, hanem egyben csere-eszköz, amely képviseli mindazon gazdasági értékeket, amelyek a pénzforgalom számára tárva vannak. Minél inkább alakul a gazdasági élet oly irányban, hogy egyre több termelő javakat képes a pénz-erő megszerezni, annál inkább emelkedik a pénz használatának értéke, ez a körülmény természetesen visszahat a kölcsön-ügyletre, amelynek lényege éppen abban áll, hogy a kölcsönadó bizonyos időtartamra lemond másnak javára a kölcsönadott pénz szabad használatának jogáról. A XII. századdal meginduló egyre élénkebb kereskedelmi

élet a pénzgazdaságot élénkítette. A scholastikusok az új jelenségről abban az alakban vettek tudomást, hogy elismerték a kölcsönrel kapcsolatban olyan helyzetek előállítását, amelyek a külső viszonyokból kifolyólag a kölcsönadót kártérítés igénylésére jogosíthatják. A kölcsönnek saját belső természetéből ilyen igény soha elő nem állhat, de léphetnek fel külső jogcímek. Aquinói sz. Tamás ilyenek elismerte a *damnum emergens*, a felmerülő kár jogcímét; oly esetben tehát, amikor a kölcsönadó igazolta, hogy a kölcsön nyújtása folytán őt károsodás éri, joga volt a kölcsönrel kapcsolatban a kárhoz arányított térítésre. A külső jogcímekhez járultak később: a „*lucrum cessans*” eleső nyereség, „*periculum sortis*” a tőkekockázat, „*poena conventionalis*” a kiszabott büntetéspénz késedelmezés esete. Ezen külső jogcímek nem mások, mint leszámolások azon külső változásokkal, amelyek a XII. és XIII. századtól kezdve a hitelviszonyokban előállottak. A kánonjog is azon az állásponton van, hogy a „*mutuum*”-nak, a kölcsönnek, mint ilyennek címén a kamatszedés jogosultságát nem ismeri el, de a külső jogcímnek helyet ad. Ez az egyháznak sokat emlegetett kamattilalma. Sombart e jogfejlődésre megjegyzi, hogy az valóban tőkeképző munkára, termelésre való ösztönzést jelentett, az uzsoráskodás tunyaságából sarkalta az üzletvilágot a forgalomban való részvételre.

A gazdasági viszonyok óriási lépéssel haladtak a pénzgazdaság irányában a XVIII. század végétől kezdve, amikor is a földbirtok, iparüzés, kereskedés szabadabb tétele kiszámíthatatlan lehetőségét nyitotta meg a pénz értékesítésének. Ettől fogva a helyzet az, hogy mindenki számára meg van adva a mód és lehetőség a legcsekélyebb összeget is gyümölcsözőleg is elhelyezni, amennyiben a bankok, takarékpénztárak, részvénytársaságok ezer csatornán keresztül rögtön továbbítják a pénzértékeket a termelés helyeire. Ily körülmények között a pénzkölcsön jellege változást szenvedett. A kölcsönadó leköti magát a kölcsönösszeg átadásával, hogy a kölcsönadott összeget a jelen pillanatban a visszafizetés idejéig a kölcsönvevő rendelkezésére bocsátja és csak a jövőben kapja vissza ugyanazon értéket. A jelen való érték mindig becsesebb, mint a jövőbeni és mivel a pénz valóban is gyümölcsösít-

hető értéket képvisel, követelhető átengedéseért a kamat. Ezen fétel minden szocialista kifogással szemben megállja a helyét.

Az egyház álláspontját világosan kifejezi az új egyházi törvénykönyv 1543. c. ánonja, amely megállapítja, hogy a szerződés címén semmi haszon nem követelhető — „*nihil lucri, ratione ipsius contractus, percipi potest — de törvényes kamatot, ha az mérsékelt, lehet venni — non est per se illicitum de lucro legali pacisci nisi constet, ipsum esse immoderatum; indokolt esetekben nagyobb kamatban is meg lehet állapodni — de lucro maiore, si justus ac proportionatus titulus suffragetur*”.

A mai gazdasági rendszer sok alkalmat nyújt a munkanélküli jövedelemre. Az egyház azon állásponton van, hogy a munkanélküli jövedelem rákbetegsége a gazdaságnak, de nem a mérsékelt kamatszedés, hanem a spekuláció, a határtalan pénzsomj, nyereségelhajászat folytán. A szorgalmas takarékoskodó ember munkájának gyümölcseit a nemzetgazdaság rendelkezésére adja, hogy tovább forgassa. Ami egészségtelen, az a bankok és a börzék üzelmei, amelyek képzelt értékeket teremtenek, kizsákmányolásra építik számításaikat. A mai társadalomban az igazságos kamat nem mellőzhető és az egyház éppen akkor utalja a pénz használatot a jogos határok közé, amikor az igazságos kamatot elismeri, az azt meghaladó uzsorát elítéli.¹

A földjáradék.

6. Amit előadtunk a tőkekamatról, ugyanaz áll, változtatásokkal a földjáradék jogossága mellett. Hírneves támadója a földjáradéknak Henry George, a nemes szándékú, de tételeinek felállításában zavaros amerikai író. Az agrár-szocializmus ezen képviselője azt állítja, hogy a magánföldbirtok legfőbb oka az egyenlőtlen birtokelosztásnak és a növekedő pauperizmusnak. Gondolatmenetele körülbelül ez: Három tényező teszi ki a termelést: a föld, a tőke és a munka. A föld után eső jövedelem a földjáradék.²

¹ F. Eberle, *Katholische Wirtschaftsmoral* (1921) 78. l.

² A közönséges életben a földjáradék alatt a birtokos bérjöveldelmét szoktuk érteni.

George elmélete szerint a termés egyenlő a járadékkal, a tőkekamatával és a munkával; vagy a termelés levonva belőle a járadékot, egyenlő a kamattal és munkával ($t = j + k + m$; $t - j = k + m$). George szerint a termelés fokozódásával a kamat és munka részesedése ugyanaz marad, tehát a földjáradéknak kell emelkednie, s így a nemzeti termelésből egyre több jut a földbirtokra, a tőke és munka rovására. Tételének bizonyításául hivatkozik az általán helyesnek elismert Ricardo-féle járadéktörvényre, amely szerint a földjáradékot azon különbözet állapítja meg, amellyel a földjövedelem egyenlő költségek mellett a legrosszabbul művelt föld jövedelmét meghaladja. Más szóval a legrosszabbul művelt föld hozadéka jelzi azt a legfelsőbb határt, amelyet kamat és munka a legjobban művelt föld jövedelménél is elérhetnek; minden növekedés tehát, amelyet a nép szaporodása, a kultúra előrehaladása hoz, a földjáradék javára esik. Mivel pedig maga a természet, minden hasznossága mellett is, járadékot nem hoz, következésképp, hogy a magán tulajdonjog oly hatalmat képvisel, amely a tőke és a munka rovására vonja magához a jövedelmet.

Henry George fejtegetései, ha Amerikában talán nem is, de Európában mindenesetre alkalmasak óriási csodálkozást ébresztetni, mert sok mindent tapasztalunk, csak éppen azt nem, amit a fentiekben állít, hogy t. i. a földbirtok egyre duzzadna a jövedelemtől. A gazdák bajairól, eladósodásáról, egy új tehermentesítés szükségességéről sokat beszéltek, írtak, de arról nem esett szó, hogy akár a legtermékenyebb vidéken is a földhozadék számottevő emelkedéséről lehetne szó, szemben a folyton emelkedő kiadásokkal. Cathrein közli az Angliáról rendelkezésre álló statisztikai adatokat. Ezek szerint a földbirtokjövedelem a nemzeti jövedelemnek 1843-ban 30'4%-át tette ki, 1881-ben 32'1%-át. Lényeges változásról tehát szó sincs, sőt a közölt számok értéke is leromlik, ha figyelembe vesszük, hogy a földjövedelemben benne foglaltatik a mezőgazdasági és a háztelék-jövedelem. A mezőgazdasági jövedelem 1858-ban 48,915.000 font sterling volt, a házjövedelem 52,143.000 font sterling; 1881-ben a mezőgazdasági jövedelem 59,311.000 millió sterlingre, a házjövedelem 114,255.000 millióra emelkedett. A mezőgazdasági jövedelem tehát,

amelyre a Ricardo-féle törvény áll, viszonylag 1881-ben sokkal kisebb volt, mint 1858-ban és 1843-ban. A nemzeti jövedelem emelkedéséből az ipar és kereskedelem vette ki az óriási részt, míg a mezőgazdaság csak tengődik. Ugyanez a helyzet a kontinensen. Az ingó tőke óriási nyereségével, vagyonhalmozásával szemben a mezőgazdaság létfenntartásáért küzd és sokszorosan adófizetője az irtózatosan növekedő jelzálogkölcsonők útján a tőkének. Ez annyira közismert tény, hogy felesleges volna a helyet számsorozatokkal betölteni. A ténybeli cáfolaton felül Henry George érvelése azért nem áll helyt, mivel a földjövedelem nagyobbodó hányadban akkor jutna a földjáradék javára, ha az egyes országok elzárt területet alkotnának, minden népnövekedés a behozatal kizárásával csakis a belföldi termelés javára esnék. De a világverseny hatását a mezőgazdaság sem kerülheti el. Főzajárulnak: a munkabérek növekedése, az iparcikkek drágulása a kivándorlás folytán; az elemi csapások, melyeket az ipar alig ismer, míg a mezőgazdaság nagyon is érez, a biztosítás is csak újabb adóval terheli a gazdaságot az ingó tőkével szemben stb. Teljesen alaptalan tehát azon állítás, hogy az egyre fokozódó nemzeti jövedelmet földjáradék alakjában a földbirtokos tenné zsebre.

Hová lesz tehát, kérdi Henry George, a fokozódó jövedelem? A kamatláb nem emelkedik, inkább süllyed, a munkabéreknél sem tapasztalható számottevő növekedés, csakis a földjáradék viszi tehát el a hasznót. A kérdésre nem nehéz választ adni. A kamatláb az egyes kölcsönöknél tényleg csökken, ami érthető, mert minél haladottabb a mezőgazdaság, minél megbízhatóbbak a kölcsönvevők, annál inkább javíthatják a hitelviszonyokat, mérsékelhetik a kamatlábat, úgy hogy az 15, 10%-ról leszállhat 6, 5, sőt 4%-ra. Ilyen értelemben apadt a kamat, de nem apadt az ingó tőke bevétele a mezőgazdaságban, ha a mezőgazdaságnak egész területét tekintem. Sőt épen, az a mezőgazdaság legnagyobb veszedelme, hogy az ingó tőke minden oldalról ostromolja, rövidíti a hasznát: a nyersanyag beszerzésénél, a hiteligények kielégítésénél, az értékesítésnél. Elég a földbirtok eladósodására mutatni annak bizonyítására, hogy a tőkekamat jövedelme a mező-

gazdaságban nagy mértékben emelkedett. Ugyanez áll a munkabérekre. A munkabér alatt érthetem a munkásnak fizetett bért, de tágabb értelemben, ahogyan a „munkabér” fogalma a mezőgazdaságban érvényesül, értendő alatta beszerzési cikkek, gépek stb. értéke, úgy hogy abban a munkabéren felül bennfoglaltatik az iparosnak, a gyárosnak, a kereskedőnek haszna. Sem a munkások bére, sem a vállalkozó nyeresége nem mutatnak veszteséget, hanem igenis folyton fokozódó emelkedést, következésképp a mezőgazdasági üzem költségeinek nagyobbodását, a földjáradéknek csökkenését. Henry Georgenak nemzetgazdasági érvei tehát épenséggel nem igazolják a földjáradék állítólagos nyomását a gazdasági viszonyokra. A földjáradék természetes növedéke a földnek: jogosságához szó nem férhet, a termelés eredményéhez, nem kisebb az igénye, mint a munkának.

Közelebbi megvilágítást igényel azon eset, amikor nem természetes, hanem *társadalmi* növekedéssel állunk szemben. Pl. a városi telek értéke nagyot emelkedik, mivel a város lakossága növekszik stb. Ilyen esetekben az értéknövekedést a társadalom tevékenységének javára írták, holott az értékemelkedés nem a telektulajdonosnak teljesített valamelyes szolgálat eredménye, hanem egyszerű következménye azon ténynek, hogy a város szaporodott. Ily esetben értéknövekedést a társadalom javára megállapítani nem lehet, hanem a község vagy város kötelezheti azon részben, területben, amelynek érdekében kiadásokat tett, a telektulajdonosokat, hogy a költségekhez hozzájáruljanak (Betterment-elv). Ép oly méltányos, hogy a fáradtság nélkül elért telek-értéknövekedés, a nagyobb teljesítő képesség címén, erősebb megadóztatás alá vétessék, adókedvezésben ne részesíttessék.

A termelés eredményének egyéb igénylői.

7. Az eddigiekben igazolni törekedtünk azon tételünket, hogy a munka nem egyedüli előidézője a termelés összes eredményének, következésképp nem is lehet joga a teljes eredménynek értékét maga számára igényelni.

Az előadottakhoz hozzáfűzhetjük, hogy a szocialista államban elkerülhetetlenül szükséges lesz a termelés eredményéből egy tekintélyes részt leadni azok számára, akik nem termelnek.

A szociális államban is lesznek technikusok, üzletvezetők, szakemberek, hivatalnokok. Ezek közvetlenül a kézimunkával nem foglalkoznak, de a társadalmi szervezet egészéhez tartoznak, következésképp eltartandók, még pedig a termelés eredményéből. Lesz szükség a szocialista államban is orvosokra, ügyvédekre, bírákra; lesznek olyanok, akik még nem tudnak és lesznek olyanok, akik már nem tudnak dolgozni; kíváncsítani fognak tanítók, tanárok, mindennekfelett pedig az ellenőrző, végrehajtó, rendelkező, tervező hivatalnokoknak egész legiója. Mindezek nemcsak a hivatali tevékenységük tartalma alatt fizetendők a termelés eredményéből, hanem az előtanulmányt igénylőket el kell tartani mindaddig, amíg rövidebb-hosszabb tanulmányaikat be nem fejezik. Ugyanezen társadalmi tényezők a jelenben is meg vannak, alkotó elemei a társadalmi szervezetnek. A különbség abban jelentkezik, hogy míg a jelenben az egyes hivatások művelői szabadon, hajlam szerint helyezkednek el a társadalmi szervezetben, addig a szocialista államban kényszerítésből, parancsszóra fognak működni. Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialisták kétféle mértékkel mérnek akkor, amidőn a saját rendszerükben is elismerik, hogy a szellemi tényezőket díjazni, kiképezetésükről gondoskodni kell, míg a jelen társadalomban mindennemű levonást a munka, a termelés eredményéből uzsorás megrövidítésnek, kizsákmányolásnak bélyegeznek.

A szocialisták törekvése a függő viszonyt tőke és munka, vállalkozó és munkás között megszüntetni. De céljukat a szocialista államban sem fogják elérni, mert a nagy tőkés az állam, illetve a társadalom lenne, képviselve számlálhatatlan elvtárssal, a végnélküli ellenőrzés, szervezés a hivatalnokok beláthatatlan seregét tenné szükségessé, oly hatalommal felruházva, amely mellett a cári önkény szelid atyáskodó uralomnak tűnik fel. A szocialista állam képtelen az igazságos munkabért az egyes számára megállapítani éppen azért, mivel az egyesnek

nincs joga az egész munkateljesítmény eredményére. Ezen követeléssel ki lehet emelni a mostani világot sarkaiból, de nem lehet rajta újat építeni.

A szociálista állam egyéb utópiái.

8. A jelen társadalomban nincs helye a munkára való jognak, ami annyit akar jelenteni a szociálista értelmezés szerint, hogy kinek-kinek joga van a hivatásszerű, a kedve szerinti foglalkozásban alkalmaztatást követelni. Ilyen igény kielégítésére a jelen társadalom nem vállalkozik. Eltekintve attól, hogy a mai államnak nincs módja a változó kiváltságokat kielégíteni, el nem ismerheti az egyénnek ezen jogát. Arra, hogy az orvosnak betegeket, az ügyvédnek klienseket, az énekesnőnek hallgatókat szerezzen, igazán nem vállalkozhat. Végezetül az embereknek mennyasszonyt is az állam adna, mert van joguk házasodni. De a szociálista állam is zavarban lesz ezen „jog” kielégítésével szemben, mert az feltételezi az összes üzemeknek egyesítését. Ily herkulesi munkának nehézségei legyőzhetetlenek.

Az üzemek, gyárak, bányák államosítását elhatározhatjuk. Az általános munkakötelezettség is deklarálható. Nehezebb feladat a munka szervezése, hozzáillesztése a szükségletekhez, másfelől a munka felosztása, kiutalása az egyes munkás számára. Jelenben a magános saját érdekétől hajtva vállalkozik, viseli a kockázatot. A szociálista államban a termelés autoritativ módon folyik és nagyon óvatosnak kell lenni, mert balsiker esetében egész dolgozó osztályokat sújt a veszteség. A szükségleteket pontosan meg kell állapítani és mivel nem változatlan tényezők szerepelnek, számba venni a nép számszaporodását, apadását, az ízlés hullámozását, az új felfedezéseket; a vezetésnek oly rugalmasnak kell lennie, hogy minden alakulathoz alkalmazkodni képes legyen. Hogyan történjék a hivatás, munkakör kiválasztása? Ma kiki belátása szerint választ; a szükség legyőzi a nehéz, piszkos munkától való idegenkedést. A szociálista államban a kevésbé kíváncsi munkához édesgetni kell az embereket és megtörténhet, hogy minél visszataszítóbb a munka, annál jobban kell értékelní, hogy legyen reá vállalkozó. Minden esetben

pedig a gépezet csak úgy működhetik, ha mindent a könyörtelen kényszerűség szabályoz, kormányoz. Jelenben felhányják a szociálisták a termelésben olykor jelentkező anarchiát, túltermelést. Mindez azonban rózsás állapot ahhoz a zűrzavarhoz képest, amelyet a bürokratikus vezetéssel a szociálista állam ígér tagjainak. S mindez miért történik? Azért, hogy megszűnjék a mostani egyenlőtlenség a javak élvezetében. De vajjon meg fog-e szűnni? Ha a szükséglet szerint adják a jutalmat, egyenlőtlen lesz a személyi igények különbözősége miatt. Ha a munkateljesítmény szerint történik a jutalmazás, akkor nem élvezik a munkások a termelés eredményeit, mert el kell tartani a 'gyermekeket, öregeket, orvosokat, bírákat, főként az új hatalom azon dologtalan kezelőit, akik az államkormányzás címén legiőszámra élőködnének a köznek terhére. Ez a jövő képe, de kétséges, hogy ezen nem biztató jövő is megvalósítható-e egyáltalában és nem merülne-e ki a kísérlet eredménytelen vagyon és életpusztításban.

A szociálista álláspont azon feltevésből indul ki, hogy a munka az eredeti és a természet rendjén alapuló jogcíme a tulajdonnak. A gondolatot először Locke hirdette, majd Smith Ádám állította be a munkát úgy, mint a nemzeti vagyonosodás forrásait. A jogtudósok, nemzetgazdászok, szociálpolitikusok valamennyien ezen irányban vannak beállítva. A tőkében sem látnak egyebet, mint „felhalmozott” munkát. Ez a konstrukció is csak arra szolgál, hogy valamiféle jog eredete ne emelkedjék felül az emberen. A saját uralmában tetszelgő ember, vagyona teljes független urának képzelet magát. Ebből a felfogásból folynak a további következtetések, a vagyonnak és a szegénységnek értékelése, a vagyonnal járó kötelességek elbírálása.

A higgadt keresztény felfogás ezen újkori pogány gondolkodást visszautasítja. Az ember nem ura önmagának, hanem szolgálja az Istent, A testi-lelki képességeket, a föld javait a Teremtőtől kapta, azoknak nem feltétlen ura, hanem számadó sáfárja. Mivel pedig a számadás nem könnyű a vagyonhoz tapadó sok kísértés miatt, azért a gazdasággal nagy felelősség jár. A hibájukon kívüli szegények nem naplopók, henyélők; és a gazdagok

nem éppen a takarékoság, kitartás, üzleti ügyesség mintaképei; az erkölcsnek nem eszménye a kiváló kereskedő. Ellenkezőleg, a szándék és belső tartalom teszi az igaz értéket. A sorsát megadással, türelemmel viselő szegény, Krisztus barátja, a szent szegénység nem lealázó, hanem a választottság jele és szerelme tárgya a tökéletességre emelkedő lelkeknek, minő assisi sz. Ferenc volt. Ebből a lelki szegénységből mindenkiben kell lennie valaminek, különben mammon megeszi a lelket, mint a rozsdá a vasat. Szent Ferenc harmadrendje szegénynek, gazdagnak egyaránt igazi életiskola, mert azt írja elő, hogy kiki éljen állapotbeli igénytelenségben. Ez a felfogás több lelket gyógyított már, mint a szociálisták röpiratainak tengere. Egyébként a szociálisták két kézzel kapnak a szabadelvű iskola munkadicsőítő tételén és megérdemelt gúnnyal mutatnak rá, hogy ezen elméleti kiinduló pont mint végső következtetésre jut a pénzügyi műveleteknél a különböző rablásszerű alapítások, börzefogások alakjában jelentkező közgazdasági „munkában”. De a szociálisták tovább fűzik a liberálisok gondolatát: ha a munka állapítja meg a tulajdont, akkor az, ami munkával nem szerezhető meg, minők a természet kincsei, a föld, a bányá, erdő stb. nem is lehetnek a magántulajdon tárgyai. Ha a munka a tulajdon alapja, senkinek sincs külön joga ahhoz, amit a természet nem számára, hanem mindenki számára nyújt és mindenkinek joga van a munka eredményének teljes értékére. Itt kiélesedik a kérdés: a tulajdon jogosultságává. Erről a következő fejezetben.

VII. A magántulajdon jogosultsága.

A természetjog követelménye.

1. A magántulajdonról a helyes fogalmat a keresztény filozófia adja meg; minden más elmélet elégtelen, egyoldalú, alaptalan. Újabban a keresztény felfogást a tulajdonjogról klasszikus módon fejtette ki XIII. Leó pápa „Rerum novarum” kezdetű körlevelében. A pápa fejtegetéséből két pont emelendő ki. Az egyik az, hogy a *tulajdonjog* a *természetjogban* gyökeredzik; a másik, hogy a tulajdonjog *formáját* az *emberi törvényhozás* állapítja meg, tehát változó valami s a történelmi fejlődés, alakulás folyamatába van beállítva. Maga a jog szikla-szilárd alapon, az emberi eszes természetben lefektetett felsőbb törvényen nyugszik s így kötelező ereje általános; külső formája azonban alakulásnak van alávetve. Lássuk a magántulajdont mindkét oldaláról.

A magántulajdon világos követelménye a természeti jognak. Követeli azt: az *önfentartás kötelezettsége*, amely egyenesen utalja az embert a külső javak használatára. Ezen természeti ösztönnek és ezen természetünkbe fektetett köteleességnek következménye az a jog, hogy az ember birhasson kizárólagos használatára javakat, melyek a megélhetéshez, a táplálkozáshoz, ruházkodáshoz, lakásra szükségesek. Ezen tekintetek igazolják a magántulajdont a használati, élvezeti tárgyak felett. Az ember azonban nemcsak érzéki, hanem egyben eszes lény, mint ilyen a jövőre is gondol, tulajdonának teljes kifejtésére ~~hivatott~~nak érzi magát, a jogában állónak tudja azt is, hogy létezésének szabadságát, függetlenségét lehetőleg biztosítsa. Ezen elvitathatlan, el nem idegeníthető jognak tudata adja meg az embernek igényét nemcsak olyan javak megszerzésére, amelyek a pillanatnyi életszükségletek kielégí-

tésére szolgálnak, hanem olyanoknak birtoklására is, amelyek létének kialakítását, javítását a jövőben is állandóan lehetővé teszik. Ezen szempont indokolja az ember tulajdonjogát a munkaeszközök felett, vagyis azon javak felett, amelyek az emberi munka hozzájárulásával a használati javak előállítására szolgálnak. Ennélfogva az emberi természetnek olyan gazdasági berendezés felel meg, amely elismeri azon jogát, hogy anyagi javakat és pedig úgy használati javakat mint termelő eszközöket, saját kizárólagos tulajdonául bírhasson és azokkal belátása szerint élhessen, azokat tetszése szerint használhassa. A helyzet fordítottja, hogy t. i. az egyes ember a legszükségesebb javak szerzésében, birtoklásában és előállításában az összeségtől függjön, csak úgy volna indokolt, ha igazoltatnék, hogy az egyes ember első sorban is a társadalomért él és létezik, ami teljesen ellenkezik az emberi természettel és egyéniséggel, mert nem az egyes van az összességért, hanem a társadalmi élet van az egyesnek segítségére, oltalmára.

Az olyan gazdasági rend, amely a) megsemmisíti az egyénnek ama jogát, hogy jóllétének feltételeit, szükségleteit szabadon állapítsa meg, b) amennyiben olyan társadalomba helyezi, amely vezetői útján maga akar minden egyes szükségleteinek kielégítéséről gondoskodni, c) mely azokat a szükségleteket elégíti ki, amelyeket akar, s olyan szükségleti tárgyakkal, amilyenek beszerzését és kiszolgáltatását maga állapítja meg, amely d) akadályozza az egyént, hogy a jövőben előre látott szükségleteiről személyesen gondoskodjék, azon módon, ahogyan egyáltalában jövőbeni szükségletekről gondoskodni lehet, t. i. termelő javak használata és birtoklása által, e) akadályozza pedig amennyiben ezen javakat az összeség számára visszatartja; az ilyen gazdasági rend — és ez a szocialista-kommunista rendszer — szemben találja magát az emberi természet legelemibb követelményeivel s azért tartósan soha meg nem valósítható agyrém.

Az ember egyénisége, jövőbe látó képessége, joga egyéniségének teljes kifejlesztéséhez, felhatalmazza arra is, hogy a jövő szükségletének kielégítéséről készletek szerzése útján gondoskodjék, olyan javakat bírjon, ame-

lyek képesek jövőben szükségleteit is kielégíteni és felszabadítják a gondtól, hogy mindig csak a napi szükségletek beszerzésével vesződjék. Az ilyen előrelátó gondoskodást leginkább kielégíti a földbirtok tulajdona. Akinek szüksége van a fa gyümölcsére, annak szüksége van a fára, aki rendelkezni akar a fa felett, annak birtokában kell lennie a földnek, amelyben a fa el van ültetve. Ezen érveléssel szemben, amelyet XIII. Leó pápa is használt említett körlevelében, Henry George nyílt levélben állást foglalt. Elismeri, hogy az előrelátás emberi tulajdon, amely az embert az állat fölé emeli, Istenhez hasonlóvá teszi, azt is elismeri, hogy ez a becses emberi tulajdonság szükségkép a magántulajdonhoz vezet, vitatja azonban, hogy a birtokba vehető tárgyak között a földbirtok helyet foglalhatna, mivel azok Isten szabad adományai, George pedig csak az emberi munka által termelt javakra ad helyet a magántulajdonnak. A föld nem lehet magántulajdon, mert nem emberi munka terméke. George azonban ellentmond önmagának. Hiszen minden anyag, a termés minden egyes tárgya az Isten által adott természet ajándéka, az emberi munka csak a formát változtatja rajta, de ezt a formát nem birtokolhatjuk az anyag nélkül. Erre George azt válaszolja: a fa elkorhad, a vas rozsdásodik, a kő szétmálik. De mit bizonyít ez? Mivel azon anyagok bizonyos idő múlva elhasználódnak, nem volt-e azért felettük a tulajdonjog tökéletes, teljes, noha azon anyagok is „Isten szabad adományai” voltak? George összetéveszti a tulajdonjogot annak tartalmával: abból, hogy semmiféle tulajdon nem örökéletű, nem következik még, hogy az jogszerűen fenn ne álljon.

Magántulajdon és a család.

2. Különös. élénk világításba helyeztetik a magántulajdon, ha a *családdal* való kapcsolatában tekintjük. „Az embert — így tanít XIII. Leó a munkásokról szóló körlevelében — megilleti a magántulajdon, mint egyest; még inkább megilleti, ha tekintetbe vesszük házas együttélését. Az élethivatás megválasztása kinek-kinek szabad-ságára van hagyva; követheti valaki Jézus Krisztus taná-

csát és választhatja a megtartóztató életet, avagy házasságra léphet. Semmiféle emberi törvény el nem veheti az egyesnek jogát a házasságkötésre; sem pedig nem korlátozhatja, ezen az ember teremtése óta Isten tekintélye által megszentelt intézménynek főcélját.“ A főcél a szentírás eme szavai fejezik ki: „növekedjétek és sokasodjatok.“ Ezzel meg volt alapítva a család. A család, a házi társadalom bármily kicsiny, valóságos társaság, minden megkivántató joggal felruházva. Régibb, mint bármely más közület, azért a vele járó jogokat és kötelességeket az államtól függetlenül bírja. Ha tehát a természet megadta a jogot az egyesnek magántulajdont szerezni és birtokolni, úgy bírnia kell az embernek e jogot annyiban is, amennyiben családjának feje. Sőt e jog növekedik a családfőben, mert az ember egyénisége a családi körben mintegy kibővül. A természeti törvény követeli, hogy a családapapa gyermekeinek az élelfenntartáshoz szükségeseket megszerezze, a természet maga vezeti rá, hogy a gyermekek jövőjéről is gondoskodjék, a földi változandóság esélyeivel szemben lehetőleg biztosítsa a gyermekeket, lehetővé tegye, hogy önmagukat megvédelmezzék a nyomor ellen. A családapapa bizonyos értelemben tovább él gyermekeiben és mintegy önmaga ismétlődik meg bennük. De ezen kötelességnek úgy felel meg, ha gyümölcsöző tulajdont hagyhat örökül. Arra természetesen senkit nem lehet kötelezni, hogy örökséget hagyjon gyermekeire. De lehet-e vitatni, hogy a szülők természetes szeretete arra fogja őket ösztönözni, hogy gyermekeik jövőjét lehetőleg biztosítottnak lássák? Ez a törekvés époly észszerű, mint jogos, azért ameddig idegen jogot nem sért, el kell ismerni a szülőknek azt a jogát, hogy magánvagyonot hagyhassanak gyermekeikre. Az ily magántulajdon szilárd alapja a család jólétének, erősíti a családot és a társadalomnak válik hasznára.

A gazdasági javak céljából vont érv.

3. Megállapítandó a magántulajdon jogossága azon tényleges viszonyból, amelyben az ember a gazdasági javakkal a valóságban áll, tekintve azt a célt és az utat és módot, ahogy ezen javak céljuk szolgálatába állíttatnak.

A javak célja, hogy az ember életfenntartásának eszközeül szolgáljanak. Ezen célt vagy úgy érik el, hogy az egyes embernek másokkal való együtthasználás alakjában nyújtatnak, pl. a közútak, vagy pedig kizárólagos élvezetére adatnak, pl. az élelem, ruházat, lakás stb. Ámde igen kis számban vannak olyan javak, amelyek emberi tevékenység hozzájárulása nélkül használatra, vagy élvezetre alkalmasak volnának. Az emberi munka a természeti erők felhasználásával végzi a szükséges átalakító, nemesítő hatást a természet adományain és pedig annál változatosabb alakban, minél inkább előbbre halad a művelődés. Kérdés már most, vajon ezen termelő emberi munka természete megköveteli-e, hogy kizárólag az összesség javára és közös munkaeszközökkel teljesítették azon célja elérésére, hogy az egyesek szükségleteinek kielégítésére szolgáljon? Kérdés továbbá, vajon ezen javak természete követeli-e, hogy csak akkor lehetnek igazából az egyesnek szolgálatára, ha előbb mint az összesség javai közös termelő eszközökkel állítottak elő és a közösség által utaltatnak ki az egyesek számára? Egyik követelmény sem áll fenn. Az utóbbi bizonyára nem, mert a javak szempontjából teljesen közömbös, hogy az összesség állítja-e elő, közös eszközökkel és utalja ki az egyeseknek, avagy hogy az egyesek maguk szerzik-e azokat meg és állítják elő, csak elegendő mennyiségben álljanak rendelkezésre. Bár nem tagadható, hogy a lelkileg érett ember bizonyos kielégülést merít azon tudatból, hogy a saját szükségleteit a saját erejéből, a saját eszközeivel képes fedezni és nincs másokra utalva. A munkaeszközök természete sem követeli, hogy első sorban az összesség tulajdonai legyenek; ép úgy képezhetik magánosok tulajdonát és szolgálhatják a termelés céljait; viszont a tapasztalás szerint a saját szükségleteire előállított munkák rendszerint jobbak. De a termelő *munka* természete sem kívánja, hogy az összesség rendelkezése alatt álljon, sőt ellenkezőleg a termelő munka és eszközöknek az összesség alá rendelése hovatovább elégtelennek bizonyulna a szükségletek kielégítésére, különösen fokozottabb kultúra mellett. Ezen elégtelenség két okból áll elő. Első sorban hiányoznák a kellő ösztönzés a sokszor kemény, piszkos, veszedelmes munkák

teljesítésére. Ilyen ösztönzést a közérdek iránti lelkesedés nem ad, hanem csakis azon remény, hogy a munka eredményét az illető munkás maga élvezzi kapcsolatban a kényszerűséggel, amely munkára hajt. Ha ezen mozgató erők hiányoznak, ott aquinói sz. Tamás észrevétele szerint „mindenki átengedi másnak, kényelemszeretetből, a munkát, amelynek gyümölcse a közösség”. A tapasztalat is azt mutatja: az ember tunyaságának legnagyobb előmozdítója a tudat, hogy a léte biztosítva van. Ha a munka ösztönzője hiányzik, nem haladás, hanem hanyatlás, végül a szükséges javak hiánya fog bekövetkezni, miként XIII. Leó megjegyzi: „Ha a magántulajdon, mint ösztönző elem a szorgalomra és iparkodásra megszűnik, elapadnak a jólét forrásai. A képzelt egyenlőség nem volna más, mint valamennyinek siralmas és méltatlan állapota különbség nélkül”. A másik ok amely miatt a kizárólagos közös termelés az összeség termelő eszközeivel nem lesz kielégítő, abban keresendő, hogy a közös munkánál hiányzik a szükséges gondosság, kimélet a munkaeszközök használatában, ami nélkül a termelés nem eredményes s amit felügyelettel elérni nem lehet, különösen nem oly társadalomban, amelyben a munkatársak nem hajlandók feljebbvalót elismerni.

Az olyan gazdasági rend tehát, amely elveszi az egyestől a jogi lehetőséget, hogy a maga számára termeljen, minden termelést az összeség jogának nyilvánít és csak az összeség útján juttatja az egyest szükségleteinek tárgyaihoz; az oly gazdasági rend, amely a termelő munkát az összeség monopóliumává teszi, amennyiben minden termelést a munka szervezetébe kényszerít bele és a munkaeszközöket az összeség kizárólagos tulajdonának nyilvánítja, az ilyen rend és — ez a szociálistáké és kommunistáké — ellenkezik az ember természetes kapcsolatával a gazdasági javakhoz, hazug, és az álmöhüvelyezések sorába utalandó. A köztudat is követeli, hogy ki-ki saját munkájának gyümölcse felett rendelkezze. Aki egy darab gazdátlan fából nyilat farag, az birtokosa a nyílknak. Aki munkaerejét másnak rendelkezésre adja, ura a kialakított bérnek. Ugyanazon köztudat követeli a magántulajdon intézményét, követeli, hogy a munka gyümölcsei az ember számára jussanak osztályrészül.

A magánföldbirtoklás.

4. Amint a hatás az okot, úgy követi a munka eredménye azt, aki a munkát teljesíti. Alkalmazza XIII. Leó körlevelében ezen elvet a földet illető magántulajdonra is, amennyiben reá mutat arra, hogy legalább a földnek első művelője a földre fordított munkájának gyümölcsét csakis a föld tulajdonjogával együttesen bírhatja. „A vadon föld — ügymond a pápa — első művelőjének szorgalma és értelmes kezelése folytán teljesen átalakul, ami a földnek új alakot ad és annyira össze van vele forrva, hogy egymástól el nem választható.” A földnek magánbirtoklása egyáltalában nem ellenkezik az embernek a javakhoz való viszonyával és a javak azon rendeltetésével, hogy az életcél elérésére szolgáljanak,

A föld nem kevésbé alkalmas terményeit az emberiségnek szolgáltatni, ha magántulajdon tárgya, mint akkor, ha a közösség tulajdona. Sőt a föld magántulajdonban a népelelmezés céljait sokkal jobban szolgálja, mint köztulajdonban, mert a földmunkák a legfáradtságosabbak, a legkevésbé ellenőrizhetők, másrészt a közre a legszükségesebbek. Ezen tulajdonságuk mellett, a föld művelése legkevésbé nélkülözheti azon ösztönző erőt, amelyet a tulajdonjog nyújt. Ép oly kevéssé tűri a mezőgazdasági munka az egyöntetű szervezést, mert a gazda munkája nagyon is különböző és váltakozó a hely (mezőn, istállóban, távol a várostól), az idő (nyári, téli munka), az erő-kifejtés (kertész, favágó, pásztor, aratómunkás) és egyéb körülmények szerint (szabadban, fedett helyen, állattenyésztés, növénytermelés) s azért közmegelegedést keltő egyenlő elbánásban nem részesíthető.

Henry George nem marad adós a kifogásokkal. Szerinte a földnek tulajdonbavétele mindenkor idegen jogot sért, mivel a föld minden ember számára egyenlően van rendeltetve. Hasonlattal is él: az atya hátrahagyja birtokát gyermekeinek, de a legidősebb birtokba veszi az egészet, testvéreit bérért dolgoztatja. A földbirtokosok is így sajátítják el a földet embertársaiktól. George itt teljesen különböző fogalmakat kever össze. A legidősebb

testvér megrabolja az adott eset szerint testvéreit, de nem földbirtokos embertársait. A magántulajdon fogalmából ugyanis nem következik még, hogy valakinek igénye volna egy meghatározott földdarabot lefoglalni. George t. i. az első birtokbavételt fogja fel tévesen, amit további hasonlatai is bizonyítanak, pl. amidőn a birtokbavevőt összehasonlítja azzal, aki előre siet a színházba s minden ülőhelyet a maga számára foglal le. A tévedés nyilvánvaló. A színházlátogatónak csak a saját helyére van joga, a többiből másokat ki nem zárhat. Henry George leírását olvasva, azt hihetné az ember, hogy csak néhány szerencsés ember foglalt magának földet. Az első foglalás azonban egészen másként történt s történik még a jelenben is. Határtalan mennyiségben volt föld, melyet az emberek elfoglalhattak; a települőket nem kergetni, hanem édesgetni kellett és kell a jelenben is, hogy a semmi vagy potom pénzért kínált területnek művelésére vállalkozzanak.

Mai napig óriási területek várnak még települőkre. Az első települők eltűnnek, a következő nemzedék már örökjogon, vagy adás-vétel útján jut a földhöz és rendszerint már kedvezőbb körülmények között dolgozik, mint az első települő. A földi javak az egész emberiség számára vannak adva, de mint nemnek. Az emberi nemhez tartozónak van joga a javakból szerezni, de az emberiség nem kollektív tulajdonosa a világ javainak. A föld nem olyan értelemben van az emberiség rendelkezésére adva, hogy valamennyien pozitív urai legyenek, hanem oly (negatív) értelemben, hogy senki számára nincs kijelölve tulajdonul egy darab, ellenkezőleg, mindenki számára meg van adva a jogszerű lehetőség tulajdont szerezni, szorgalmához, egyéniségéhez képest és azon módzatok szerint, amelyeket közelebbről megállapítani, a viszonyok szerint alakítani, módosítani a törvényhozás feladata. „A földbirtok a magántulajdonban is az összeség céljait szolgálja, mert nincs ember, aki egy vagy más formában ne a föld termékeiből élne. Akinek nincs magánbirtoka, van munkaereje és elmondhatni, hogy az emberi szükségleteket vagy a magunk földjének művelésével fedezik, vagy más élethivatásban teljesített munkával, amely-

nek bére végeredményben mindenkor a földből származik és amelynek ellenében a földnek termékeit becserélik" (XIII. Leó „Rerum novarum“).

A társadalmi béke fenntartásából merített érv.

5. Ugyanazon eredményre jutunk a magántulajdont illetőleg, ha az embert mint társaslényt tekintjük. A társas élet célja az, hogy az embert rendeltetésének betöltésében támogassa; nem felelne meg ezen céljának, ha egy olyan fontos pontban, mint aminő a gazdasági rend, ép olyasmit tartalmazna, ami az emberi célok elérését akadályozza, sőt lehetetlenné teszi. Elképzelhetetlen a társadalmi élet olyan gazdasági renddel, amely ép az emberek békességes együttélését zavarja. A szociálisták és kommunisták által követelt gazdasági rendszer ilyen.

A társadalmi rend és béke fenntartása a magántulajdon intézményéhez fűződik. A *hivatások* megosztlása a magántulajdonon alapuló társadalomban egészen természetesen megy végbe az öröklött viszonyokhoz való alkalmazkodás útján. Magántulajdon nélküli társadalomban a hivatásokat autoritativ módon kellene kijelölni, ami számtalan panaszra, elégedetlenségre, jogosulatlan protekció gyakorlásra adna alkalmat s amellet tág tere nyílne a tévedésnek, önkénynek. A *termelés* szervezése a magántulajdon nélküli társadalomban leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Az ilyen társadalom sem nélkülözheti az üzemekben a szakszerű, kellően iskolázott, képzett vezetőket, akiket rátermettségük képesít a hivatás betöltésére. Ma ezen kérdés minden nagyobb nehézség nélkül megoldást talál. De egy abszolút demokratikus társadalomban, tulajdon nélküli, egyenlő elvtársak között nem fog-e a vezető személyének megválasztása a legnagyobb nehézségre, elégedetlenségre, viszálykodásra, engedetlenkedésekre vezetni? A helyzet annál tarthatatlanabbá válnék, mert valamennyi ki volna szolgáltatva egyetlen „urasságnak“, a társadalomnak és szerveinek. Ma változtathatja a munkás munkaadóját, a szociálista társadalomban nem tudna a mindenható társadalom elől kitérni, hacsak forradalom útján meg nem dönti az uralkodó pártot. Végül a

munka eredményeinek szétosztása okozna leküzdhetetlen nehézséget a magántulajdon nélküli társadalomban. A fogyasztásban bizonyos szabadságot meg kell hagyni, mert a javaknak mennyiség és minőség szerinti kimérése már épenséggel szolgaságot jelentene. Lehet-e azonban a fogyasztás korlátlan? Ki, hol tűzi ki a korlátokat, hogy a béke megóvassék? Mindezen nehézségek már elméletileg tekintve súlyosak, a gyakorlat azonban kétségtelenül száz meg száz új nehézségeket, lehetetlen helyzeteket teremtené.

Ellenvetések.

6. Teljesen érthetetlen az a mentség, hogy a jövő fejlődés új ember-tipust fog létrehozni, olyat, amely a közösségnek fog élni és hogy a mostani magángazdaság átalakítása társadalmi gazdálkodássá van éppen hivatva ezt az új ember-tipust megteremtteni.

Az első remény hiú ábránd, mert az emberi természet alapján nem változik. Mindig lesznek az embernek, mint örökkévaló célokkal bíró egyednek kötelességei bizonyos jogosult önzés kielégítésére. Ezen önzés parancsolta kötelességek megférnek az altruizmus követelményeivel, annyiaval inkább, minél inkább sikerül a rendetlen önzés ösztönét szabályozni. Az ember ily emelkedését az Isten segítségével, a kegyelem teszi lehetségessé az ember közreműködésével. De ez a fejlődés nem a természeti erők eredménye, annál kevésbbé eredménye az önkénytelen, spontán fejlődésnek. A materialista történelmi fejlődésre való utalás ellentmond minden tapasztalatnak, természeti hajlamnak; a jelen esetben pedig feltételezi már azt, amit a kommunista társadalomtól, mint eredményt remél, s így önmagának is ellenmond, mert az okozatot az ok elé helyezi. Feltételezi ugyanis, hogy a mostani magántulajdon uralma alatt önző emberek vagy a közért való lelkesedésből önkényt át fognak pártolni a kommunizmushoz, avagy akaratuk ellenére odakényszerítetnek, végeredményben azonban mindannyian kezdetől fogva a kommunizmus önkényes uralmának behódolnak. Másfelől pedig ugyanezen rendszer hirdetői azt vallják, hogy az emberi típus oly megnevesedése, hogy

alkalmas tagja legyen a kommunista társadalomnak, a gazdasági rend forradalmi átalakításától remélhető. A közelmúlt idők tapasztalatai azt mutatták, hogy a kommunista elmélet hívei rémuralom árán voltak képesek az ellenkező véleményen levőket ideig-óráig *terrorizálni*. Ahol pedig miként Oroszországban, uralmuk még mindig tart, az ugyancsak a terror eszközein alapszik, amennyiben pedig egyáltalában gazdasági rend lehet, a szovjet uralom egymásután kénytelen saját elveit feladni; így hátrált meg a parasztság magántulajdona elől, így kénytelen a termelésben a termelés eszközeit újra visszahozni a magánosok rendelkezésére, vagyis azokat a pontokat hazudolni meg, amelyek hitvallásának főágazatait alkották.

Henry Georgnak a földbirtokokkal szemben követelte kommunizmusa sem helytálló. Meg akarja szüntetni a magántulajdont a földbirtokon, telkeken azáltal, hogy a földjáradékot súlyos adókkal kisajátítja. Egyéb magántulajdont érintetlen hagy. Érvelése azonban elégtelen. A nemzeti vagyont George meghagyja, álláspontjából tekintve azonban helytelenül. Nem követnek-e el egyes nemzetek szintén rablást, mint a magánosok Isten szabad adományán, ha nagy, termékeny területeket másoktól elvonnak? Az eszkimók, grönlandiak perbe foghatják az angolokat, franciákat, németeket stb. a jobb földek igazságtalan birtokbavétele címén. Ha George kívánalma szerint a föld tulajdona a közt illelné, akkor csak a használat adatnék a polgároknak, az pedig oly függő helyzeteket teremtené a többséggel szemben, amely tartósan el nem viselhető, amellet kiölné a földnek tényleges művelőiből minden kezdeményezést, munkakedvet, termelő készséget. Minden népnek története bizonyítja, hogy a földnek magántulajdonba vétele biztos jele a kultúrhaladásnak. A kultúrhaladás okvetlenül feltételezi a földbirtoklásnak a szilárd kialakulását mindazok javára, akik a haladásban érdekelve vannak, a nem birtokosokra is. A földjáradék megadóztatása kiölné a haszonélvezőből a munkakedvet, iparkodást, s a talajművelés romlását jelentené. Miként alakul a földjáradék a városi telkeknél, arról az előbbi fejezetben volt szó. Amerikában a városi telkekkel való

üzérkedés nagy szerepet játszik; ép ezen körülmény teszi részben érthetővé George érdeklődését a föld tulajdona iránt és helyt nem álló általánosítását.

A tulajdonszerzés joga.

7. A tulajdonjog jelenti a szabad rendelkezést a tulajdon tárgya felett. A tulajdonszerzés joga jelenti a képességet, hogy valaki tulajdont szerezhessen. Ilyen képessége van minden embernek születése pillanatától fogva; megilleti a jog, mert van személyisége és vannak szükségletei. Egyik ember sem mondhatja, hogy nagyobb vagy több joga van tulajdont szerezni, mint másnak. Ezen jog szükséges előfeltétele, hogy jogalkotó tény által valamely tárgynak tényleg tulajdonosaivá legyünk. Ilyen jogalkotó tény nélkül a legmegfeszítettebb munka sem juttatna tulajdonhoz, s azért azt mélyebben, az embernek a Teremtőtől nyert azon jogosultságában kell keresnünk, melynél fogva a fenntartásához, kifejléséhez szükséges képességekkel az embert felruházta, s idetartozik a tulajdonszerzés joga.

A jogalkotó tények között amelyekkel a javak megszerzethetnek, van *eredeti* és *leszármazott* jogcím. Eredeti jogcímek: az uratlan jószág elsajátítása, *birtokbavétele*, foglalása, bizonyára a legősibb, a legegyszerűbb alakja a tulajdonbavételnek. A *növekedés*, amely lehet *természetes*, mint a fának a gyümölcse vagy *társadalmi*, amikor köztevékenység folytán áll be értéknövekedés, pl. a telek értéke növekszik utcák építése folytán. A *munka* tulajdont szerez, valamely tárgynak az átalakítása folytán. Ide tartoznak még: a vegyítés, egyesítés, találás. Leszármazott vagy átruházott jogcímek azok, amelyek útján a már létező tulajdonjog egyik személyről a másikra átruháztatik. Ilyen jogcímek az *öröklés* és *szerződés*, elbirtoklás. Az öröklés joga hivatva van a családot szilárdítani. Az elődök fáradságainak gyümölcse az öröklés útján jut el az utódokhoz és az apának szorgalmát fokozza a tudat, hogy munkájával gyermekeinek jövőjét biztosítja. A család gazdasági támaszát az öröklésben bírja.

A birtokbavétel.

8. A vagyonszerző jogcímek között a birtokbavétel világitandó meg közelebbről. Eredetileg a javak uratlanok voltak, vagyis nem volt senki, aki azokat magáéinak, sajátjainak nevezhette volna. Mivel azonban a tulajdonszerzés joga mindenkit megillet, elég volt a tulajdonszerzéshez a birtokbavétel. Birtokbavétel alatt értjük tehát a javak lefoglalását oly szándékkal, hogy azt kizárólagos tulajdonul akarjuk tartani. Érvényességéhez megkívánatlik, hogy a tárgy alkalmas legyen magántulajdonul szolgálni. Az ember személye nem lehet magántulajdon. A levegő, nap-sugár, mivel korlátlan mennyiségben rendelkezésére állanak, nem magántulajdon tárgyai. A birtokbavételhez szándék és annak kifejezéseül valamely jel kívánatlik, amely a szándékról tanuskodik, pl. ilyen jel a földnek árokkal való körülvétele.

A birtokbavétel a legtermészetesebb módon kínálkozott tulajdonszerzésre. A javak rendelkezésre állottak, aki azokat birtokba vette, senkinek jogát nem sértette, csak a saját jogával élt.

Az elsajátítás ellenében felhozzák, hogy gyermekes felfogás annak tulajdonjogát elismerni, aki először vetette magát valamely tárgyra. Ez az ellenvetés ép abból a naiv képzetből látszik kiindulni, mintha az emberek felkészülten, sorbaállva indulnának foglalásra és a győztes az, aki először beérkezik és a zsákmányt lefoglalja. Nem, az elsajátítás egészen más körülmények között folyik le. Nem egyszerre, hanem lassú lépésben, úgy amint a család, majd a törzs, a nép szaporodik, terjed a tulajdon, az elsajátítás birtokbavétel útján. Az első birtokbavétel olyan időben történik, amikor a földbirtoknak, bányának, erdőnek, semmi értéke nincs, mert korlátlan mennyiségben rendelkezésre áll és nincs munkáskéz, amely megművelje. A nagy vagyoneltolódások nem is az első foglalás idejéből származnak; a Rotschildok, Bleichröderék egész más utakon jutottak milliárdjaikhoz.

Henry George elveti az elsajátítás jogcímét, csak a *munkát* ismeri el jogalkotó tényezőnek a birtokszerzésnél. A munka azonban távolról sem tartozik az eredeti jog-

címekhez: a népek tulajdonjogára az minden kétségen kívül áll, mert a nomád népek minden munka nélkül vándorolnak és foglalnak területeket. Más jogcímük nincs, mint a foglalás, elsajátítás és az teljesen elegendő. Ami áll a néptörzsekre, az áll az egyes családokra. Azt nem vonjuk kétségbe, hogy a munka szintén jogcím a tulajdonszerzésre, mert átalakító erejével teljesen új értékeket teremt. De nem tartozik az eredeti jogcímekhez és bizonyára nem az egyedüli. Vannak például javak, amelyek igen nagy értéket képviselnek anélkül, hogy számbevehető munka járult volna hozzájuk, pl. a fa, a gyümölcs, a kőolaj, a drágakövek. Épen a földnek vannak olyan tulajdonságai, amelyek értékét rendkívül befolyásolják és amelyek teljesen függetlenek a munkától. Ha a munka az eredeti tulajdonszerző jogcím az elsajátítás kizárásával, akkor a talált márványból vagy fából faragott remekmű nem a szobrászé, mert az anyag megszerzése nem került semmi munkába, ahhoz elsajátítás útján jutott.

Röviden érinteni kívánjuk még azon elméleteket, amelyeket a magántulajdon indokolására felállítottak, de amelyek vagy tévesek, vagy nem teljesen kielégítőek.

A magántulajdon téves elméletei.

9. a) Ahrens, Stahl, Bluntschli a személyiségben látják a magántulajdont indokolva, amennyiben az a személyiségnek alkotó szükséges kiegészítő része. — Ezen elmélet oly értelemben elfogadható, ha azt akarja mondani, hogy a magántulajdon az ember kifejlődéséhez és feladatainak betöltéséhez szükséges, mert csak azon feltétel alatt, hogy magántulajdont szerezhessen, van meg a munka-ösztön s az ember szabadsága és önállósága csak ezzel van biztosítva. De ha csak a személyiségnél áll meg, nem kielégítő; mert akkor nem mond egyebet, mint azt, hogy mindenkinek meg kell lennie az élete fenntartásához szükségesnek, ámde ez a cél elérhető magántulajdon nélkül is, mint azt a koldusok, gyermekek példája mutatja.

b) A Grotius, Pufendorf stb. által képviselt szerződéses elmélet szerint az emberek kifejezett vagy hallgatlagos megegyezéssel felosztották a föld egy részét, a

többit az elsajátítónak hagyták oly feltétel alatt, hogy a tulajdonost nem sértő használat mások javára fenntartatik pl. végső szükség esetében. — Ezen elmélet fölösleges; miért kellett szerződést kötni, aminek egyébként semmi nyoma? Mert kezdetben birtokközösség volt. Ez a kiindulás önkényes és olyan, amely megdől. Az ily közösség kép telenség. Az emberiség fokozatosan terjedt el a földkerekségen. Tegyük fel, hogy az első családoknak joguk lett volna a föld területére, nos a tőlük különvált családoknak nem lett volna joguk már, messzefekvő vidéken tulajdont szerezni? De ha elfogadjuk is a szerződés gondolatát, az feltételezi, hogy a társadalomnak volt joga tulajdont adni, az egyeseknek volt joguk tulajdont szerezni. A tulajdonszerzés jogát tehát a szerződéses elmélet feltételezi, de nem magyarázza meg.

c) A *legalis* elméletet képviselték Hobbes, Montesquieu, Fichte, Trendelenburg stb. A magánjog szerintük az állami törvénytől eredő elismerésen alapszik. — Ezen indokolás elégtelenségének megvilágításul utalunk azokra, amiket a magántulajdonról már mondtunk. Ezek szerint a magántulajdon az ember eszes természetének a követelménye, annál szükségesebb, minél inkább halad előre a kultúra. Ilyen intézményt a pozitív emberi törvényhozás szankciójától függővé tenni, nagyon is kisszerű eljárás. Ha a magántulajdon az állami törvényen alapszik, akkor ugyanazon törvény meg is szüntetheti. Persze ilyen szándék ellen az elmélet védői maguk tiltakoznak elsősorban, mert szerintük is az államot a törvényhozásban erkölcsi eszmék kell, hogy vezéreljék. De ha ezt elismerik, akkor azt is el kell ismerni, hogy a magántulajdont a természetjog nemcsak a tolvajok, hanem az állami önkény ellen is védelmezi. Úgy vélik mégis az elmélet hívei, hogy az az állítás: a *legalis* elmélet nem nyújtana biztosítékot az államhatalom visszaélése ellen, túlló a célon, mert hiszen más biztosítéka a jognak nincs, mint a népek műveltsége és fegyelme. Az bizonyos; ámde más az, ha a nép azt mondhatja a kormánynak: célszerűtlenül cselekszel, vagy pedig azt mondhatja: sérted a jogomat, túlléped a hatalmadat. A személyi, az élet, szabadság jogának szintén nincs biztosító téka az államhatalom ellen, mégis valamennyi polgár-

nak közmeggyőződése hatalmas gátat emel az erőszak ellen. Egészen más volna a helyzet, ha a jog az állam mellett szólna.

d) A *munkaelmélet* hívei, a szabadelvű nemzetgazdasági rendszer képviselői, a termelőmunkát állították minden érték, minden tulajdon forrásául és akaratlanul tanítómesterei lettek a szociálistáknak, akik azután az elméletet ellenük fordították. A takarékoság, amely a munka feleslegéből vagyont gyűjt, szép erény, de azt már nem bizonyítja, hogy milliárdosaink verejtékkel szereznék értékeiket és csupán „megtakarított munkából.” Már fentebb láttuk, ismétellen, hogy egyedül a munkából a tulajdonjog nem magyarázható. Láttuk, hogy vannak nagy értékek, amelyek teljesen függetlenek a munkától. A földnek minősége oly értékkülönbségeket terem, amelyek a munkából egyáltalán nem következnek.

e) Végezetül a *fejlődéses elmélet* hívei egészen pontosan megállapítják, hogy a tulajdon ősidőktől fogva, a történelem előtti korszakban a legkezdetlegesebb állapotokból fokozatosan állott elő. Folytonos fejlődésben van, nyugvópont nélkül, azért tehát a magánjogról, mint olyan jogról, amely magán viseli az állandóság, maradandóság jellegét, szó nem lehet. Lássuk e tant közelebbről.

A fejlődéses elmélet alaptévedése.

Ezen elmélet követői felcserélik a tulajdonjog lényegét annak formájával. A tulajdonjog *formája* bele van állítva a történelmi események folyamatába. A pozitív emberi jognak feladata, hogy megállapítsa: miként hozzák összhangba a magántulajdont a közérdekkel? E tekintetben állíthat jogos korlátokat, megszorításokat. Mindezen körülmények együttesen nagyon is változatossá tehetik és teszik is a magántulajdont külső nyilvánulásaiban, de nem szüntetik meg a lényegét és ez az, hogy az emberi természet követelménye a magántulajdon és ezen követelmény ellenállhatatlan erővel utat tör magának és teremti is magántulajdont. Azt soha senki nem vitatta, hogy közös birtoklás volt, van a jelenben is, valószínűleg lesz a jövőben, amint van kommunizmus szabadsárgaratból magas

erkölcsi kötelezettségek vállalásával a szerzetes rendeknél. Amit tagadnak az, hogy a vagyonszövetség az emberiségnek általános, természetes állapota lett volna, általános szabálya, amelyből hatalmi szóval vagy éppen csalárdsággal bontakozott volna ki a magántulajdon rendszere és hogy a magántulajdon formájának változása mellett a magánjog lényegében nem állana fenn.

A történelem előtti korszakra a fejlődés és elmélet követői megmásíthatatlan törvénynek állítják, hogy három fejlődési fokozat követte egymást: az első volt a vadász és a halász korszak, a második a nomád pásztor korszak, a harmadikban lépett fel a mezőgazdaság. Ilyen sablon azonban nem létezett, nem is létezhetett. A talaj, égalj, a nép képességei döntötték el, hogy hol, milyen foglalkozások léptek előtérbe. A nomád élet pl. minden mezőgazdaság nélkül alig képzelhető el. Helyes az, amit e tekintetben Sombart megjegyez: újabb kutatások arról győznek meg, hogy nem időbeli egymásutanságról, hanem térbeli egymásmellettségről lehet szó. A meleg égöv földművelő népei sohasem voltak pásztornépek. Középázsia nomádjai soha nem lesznek földművelők; hasonlóképpen az amerikai és a sarki „vadásznépek” soha nem lesznek egy „pásztor” vagy „földművelő” nép előfutárjai.¹

Történelmi szempontból Henry Sumner, Massie², majd a belga Emil Laveleye iparkodtak bizonyítani, hogy kezdetben minden népnél földközösség uralkodott, csak később történt, csel- és furfang útján átmenet a magángazdálkodásra.³

Az öskommunizmust azonban csak önkényesen lehet úgy beállítani, mint az emberiség eredeti állapotát. „Az a hit, — mondja Weber — hogy minden népnél általános kultúrfokozat volt a nomádélet, amelyből a szilárd letelepülés később kifejlődött, ma már nem tartható”.⁴

Minden kétséget kizárólag voltak népek, amelyek kezdettől fogva üzték a mezőgazdaságot, lehettek olyanok,

¹ Archiv für soziale Gesetzgebung und St. XIV. (1899.) 371.

² Village Communities with the east and west. (1871)

³ De la propriété et de ses formes primitives.

⁴ Jahrb. für Nationalökonomie und Statistik. XXVIII. (1904) 446 Cathrein i. h. 231.

amelyek kizavartatva eredeti viszonyaikból, lakóhelyeikből, visszafejlődtek nomád népekké. Annyi bizonyos, hogy meglevő *történelmi* emlékek nem kedveznek az őskommunizmus elméletnek, inkább ellene szólnak. Lássunk néhány szemelvényt.

Az őskommunizmusnak ellentmond a történelem.

3. Az őskommunizmus klasszikus példájának hirdették az orosz *mirt*. Az orosz falu határához tartozó föld a nép összeségét illeti. Minden férfi lakósnak, ha családot alapít, joga van a mir bizonyos területére, amelyet sorshúzás útján jelölnek ki. Laveleye a mirban látja az orosz falu ősképét, az újabb kutatások ezzel szemben azt állapítják meg, hogy a mirt az orosz kormány szervezte a földes-úri tartozások könnyebb kezelhetése végett és hogy eredete nem nyúlna vissza messzebb a XVII. századnál. Below szerint: „Ma már a tudósok között nem forog fenn kétség az iránt, hogy az orosz mir újkori intézmény”.¹

A délszlávok — szerbek, bolgárok, bosnyákok — közt elterjedt házközösséget (*zadrage*) a család alkotja, amely két, három nemzedéken át ugyanazon házat lakja, a földbirtokot együttesen kezeli, a családfő vezetése alatt. Sokan őshintézményt látnak benne. Mások a bizanci adórendszerre vezetik vissza eredetét. A török uralom alatt a bizanci adót tűzhelyek után, állandó adólajstromok szerint vetették ki, ami kívánatossá tette, hogy a gyermekek lehetőleg sokáig a szülői hajlékban maradjanak, s így az adóalanyok szaporítása elkerültesék.²

Agrárkommunizmust láttak Jáva szigetén; voltakép földesuri birtokról van szó, melyet egy-egy község (*deffa*) közösen művel bizonyos szolgáltatások ellenében, melyet a főtulajdonosnak rónak le.³ A *germánok* agrár viszonyairól elsősorban Julius Caesar és Tacitus szövegei állanak rendelkezésre, ezek azonban kommunizmusra támaszpontot nem nyújtanak. Below rá is mutat arra, hogy elő-

¹ Das kurze Leben einer vielgenannten Theorie. Münch. Alg.-Zeit. (1903) I. 193.

² Below. i. h.

³ Handwörtl. der Staatswissenschaften S. V. Feldgemeinschaft.

ször Hanssen 1835—37, azután Sybel 1844-ben jutottak a germán földközösség gondolatára; az előbbi dán, az utóbbi skót és afghanisztáni analógiákból indult ki, mivel német forrásokból az őskommunizmust megállapítani nem lehetett. Erősítette a feltevést Maurer (1854) aki Trier környékén állapított meg földközösséget. Manie és Laveleye műveiben a germán őskommunizmus már dogmaként helyezkedett el. A tudós jezsuita Cathrein már 1880-ban szembeszállt ezen elmélettel. Richárd Hildebrand, ki maga a materialista felfogás híve, alaposan lecáfolta azt. A trieri földközösségről Lamprecht mutatta ki, hogy eredetük a középkorba nyúlik vissza. Az ősgermánjognak emlékei, az úgynevezett *Leges Barbarorum*, melyek a szokásjogot a legrégebbi időkig visszamenőleg tüntetik fel, sem mutatják az őskommunizmusnak nyomait. Ellenkezőleg: az alemann, thüringiai, longobárd, sali frankok stb. joga a magántulajdont a földbirtokon mint intézményt tárgyalják.¹

Amint Maurer a germánoknál, úgy akarta Viollet a görögöknél az eredeti őskommunizmust bizonyítani, akit azután követett Laveleye. De már Foustel de Coulanges, és még inkább Pohlmann,² aki az alsófokú népeknél az őskommunizmust elfogadja, a görögökre megállapítja, hogy ott gyökere nem volt. Voltak házközösségek, melyek a családfő vezetése alatt a vagyont néhány nemzedéken át együtt tartották, de nem bizonyítható a kommunizmus.

Kréta szigetén a lakosságot egyideig államköltségen élelmezték. A lakomák közösek voltak, a gazdasági és egyéb munkát a rabszolgák végezték, a felesleget beszolgáltatták a hatóságnak, a szabadok foglalkozásul a katonászkodás maradt. Ámde a kísérlet nem volt hosszú életű, a családi élet felbomlott, a szaporodás visszafejlődött, viszálykodások törtek ki, végtére is be kellett a rendszert szüntetni.

Spártában az uralkodó osztály tulajdonát képező földbirtok majorságokra volt osztva, a művelést röghöz kötött zsellérek (perioikok) teljesítették, akiknek vagyona megosztás nélkül utódaikra szállott. A híres spártai lakomáknak semmi közük a kommunizmushoz. Azokon a nők,

¹ Cathrein 1. l. 45—51.

² Geschichte des antiken Kommunismus. 1893—1901.

gyermeknek nem is vehettek részt, a költségeket nem az állam, hanem az egyes résztvevők fedezték, az étkezés 15 személyből álló csoportok szerint történt. A lakomák gyakran fényűzőek voltak, a „fekete leves” csak a kezdetet jelentette.

A rómaiak őskommunizmusára Momsen igen gyenge érveket tud felhozni. Cicerónak ama kijelentése, hogy Numa a Romulus által elfoglalt földeket felosztotta egyénenként, nem bizonyítja azt, hogy a foglalás előtt ne lett volna már magántulajdon; sőt az ellenkező a valószínű, mert ha előbb csakis közös birtoklás állott volna fenn, honnan jutott volna Numa arra a gondolatra, hogy az új foglalás után a földeket kiossza.¹

Mit mondjunk a *keleti népekről*? A Szentírás az emberiség első képviselőinél bemutatja már a mezőgazdasági üzemet, elkülönített egyéni magánbirtokkal. Gen. 4, 2. Ábrahám husz századdal Krisztus születése előtt, családi sírboltnak való helyet vásárol Mambreban. Gen. 23, 17, 20. Az ügylet teljes jogászai pontossággal van leírva. *Egyiptomban* a magánbirtoklás a parasztok között szabály volt. A műszaki tudomány azért állott oly magas fokon, mivel a Nilus kiáradásai elmosták a földbirtokok határait, azokat évenként újra kellett fölmérni. A régi *Babilonról* Hamurabbi törvénykönyvei — 2250 év körül — nyújtanak képet. E törvények Babilont a kultúra magas fokán állónak tüntetik fel. A magántulajdont, mint meggyökerezett intézményt mutatják be, az ellene és a család ellen irányuló vétségek szigorú büntetésekkal sújtatnak.

Összefoglalva most már ezen szemelvények tanulságát, megállapítjuk, hogy azok, akik egyetemes kommunizmust hirdetnek, állításukat igazolni nem képesek; az adatok közelebbről tekintve, nem azt modják, vagy mást mondanak, mint amit félreértettek és általánosítottak. Richard Hildebrand tanulmányainak eredményét ekként foglalja össze: „Közösnek vették azt, ami még senkié — res nullius — sem volt. Másodszor közösnek vették azt, ami nem teljesen végrehajtott örökösödés vagy együtt-birtoklás volt. Harmadszor parasztbirtoknak vettek olyasmit,

¹ Pohlmann II. 449.

amire a parasztnak csak használati joga volt, míg a tulajdonjog a földesurat illette. Negyedszer községi tulajdonjogot láttak ott, ahol a község csak adminisztratív jogán intézkedett.”¹

Túlzás tehát az öskommunizmus általánosítása, amelynek a történelmi emlékek ellenmondanak. A továbbfejlődés a különböző népeknél különböző ütemben haladt előre. Ahol egyes szállásokon történt a település, kiki csakhamar megkapta lakóhelye körül a maga földjét. Lassabb a haladás a falurendszernél, ahol két típusra találunk. A falu szövetkezet vagy közösen végzi a mezei munkát és aztán az eredményt megosztják családonként; vagy pedig a falu szántóföldjét kisorsolják a lakósok között s kiki maga műveli meg részét. A sorsul jutott föld nem képez tulajdont, csak haszonélvezetre adatik és időnkint új sorshúzás dönt a részek felett. Elsősorban a ház és udvarból álló belsőség képezik a magántulajdon tárgyát, azután jön a kert, végül a rét, legutoljára az erdő és a legelő. Az evolúciós elmélet követői e fejlődésből azt következtetik, hogy kezdetben, az eredeti méltányossági érzelem hatása alatt, mezőgazdasági kommunizmus uralkodott. A magántulajdon fokozatosan szorította ki a közös tulajdont, jelesül ott, ahol a külterjes gazdálkodást belterjesebb váltott fel.

A faluközösségek most említett példái azonban az akkori viszonyokból magyarázandók, amikor t. i. oly rengeteg bőségben állott a földterület rendelkezésre, hogy értéket egyáltalában nem képviselt, ellenben értéket jelent ott a lakosság ritkasága mellett minden egyes munkáskéz. Ilyen viszonyok között a földnek, mint magántulajdonnak szerepe figyelembe nem vétetett, a főszempont odairányult, hogy a meglevő csekély munkaerő lehetőleg célszerűen használtassék ki. Ez a megfontolás vezetett azután a kötelező hármass nyomásos rendszerre, vagyis azon berendezkedésre, hogy a falu közönsége számára meg volt állapítva, hogy esztendőnként egymásután mit vessen, meg voltak a közös eljárások a terménybetakarításban, a közös kútak, sütőházak stb. használatában. Idő folytával

¹ Recht u. Sitte auf den verschiedenen Kulturstufen. (1896) I, 189.

megszaporodik a népesség, elfogy a föld, növekednek a szükségletek. Ettől fogva mindinkább összeforr a tulajdonos az általa használt földdel, kiválik a magánföldbirtok. A kezdetben családi birtokok sokáig a család fenntartására szolgálnak. De a kötelekek lazulásával a birtok családi jellege is halványul.

A közlekedés javításával tágasabb piacok nyílnak meg, a pénzbeli szolgáltatások több termelést követelnek, kezdik az emberek kultúrerejüket kifejteni. Ezen erő kifejtéssel arányosan halad előre a földbirtok tagozódása, az egyéni tulajdonba vétele. Legrégibb tulajdon a belsőség: a ház és udvar, azután jön a kert, amely már természeténél fogva intenzívebb művelést követel. Abból, hogy ez a fejlődés nem öletszerű, nem önkényes, nem szórványos, hanem általános, egyetemes, kétséggkívül következik, hogy az emberi természetben gyökerezik, kifejléséhez a jogot az eszes emberi természetbe véselt természeti jogból meríti. De minden időben érvényesül valamely alakban a magántulajdon, amelyen az egyén és család a korviszonyok által kívánt módon önállóságát élte és megtartotta.

Jogbölcseleti indokolás.

4. Ezzel le is zárjuk a magántulajdonra vonatkozó fejtegetéseinket. A magántulajdonnak sok az ellensége, mert sokan rosszul használják a tulajdont. Ámde a visszaélés orvosolható és nem épen a legsikeresebb módszer a baj eltávolítására a beteget agyonverni. A tulajdonnak vannak határai; mint jog az erkölcsi törvény alá van rendelve. Nem a legfőbb jog, mert a léthez való jog megelőzi. Nem öncél, hanem eszköz, amellyel a közjó által kívánt módon kell élni, vagyis a vagyonszerzést, terjedelmeit, használatát a közjó szempontja alá kell rendelni. Minden szociális tevékenységnek egyik célja épen a magántulajdon olyan elosztását előidézni, amely a társadalomra lehető legkielégítőbb. Ami összes fejtegetésünk ezen célnak szolgálatában áll. A magántulajdon rendje változásokat mutat fel a különböző korok viszonyai és szükségletei szerint. Száz év előtt egészen más tulajdonrend állott fenn mint a jelenben és a mostani egyáltalán nem olyan jó, hogy

nem kívánhatnánk sokkal jobbat. Az épen az ember hivatása, hogy állapotán javítson. A mai tulajdonrend olyan irányban fog fejlődni, amely a színleges értékek termelését fokozatosan elapasztva, a való gazdasági értékeket egyre szélesebb körök javára osztja széjjel.

VIII. Az államforma.

Az államhatalom és államforma.

1. Azon nagy jelentőségnél fogva, amely az államot a társadalmi kérdés intézésében illeti, fontos szerep jut az államformának; mert az dönti el, minő módon, minő erők és befolyások közreműködése alatt jön létre az állami akarat. Ahol az állam lényegéről tárgyaltunk, kifejtettük már, hogy az állam a Teremtő által alkotott emberi természetnek szükségszerű műve, tehát Isten akaratára vezetendő vissza. Ahol az emberek sokasága maradandóan együtt akar élni, nem nélkülözheti a felsőbbiséget, az államtekintélyt: ez jogosultságát a természetes jogból meríti s az alattvalókról ugyanazon jog nevében engedelmisséget követel. Az állami szervezet részletesebb kialakulása a történelem műve, sokféle változó tényező befolyása alatt megy végbe, s a pozitív jog útján nyer szabályozást. Azon maradandó intézmények össz foglalata, amelyekben és amelyek által az állami élet megvalósul és azon szabályok, melyek az élet menetét meghatározzák, teszik az állam alkotmányát. Ilyen értelemben minden államnak van alkotmánya, nemcsak azoknak, amelyek az abszolutisztikus államokkal ellentétben, népképviseléssel rendelkeznek és amelyeket szorosabb értelemben alkotmányos államoknak szoktunk nevezni. Különbséget kell tehát tennünk az *államhatalom* s annak *viselője* között. Az államhatalom a társadalmi életből következő szükségszerűségnek a műve. Ki, vagy kik viselik, gyakorolják a legfőbb hatalmat, a történelem műve. Némely esetben a családból áll elő a kormányzó tekintély, más esetekben a nép vagy a nép egy részének választása jelöli ki.

A népfenség tévtana.

2. Téved azonban az, aki a nép választási tényéből azt a következtetést vonná, hogy a választás egyben magának a közhatalomnak a forrása. A népfenség elve szerint minden hatalom a néptől származik, a nép saját hatalmát ruházza át a legfőbb hatalom viselőjére. De ezen elmélet hamis és téves, épúgy, mint az, amely ezzel szoros kapcsolatban van s az államhatalmat a nép szerződéséből származtatja. A népnek (illetve azoknak, akik képviselőiül tekintendők) a joga odáig terjed, hogy egy vagy több személyt kijelöl a legfőbb hatalom viselésére, de a legfőbb hatalom jogai és kötelességei, viszont a polgároknak abból folyó alatti kötelezettségei nem a szabad tetszés és megállapodás tárgyai, hanem az állam céljából, lényegéből folynak és erejüket az erkölcsi rendből merítik. A tekintetben sem szabad a nép, hogy a legfőbb hatalom képviselőjét kijelölje-e, vagy sem? Más szóval nincs tetszésére hagyva, hogy a főhatalmat maga bitorolja, mert abból nyomban bekövetkezik a társadalmi felfordulás, az anarchia. A közhatalmat a természet Ura adja; átruháztatik valamely, a hely és idő szükségletei szerint kialakult, tehát változó módon. Az állam formájának megállapítása tehát már nem Isten akaratán nyugvó közvetlen természeti jog, hanem abból vont következtetés, valamely módon szerződésen alapszik, hallgatólagos vagy nyílt beleegyezésen. Helytelen dolog az egyház álláspontját valamely államformával azonosítani s azt tartani, hogy az egyház pl. csak a monarchiát pártolja, vagy azt állítani, az egyház elvből kizárja a demokratikus államformát. Mindez tévedés. Az egyház csupán a közhatalom eredetét származtatja Istentől, a köztársasági elnök épúgy igényt tart az egyház tanítása szerint a polgárok engedelmességére, mint az abszolút monarcha. Szent Pál e gondolatot a következőkben fejezi ki: „Minden lélek engedelmeskedjék a felsőbb hatalmasságoknak, mert nincs hatalmasság, hanem csak Istentől, amelyek pedig vannak, az Istentől rendeltettek... Annak okáért, szükség, hogy engedelmeskedjete, nemcsak a büntetés miatt, hanem a lelkiismeretért is.” (Róm. 13, 1—5.) Lehet valamely kormányzat-

nak igen sok hibája, fogyatkozása, de a tökéletlen kormány is jobb, mint a semmi kormány, s ameddig a hatalmat a kezében tartja, engedelmesség tanusítandó vele szemben. Az államhatalom *formájával* szemben azonban az egyház közömbös, egyiket sem teszi a másik fölé, de valamennyitől megköveteli, hogy a hatalmat a természet-jog parancsolta módon, tehát az örök erkölcsi törvény szerint gyakorolja. Utóbbi időből emlékezetbe hozzuk X. Pius pápa nyilatkozatát, aki 1910. évi augusztus hó 15-én kelt és a francia püspökökhöz intézett körlevelében: „Kijelentettük már, — úgymond — hogy az egyház mindenkor a népek feladatának tartotta azt az államformát választani, amely érdekeiknek leginkább megfelel. Amit, elődünket követve, újból hangsúlyozni kívánunk az, hogy téves és veszedelmes volna az egyházat elvből valamely államformához láncolni.”

Amint már említettük, a főhatalom viselőjét a népnek nyílt vagy hallgatóságos beleegyezése jelöli ki. Gyakran nem a nép szabad beleegyezése állítja a főhatalom viselőjét, hanem a hódítás vagy a forradalom. Az ilyen közhatalom törvénytelen, zsarnoki, az eredetét tekintve; de törvényessé válhat a népnek utólag nyílt vagy hallgatóságos elismerése által.

Az államformák fajai.

3. Rendszerint három államformát szoktak megkülönböztetni, aszerint amint a főhatalom egyesnél, vagy kiváltságos kisebbségnél, vagy a népnél van, ezek: a *monarchia*, az *arisztokrácia* és *demokrácia*.

Legrégibb a monarchia. Az ógörög államokban a királyság helyet enged gyakran oly alakulatnak, amelyben az előkelő nemzetségek gyakorolják a hatalmat. A további fejlődés során a pártharcok átmenetileg a tiránnusok uralmát veszik fel, végezetül a demokráciához jutottak. Az arisztokráciában a kisebbség nem a többségtől nyert jogon, hanem a saját rendi kiváltsága alapján uralkodik. Tehát csakis ott lehetséges, ahol ily rend létezik és az egymás között szorosan összefűzött kisebbség a többieket gazdagságban, hatalomban, befolyásban túlszárnyalja. Az ariszto-

kratikus államformának klasszikus példája volt a velencei köztársaság.

A monarchiában a király a legfőbb hatalom viselője. A népszuverenitást a monarchikus elvvel nem lehet kiegyeztetni. A király felelősségre nem vonható, ezen helyzete arra mutat, hogy a hatalmat nem mások ruházták reá. Legkövetkezetesebben jut kifejezésre a monarchikus elv az öröklődő monarchiában, ahol a király soha nem hal meg. Az abszolutizmus idejében a király személyét bizonyos misztikus dícsfénnel iparkodtak körülvenni, amely a királyi Felséget, mint a mennyei mindenhatóság földi visszfényét állította az alattvalók elé. Mellőzve ezen túlzást, a királyi hatalom úgy tekintendő, mint a közérdek javára betöltött működési kör, a király az állami szervezetnek feje, nem a szervezet fölött, hanem abban benne él és működik, mint legfőbb szerv, amely az államtest életműködéseit irányítja.

A demokratikus államforma azt jelenti, hogy a nép önmagát kormányozza a maga választotta fej és hivatalnokok útján. Első pillanatra igen ésszerűnek mutatkozik, mely a művelt nép igényeinek megfelel. Emeli a polgárok önértetét, fokozza öntevékenységet, amint azt Svájc és Északamerika példái mutatják. Ezen államokban nincs aggályoskodó gyámkodás, a néppel nem áll szemben a mindenható bürokrácia. Az állam ügye mindenkinek ügye. Hátrányához tartozik azonban, hogy a hivatalnokoknak csekély a tekintélyük, a nép szolgáinak tekintetnek. Még aggasztóbb egy másik jelenség. A demokráciában nincs felsőbb tekintély, amely a nép felett állana. A többségi határozatok döntenek, irányítják a politikát. Ily nagy hatalom gyakorlása nagy erkölcsi erőt tételez fel, ami hiányzik, a demokrácia lesüllyed az Arisztotelesz által ecsetelt állapotba: áldozata lesz a hízog demagógoknak, s minden alkotmányos rendet felbomlaszt. A demokráciában a féktelen szólás- és sajtószabadság által felkorbácsolt és szüntelen befolyásolt néphangulat szeszélyesen hullámszik, változik, azért a demokratikus államokban legtöbbször hiányzik a politikának az állandósága és ami még gonoszabb, a pénz hatalom utat talál magának a képviselők megvásárlására, a kormányférfiak befolyására.

Összehasonlítva az államformákat, a monarchiát kell az első helyre állítanunk. A király képviseli azt a szilárd pontot, melyhez a kritika nem ér fel, melyet a becsvágy, a közvélemény áramlatai nem sodornak magukkal. Király csak az lehet és annak kell lennie, akit a törvényes örökösödési rend kijelöl. Amint a pártmozgalmak, úgy az osztályellentétek fölött áll, képes a közjó követelményeit pártatlanul érvényesíteni. Hozzájárulnak mindezekhez egyeseknek személyes emlékei, kapcsolatai a dinasztiahoz, ami a korona viselőjének tekintélyét emeli, magát az intézményt oly ragyogással veszi körül, aminőt a demokratikus államforma sohasem tud felmutatni. Ma már természetesen az abszolút királyságnak még lehetősége is ki van zárva. Jelenben a monarchia is csak mint alkotmányos monarchia képzelhető el; a király tevékenységét a népképviseléttel egyetértésben gyakorolja.

Korunk iránya.

4. Nyilvánvaló, hogy a jelenkor a demokratikus irányzatot állítja előtérbe, sőt végleges győzelemre vezeti. A demokrácia ugyanis a mi korunkban osztálymozgalom jellegével bír, ha pedig ezen jelentőségét már elérte, akkor előrehaladása elemi erővel nyomul tovább. Minden kultúrnépnél a nép rendek, osztályok szerint tagozódik.

Természetesen a rétegképződésnek előfeltételei az emberi tulajdonságok egyenlőtlenségei, az eltérések a tehetségekben, az igényekben, a képességekben. A kultúrhaladás egyeseket, családokat, osztályokat kiemel, nagyobb jóléthez juttat, kiváltságosabb állapotba helyez. Az ú. n. felsőbb osztályok mind a három területen kiváltságos helyet szoktak elfoglalni: gazdasági téren vagyonosabbak, szellemi kultúra tekintetben műveltebbek, társadalom-politikai értelemben hatalmasabbak, befolyásosabbak. Azon kultúrtörvény mellett, hogy felsőbb rétegződésnek kell előállani, van még egy másik törvény, a felfelé törekvés törvénye, amely ismét a három kultúrterületen érvényesül: gazdasági téren nagyobb földre, szellemi téren magasabb műveltségre, a szociálpolitika terén az alárendeltségből az együttműködésre, vagy önkormányzásra, végül egyeduralomra törekszik. Ez a mozgalom visz egyeseket, csa-

ládokat, de ha sodra olyan nagy, hogy egész osztályokat ragad magával, akkor tömegjelenséggel, osztálymozgalommal állunk szemben. Ilyen volt a régi Rómában a plebs és patriciusok küzdelme, ilyen a középkor végén a demokratikus kézművesek harca az arisztokrata keréskedősséggel a városokban, ilyen 1789-ben a harmadik rend küzdelme a feudalizmussal, és ilyen jelenben az ipari proletariátus harca a tőkével, — azon különbséggel, hogy az utóbbi jelentőségben, kiterjedtségben felülmulja az előzőket. Új világhatalom lép előtérbe, az internacionale, a küzdőtér az egész világ, a célpont új világgazdasági rend.¹

A demokrácia értékelése.

5. A demokrácia jelszó, amely ellenállhatatlanul aratja győzelmeit, de elhelyezkedése minden népnél kaotikus. Nem ment fel egy népet sem azon kötelezettség és fáradtság alól, hogy a demokratikus elvben foglaltakhoz hozzánevelődjék, viszont az elvet a saját szükségleteihez mértén alkalmazza. Ma mindenki hivatkozik rá: a monarchisták demokrata monarchiát hangoztatnak, ami által a monarchia hozzáillesztetik a modern kor követelményeihez. A republikánusok azt hirdetik, hogy a köztársaság az egyedüli demokratikus társadalom. A szociálisták, kommunisták azt követelik, hogy a köztársaság legyen igazi, abszolút demokrácia.²

Magában tekintve, a demokrácia nem abszolút értékű értékét abból a világnézetből meríti, amely a demokráciát megvalósítja, az életbe átülteti. Vannak demokrata követelések, amelyek a józan megfontolás határain kívül mozognak, viharos szenvedélyek szülöttei, ezek kirekesztendők, elvetendők. A demokrácia elve az erkölcsi törvény korlátai között azonban helyeslendő.

A demokrácia a népek életében, mint politikai és mint szociális elv keres érvényesülést. Az első szempontból a követelése az, hogy a termelő, fej-, és kézmun-

¹ Nostitz-Rieneck: *Siegreiche Demokratie*. St. d. Z. (1919.) 49:296.

² Guizot: *De la Démocratie en France* (1840) 9, Sierp, *Démocratie und Weltanschauung*.

kások érvényesüljenek a társadalomban. Utóbbi szempontból törekvése az, hogy a munkások, proletárok, általában az alsóbb néprétegek emelkedjenek, úgy a szociális, mint a politikai életben. A két sarkalatos pont nem eshet a kifogás alá, amíg mások jogait erőszakkal nem sérti. Ami az utóbbit, a szociális követelményt illeti, a keresztény világfelfogás mindenkor hirdette és követte a megértést és szeretetet az elhagyottakkal, a szegényekkel, az elnyomottakkal szemben. Egyesek, talán olykor egész népek megfélelmezhettek, ellanyhulhattak ezen köteleességek teljesítésében, a keresztény kultúra e kincsét mindenkor őrizte és a demokrácia talán egész eddigi története során nem szárított fel annyi könnyet, mint az irgalmas nővérek rendje. A politikai követelményt illetőleg, ha a társadalmat fenntartó és szabályozni hivatott erkölcsi törvényt a demokrácia tiszteletben tartja, nem tehető ellene kifogás.

A határozatok ott, hol a sokaság dönt, végeredményben szavazat útján hozatnak, de nem minden többségi határozat állja meg a helyét, csupán azért, mivel a többség azt meghozta. A demokrata kormányzattal szemben is fennállanak tehát mindazon követelések, amelyek az állam céljában tehát a természetjogban gyökereznek és amelyek bármily más államforma törvényeivel, intézkedéseivel szemben is alkalmazást nyernek. Ezen követelmények a következők:

Tiszteletben tartandók az *Isten* jogai. Az olyan többségi határozatok, amelyek a legszentebb ellen vétének, gaztettek maradnak, bármily többség hozta is azokat. Ez a józan ész és a kereszténység álláspontja, önmagától értetődő igazság, de a mai általános felfordulásban nem felesleges azt ismételni. Meg kell hajolni a *természeti* jogrend előtt, amelyet tovább építhet pozitív jogalkotással, de nem azon a mértéken túl, mint amelyet az állam célja megenged, tehát mindenkor csak a közjó által vont határokon belül. Ide tartozik az *egyesnek*, a *családnak*, a *társadalmi köröknek* megvédése a maguk sajátos jogkörében, amelyet az államtól függetlenül bírnak.

A „Frankfurter Zeitung” utalt arra, hogy az 1918. évi német forradalom kifejezője volt a vágyakozásnak meg-

szabadulni a túlszervezett, centralizált, azért nyomasztó bürokratikus élettől, kifejezésre jutott benne a vágyakozás „igazi, etikai szellemtől vezérelt demokrácia” után, amelyben megtalálja a személyiség érvényesülését. „A forradalom, olvassuk, valójában lázadása az embernek az állam és a gazdaság kényszerítő formái ellen, lázadás az ember személytelenítése és eltárgyasítása ellen. Demokráciát akar az államban, egyenjogositást a felsőbbbségi állam helyett. Akarja a valóságban a szociális jogot, az igazságosságot a munka hozadékának elosztásában. De mindkettőben keresi azt, ami mindkettőt életkincssé teszi: az életteljes, öntevékeny, felelősségteljes szabadságot, amely megadja az embernek méltóságát, amely az emberből az államban polgárt alkot és ami az embert a gazdaságban egy óriási gépezet kényszerszármódra futó kereke helyett egy élő szervezet élő tagjává avatja. Lázadást jelent az elgépítés ellen az államban és a gazdaságban”. (1919 márc. 28. 234. sz. Sierp. i. h. 14.)

A személyiség és jogainak megbecsülése igazi, mélyes *keresztény* gondolat. Az ókori bölcsek csak tapogtatva sejtették: az evangélium teljes fényében bemutatta az emberi személyiség elpusztíthatatlan méltóságát. A személyiségből következik a neki megfelelő életmód. Magáért él, önmagát kormányozza, természetének javára, végcéljára. Az ember önrendelkezési joga magával hozza, hogy ura legyen tetteinek. De az önelhatározás joga csonka, ha nem folytatódik és fejeződhet be a nyilvános életben. A demokráciának legnagyobb vívmánya és előnye, hogy az önelhatározás jogát a nyilvános életben érvényre juttatja. A demokratikus kormányzatnak paródiája, ha többségi határozatok nem hajolnak meg a legszentebb személyi és vallási jogok előtt.

Végül az államnak rendelkezésre kell adni mindazon javakat, amelyek valamennyi számára szükségesek és hasznosak, de magántevékenység vagy társulati erővel meg nem szerezhetők. A demokrácia köteles polgárainak hathatós jogvédelmet nyújtani, a magánosok és társas kapcsolatok tevékenységét a testi és szellemi javak szerzésében támogatni és kiegészíteni.

Egyház és demokrácia.

6. Az előadottakból világos az egyház viszonya a demokráciához. Amíg ez a fentebbiekben kifejtett szempontokat tiszteletben tartja, az egyház nemcsak nem ellenzi, hanem mint bármely más elfogadható államformát a tőle telhető támogatásban részesíti, hozzáadván még egy el nem engedhető feltételt: Ez pedig az, hogy az egyház alkotmánya egyszer s mindenkorra isteni alapítójától meg van állapítva. Az egyház alkotmányának formáján, amely hierarchikus és monarchikus, sem maga nem változtathat, sem más. Azért kötelessége az egyháznak minden kísérellettel szembeszállani, amely demokratikus kormányformát akarna az egyházban meghonosítani. Ezen álláspontja azonban nem vonatkozik az államra. Amellett találkozik az egyházban is igazi demokratikus elem. Hivatalait megnyitja mindenki számára, szegénynek, gazdagnak egyaránt. Tanítói, papi, pásztori hivatalát a személyre való tekintet és válogatás nélkül gyakorolja. Mindig hirdette, hogy az embernek igazi értékét Isten előtt nem a külső javak, rang, állás, hanem a belső erkölcsi jószág teszi. Ezen elvnek nagy jelentőségű benső ereje van, s a monarchikus elv ellensúlyozására is szolgál.

Ezen természetszerű fentartásokkal az egyház a demokráciát elismerte. Az olyan demokráciát, amilyen volt pl. a francia forradalomé, amely az egyháziakból hivatalnokokat akart csinálni (1790), amely a deismust, azután az istentelenséget, végül a legfőbb észt államvallásnak nyilvánította (1794), természetesen elvetette, de nem a demokratikus elv mint ilyen, hanem a vele összekapcsolt egyéb esztelen tévedések miatt. Behatóan foglalkoztak XIII. Leó és X. Pius pápa a demokráciával. A „Diuturnum” (1881. július 15.) enciklikában XIII. Leó azt olyan államformának nyilvánította, amelyet az egyház elismerhet. Az „Immortale Dei” enciklikában utal a nagy pápa arra, hogy „bizonyos időben és helyen a népnek részvétele a kormányzatban nemcsak hasznos, de kötelességszerűvé is lehet.” Az 1891. évi „Rerum novarum” enciklika pedig a demokrácia aranybullájának tekinthető, óriási jelentő-

ségű mélyreható megállapításaival a munkásosztály javára.¹

Az egyház nem azonosította magát a monarchiával; a demokráciával sem teszi azt; meg tud férni bármiféle kormányformával. Célja közvetlenül nem a földi jólét előmozdítása, hanem vezetőül szolgálni a szegény földi vándornak az örökkévalóságba vezető uton. Emellett igaz marad, amit XIII. Leó pápa megjegyzett: Noha az egyháznak nem hivatása a földi jólét munkálása, ezt mégis oly mértékben előmozdítja, hogy akkor sem tehetne többet, ha erre a célra volna rendeltetve.

Viszont téves beállítás, ha a másik oldalról azt állítják, hogy a demokrácia természeténél fogva ellentétben áll az egyházzal. Vezető francia államférfiak kockáztattak a vakmerő állítást, hogy semmi nincs, ami annyira ellenkeznék a francia öntudattal, mint egy legfelsőbb lénybe vetett hit, akitől minden hatalom származik, mert eszerint a köztársasági államforma tévedés. Amerikai, angol, német szociáldemokrata nyilatkozatokban visszatér a gondolat, hogy a tökéletes demokratikus rendszer egyházzal, Istennel együttesen egymás mellett meg nem állhat.

Ezen zavaros, következetlen, túlhajtott gondolatok helyesbítéseül utalunk a *multra*, a tapasztalat tényeire. A legrégibb, legősibb demokratikus alakulatok teljes összhangban állottak Istennel, vallással, egyházzal. A legrégibb svájci szövetséglevél e szavakkal kezdődik: Az Úr nevében. Amen. A szövetségesek a keresztet helyezték címereikre. Csatáik előtt, nem törődve ellenségeik gúnyolódásával, kiterjesztett karokkal imádkoztak. A legújabb korban a hitbuzgóság megfogyatkozott, viszont azokban, akik megőrizték, annál lelkesebben lobog. Ugyanez a jelenség a nagy észak-amerikai Uniónál. Habár, a valláskülönbség miatt az egyházat és államot különválasztották, illetve kezdettől fogva nem kapcsolták össze, nem választották el az államot a vallástól. Amikor 1789-ben Washington a kongresszus kérelmére az első hálaadó napot kiírta — ma is ünneplik november hó utolsó csütörtökén — ajánlotta a hálaadást a Mindenható Istennek a vett jóté-

¹ Sierp, Demokratie und Kirche St. d. Zeit 49. (1919) 35.

teményekért, a bocsánatkérést az elkövetett hibákért. Egyes államok, Észak-Karolina, Pennsylvánia, Texas a nyilvános istentagadókat kizárják a közhivatalokból. Több állam alkotmánylevele kezdődik úgy, miként Idaho államé: Mi Idaho népe, „hálásan köszönve szabadságunkat a Mindenható Istennek stb.“

Nem is látható be, miért legyen ellentét az Istenbe vetett hit és a demokrácia között! A demokráciai kormányforma emberek számára, emberek által készítve, egyike azon módozatoknak, amelyek szerint emberek embereket kormányoznak. Egészen emberi körben mozog. A vallás ellenben túllépi az emberi kört. Elismer egy felsőbb lényt és annak uralmát az emberi élet felett. A demokrácia földi viszonyokat szabályoz, a vallás szabályozza az ember viszonyát Istenhez, a földhöz és a túlvilághoz. A demokrata csak népmegbizottat ismer, de abból nem következik, hogy ne ismerje el az Istent. Az Isten a világ alkotója. A munkásnak kell elsősorban elismerni az Alkotónak a munka eredményéhez való jogát. A túlhajtott demokrácia csakis abból a téves kiindulásból veheti eredetét, melynél fogva nem ismer el semmiféle felsőbbiséget, tehát az istenit sem. Ezek oly szélsőségek, melyek önmagukban hordják cáfolatukat, legkevesbbé valók pedig arra, hogy a demokráciának szolgálatot tegyenek. A széleskörű demokráciát most kell tulajdonképpen megépíteni, az erőket hozzánevelni, új világot teremteni. Hogyan lehetséges minden erkölcsi segédforrások megvetésével? A Frankfurter Zeitung — elég elfogulatlan tanu — idevonatkozólag 1919 január hóban ezeket írta: „A szociáldemokráciának és a népnek éreznie, tapasztalnia kell, hogy a szellemi erők hiánya a gyakorlati életet nagyon megnehezíti. A vezetők panaszkodnak, hogy a munkások egy része a forradalmat bérmozgalommá teszi; egyik a munkásokat forradalmi nyereszkezőknek nevezte. Helyesen; mert ha egyes csoportok tulmennek a mértéken, a szükségből minden méltányosság félretelezésével hihetetlen béreket zsarolnak ki, uzsorát üznek. Itt már nincs szó szociálista meggyőződésről, hanem pusztá önzésről, melynek leküzdésére egészen más erők kívántatnak, mint az értéktöbblet elmélete. A szociáldemokrácia válaszuton van és meg kell fontolnia,

hogy semmiféle eszközt nem nélkülözhet azokból, amelyek igazi társas életet teremtenek. Az orosz bolsevisták plakátokon hirdetik: „a vallás a népnek ópiumja.” Ilyen gyerekeskedéssel gondolják, hogy egy elemi erőt megszüntetnek, de ezen gyerekek, ha ugyan nem egyebek, csodálkozni fognak még azon, amit ezen oldalról megérnek. Az amerikai Egyesült Államokban nem volna lehetséges, hogy valamelyik párt a vallás pártolását magának igényelje, mert ott az egész nép érdeklődik érte, a milliárdostól a szénfuvarosig . . . A politika, mint minden, végezetül a világnézetből indul ki.¹

Ellenséges világnézettől mentes demokrácia és vallás között nincs ellentét.²

A demokrácia társadalmi veszélyei.

7. A demokrácia alá van vetve a kor befolyásainak s egyik nagy hátránya az állhatatlanság. A közvélemény, a kultúrélet nyughatatlan tengerén napoként új hullámok, felhők, viharok jelentkeznek. A nép hangulata pedig felettébb változékony, különösen ha szilárd, öntudatos világnézet nem irányítja. A pártok többsége és a velük járó funkcionáriusok, tisztviselők, mint a divat, folyton változnak. A mozgékonyosság, az alkalmazkodóképesség bizonyára szintén hasznosak és szükségesek, de a kormányzat érdeke mégis csak megkövetel bizonyos állandóságot, következetességet, szakszerűséget; ezek nélkül az államférfiak munkája csupa megkezdett, de be nem fejezett kísérletezésben merül ki, amelyben az igazi nemzeti reform munkája meg nem kezdődhet. A demokráciában eszmék küzdenek egymással és kormányoznak, míg a monarchiában az uralkodó bizonyos egyéni jelleget nyom a kormányzásra. A király a trón fényében uralkodik, amelyet tiszteletre méltóvá tesz a kor, a hozzáfűződő hagyományok sorozata. A király jutalmazhat már csak azzal is, hogy hatalmának fényéből részesíti az érdemeseket. A köztársasági hivatalnokok hivatalukon kívül nem válnak ki polgártársaik sorából.

¹ 1919. Jan. 2. N. 1. Sierp i. h. 20.

² Zimmermann, Der Gottesglaube in der Demokratie St. d. Z. 49 (1919) 436.

Ma megválasztják őket, a következő alkalommal már eshetőleg távozniuk kell, ha pártjuk veszít. A köztársaságban, hogy valaki feladata magaslatán álljon, sok önzetlenség, sok odaadás kívántatik. A kishivatalnokok helyzete nehezebb, mint a monarchiában, mert a király a közjót mindenkor a dinasztia érdekének tekinti és támogatására van a közhivatalnokoknak, míg a köztársaságban a hivatalnok úgy érzi magát, mint az egésznek egy részét, s könnyen kísértetbe esik a maga érdekét keresni a közérdek felett. Amíg az uralkodó valamennyi alattvalójával együtt érez, azért soha nem engedi a kisebbséget elnyomni, addig a „köztársasági többségek” gyakran oly kíméletlenséggel garázdálkodnak, a kisebbségek felett, hogy azok a „szabad államban” minden csak nem szabadok.¹

Nem könnyű a demokratikus államokban a nemzet képviselőinek helyzete. A demokráciának legegyszerűbb típusa a nép egyetemes gyülekezete, amely azután a törvényhozás jogát is gyakorolja. Svájc néhány kis területű kantonjában ez még fennáll. De ez a rendszer nem tartható a népes, sokféle hivatalt, berendezkedést kívánó alakulatokban, nem is szólva a nagy államok komplikált gépezetéről. Ilyen esetekben, mint Svájcban is a nagyobb kantonokban, a népgyűlést az általa választott népképviselők helyettesítik; a nép annyiban megtartotta magának a beleszólást, hogy kikötötte a referendum jogát, a népszavazást, amellyel — ha szükségét látják — a népképviselőt egyes törvényei felülbíráltatnak. Minél nagyobb az állam, annál komplikáltabb a szerkezete és kormányzása. A képviselők befolyása növekszik, hasonlóképpen az iskolázott hivatalnokok, az ipar, a kereskedelem, a pénzügy hatalma. A nép kezében alig marad egyéb, mint a szavazó lap, amellyel minden negyedik-ötödik évben a választási urnákhoz járul. A választások nagyon fontosak, de el kell ismerni, hogy a legdemokratikusabb nagy államban is az a jelszó, hogy a nép a nép által kormányoztatik, csak szó marad. A parlamentek létesítését nagy üdvírálgással fogadták, minden szép reménység teljesülését a nép-

¹ Zimmermann, Der Gottesglaube in der Demokratie St. d. Z. 49 (1919) 447.

képvisellettől várták. Az időközben letelt néhány évtized tetemesen leszállította a parlament mindent orvosló erejébe vetett hilet s ezzel a parlament tekintélyét is leszállította.

Franciaországban a parlament nem örvend nagy tekintélynek. A nép érzi, hogy a nép képviselő nem a népet, hanem egészen más érdekeket képvisel, hogy az egyes osztályok, csoportok és a parlamenti ember inkább a saját, mint a nemzet érdekeit mozdítják elő. Hasonló jelenség tapasztalható az észak-amerikai Egyesült Államokban, ahol a nép, az utóbbi évtizedek óta, egyre több hatalmat tesz az elnök kezébe, a megbízhatatlan parlament ellensúlyozására. Köztudomású, hogy a választások eredménye nem annyira a néptől, mint inkább a választás rendezőjétől — boss — függ, a nép inkább látja a hatalmat egy ember, az elnök, mint ezen vezetők és környezetének kezében.

Az Egyesült Államok másoldalú alkotmánybiztosító berendezkedései hathatós ellensúlyt nyújtanak ugyan, de a parlament betegsége nem tagadható. A parlament tekintélyének hanyatlása Angliát sem kerüli ki. Egy angol folyóirat írja: „Kétségtelen, hogy a parlamentnek nincs meg az a magas tekintélye, amely még az előbbi időben megvolt. Minden oldalról hallani, becsmérlő kijelentéseket a parlament ellen . . . A nép érzi, hogy a politikából hiányzik az őszinteség, hogy plutokratikus érdekek lettek urrá mindkét párt gépezete felett, hogy az egész inkább rüt játék, amelynek nincs kapcsolata a valósággal és az igazi nemzeti érzéssel. Azért emelkednek Angliában olyan hangok, amelyek nagyobb befolyást követelnek a Korona számára.”¹

A magyar parlamentre is áll, ami a többire, hogy elvesztette kapcsolatát a való élettel, a politikai villongások túltengtek a nemzetet érdeklő nagy problémák rovására.

A demokráciának, minél inkább hangsúlyozza függetlenségét, annál inkább szüksége van a tévedésektől, súlyos botlásoktól védő erkölcsi önfegyelmezettségre. Ha áll ez a régi demokráciákra, mennyivel inkább szükségük van rá az új keletű népies alkotmányoknak. A világháború a népek háborúja volt, irtózatos erőfeszítést, áldozatokat

¹ Britisch Rewiew. (1913) 201. Sierp, Grenzen des Demokratie. St. d. Zeit. 49. (1919) 392.

követelt. Az áldozatok nyomán nem maradhatott el a politikai jogok széleskörű kiterjesztése, az általános, titkos választási jog behozatala. A követelés oly szenvedélyes volt, hogy minden más megfontolást kizárt. A demokratikus intézményekkel azonban élni is kell tudni és a joggal való élés mindenestre nehezebb, fáradságosabb, mint volt a jogok kivívása.

A demokrácia jelenti a népnek saját uralmát. De parancsolni mindenkor nehezebb, mint engedelmeskedni, s mindenkor közelfekvő a veszedelem, hogy botlás történik. Az önképzés is azért nehéz, mivel a tanító és tanuló egy személy; époly nehéz annak helyzete, aki kormányzott és kormányozó is együttesen; nagy erkölcsi erő, önfegyelmezés kívántatik hozzá.

A demokráciában mindenki uralkodik, mindenkinek van valamelyes befolyása, mindenki választ és szavaz. Befolyást gyakorolnak tehát az értelmetlenek, a rövidlátók, az éretlen emberek is, sőt olykor nagy keletjük van, mert vezérek számítanak arra, hogy nincs ítélőképességük, hogy befolyásolhatók. Van szavuk a haszonkeresőknek, még a rovtott embereknek is, akik a monarchiában képtelenek volnának szerephez jutni. Az értelmellenségnek, a szenvedélyeknek más fékezőjük nincs, mint a lelkiismeretesség. Ahol a lelkiismeret is hallgat, ott diadalmaskodik az önzés, a dologtalanság, az élvezetvágy, terjed a korrupció. Belülről a rossz hajlamok, kívülről a vesztegetés nevelik azt naggyá. A szavazatokat pénzért adják és veszik, akinek tartalmasabb a tárcája, az győz. A lelki vesztegetéshez tartoznak a vakmerő, hazug ígérek, az értelmetlen tömeg léprevalásánál sikerrel használható eszközök. Hazai választásaink a felsorolt gyarlóságokra a példáknak végnélküli sorozatával szolgálhatnak. A lélekvásárlást nem lehet csupán a vesztegetőnek rovására írni, mert a tények arról tanuskodnak, hogy jómódúak épugy elfogadják a maguk formájában a lélekpénzt, mint a szegényebb polgártárs a „keresetet“.

A demokrácia közös uralom, sokan kormányoznak, de egyik sem dönt egymagában és saját felelősségére. A közvetlen felelősség hiánya is igen sok veszélyt hord magában, mivel a lelkiismeretlen emberek könnyelműek

az állásfoglalásban és egy magános intézkedő soha oly hibákat elkövetni nem fog, annyi következtetlenségbe nem esik, mint egy *kormányzótestület*, melyben az egyén elvész. A magas nemzetgyűlés mindezekre szintén szolgáltatott bőségesen példákat.

A tanácskormányzati rendszer.

8. Az a meggyőződés, hogy a parlamentárizmus demokratikus átalakítások mellett sem felel meg a szükségletnek, egyre szélesebb körökre terjed. Terméketleneknek tartják működését, mert a formai, de nem a valóságos demokrácia megvalósítója, amely mellett a törvények végrehajtására, a gyakorlati kormányzásra a népek semmi befolyása nincs, azt a nagyhatalmú bürokrácia tartja kezében. A háboru alatti közigazgatás oly rendkívüli feladatok elé állította a hivatalnokokat, amelyekkel szemben nem tudtak helyt állani, jelesen a hadi gazdasági szervezetek óriási anyagot szolgáltatnak a panaszra. Ilyen lelki dispositióban merült fel a *tanácskormányzat* gondolata, mint a tömegeknek egyelőre még homályos, ki nem forrott ösztöne a népakaratot képviselő testületnek, a parlamentnek olyatén átalakítására, amely azt közvetlen kapcsolatba hozza a lüktető gazdasági élettel, ezerféle szükségleteivel. Másfelől a kívánság odaterjed, hogy az államkormányzatot, a végrehajtó hatalmat is az önkormányzat beállításával, a nép kezébe juttassa. Ezen, eleinte inkább ösztönszerűen érzett, mint világosan kifejtett gondolat megvalósítására a tanácskormányzatot kapták fel jelszó gyanánt. Lássuk a szovjet eszméjének születését és fejlődését első stádiumában.

A szovjetek az 1905. évi első orosz forradalom idejében, az orosz munkások osztályharcos szervezetei voltak. A német szakszervezetek vezetői azt tartják, hogy a szovjetek pótolták az oroszoknál a hiányzó szakszervezeteket. Mások ezen állítás helyességét kétségbe vonják. Orosz földön sem hiányoztak a szakszervezetek, de ha még oly erősek lettek volna is, a forradalmi erő kifejtéséhez elégtelenek lettek volna. A szakszervezetek lényege mindenkor az marad, hogy adott gazdasági alapon a bér munkást társadalmilag emelje. A szakszervezetek szelleme és módszere nem politikai. A politikai harcot a nyugat-

európai proletárok a szavazólappal vívták. Ámde az orosz forradalom a cárizmussal szemben politikai küzdelmet folytatott, mégpedig mivel más eszköz nem állott rendelkezésre, tömegakciókkal. Nagyszabású tüntetések mellett a politikai általános sztrájk mutatkozott alkalmas fegyvernek. A tömegsztrájkok, mozgalmak rendezése a szovjetek feladata és hivatása volt, mint a munkások bizalmi férfiai-nak az egyes ipari üzemekben. Ők a közvetlen akció közvetlen szervei voltak. Ez a keletkezésük. Amint az 1907. évi második orosz forradalom kitört, a szovjetek újra munkába léptek; közben azonban a proletárság ezen hatásos szervezetét gondosan kiépítette.

A helyi tanácsok az egész országban megalakultak és fokozatosan az országos szovjet kongresszusban csúcsosodtak ki. A bolsevikiek uralomra kerültek, mert a forradalom során szövetségeseikkel, a forradalmi szocialistákkal megszerezték a szovjet többséget. A bolsevikiek az alkotmányozó nemzetgyűlést nem engedték munkához látni, széjjelzavarták, mert ott nem tudtak többségre szert tenni. Ha ez nem történik, úgy bizonyára orosz földön is kezdetét vette volna a szovjet-eszme kialakítása, tovább fejlesztése. A szovjet mint az osztályharc eszköze keletkezett; többségre jutva, meg kellett mutatni, hogy a szovjet-eszme hogyan képes a szerves társadalmi és gazdasági rendbe beilleszkedni, a demokratikus rendszer fogyatékoságait szociális tartalommal pótolni. Ámde a bolsevikiek a demokratikus fejlődést nem mozdították elő, útját bevágták a diktatúra kikiáltásával, amely kihirdetése idejében csupán egy csekély népkisebbségre támaszkodott, az ipari munkások egy részére, ezek pedig maguk is csekély töredéke az orosz népnek. Ettől fogva a tanácskormány gondolata sorvadásnak indul. A bolsevista diktátorok megszokták szovjetek nélkül uralkodni. Kipusztították a katonatanácsokat, amelyek a lázadást képviselték a régi önálló hadsereggel szemben. A vörös hadsereg ugyanazon könyörtelen fegyelem alapján fegyelmeztetett, mint a korábbi cári hadsereg. A szovjetalkotmány, mint az ipari munkásság osztályuralma állítatott fel, tekintélyes népelemek kizárattak tehát a tanácskormányzatból.

Jogfosztó volt ezen alkotmány, de még mindig volt

valamiféle látszólagos alapja. A diktatúra azonban csakhamar törvénytíró, erőszakos uralommá fajult, a szovjetekből a szocialista pártokat is kirekesztették, a munkás kívánságai mind kevésbé vétettek figyelembe. A szovjet-köztársaság katonai önkényuralommá alakult. Az orosz kísérletből a szovjetet illetőleg azt a következtetést vonják le, hogy negatív eredményt tud felmutatni, ez a negatív eredmény pedig abban áll, hogy a tanácskormányzás gondolata nem fér össze az osztályharc gondolatával. Kezdetben ugyan az osztályharc szolgálatába állították, de nem növekedett, hanem elsorvadt az osztályharc gondolatának előtérbenyomulásával.¹

A tanácskormányzat gondolatát a forradalom átültette a német földre. Kezdetben az orosz karrikatúrát látták benne és húzódtak tőle, majd felismerték a demokratikus körök, hogy van a gondolatban termékeny erő. Arra nem való, hogy a demokratikus parlamentet pótolja mint a társadalmi és gazdasági osztályok képviselője, mert a parlamentet széthúzó, osztályérdekek küzdőterévé tenné. De hasznavehető mint oly szervezet, amely egyesíti a gazdasági osztályokat hivatásuk szerint, alkalmát nyújt a most még egymással szemben állóknak egymás mellett közösen munkálkodni, emellett mint az ország nemzetgazdasági közvéleményének alakítója, az eszmék kohója, hivatott lesz javaslataival a parlament működését megtermekeztíteni, azt az élethez közelebb hozni.

¹ Rubenstein : Romantischer Socialismus (1921) 44.

IX. A társadalmi tényezők gazdasági jelentősége.

A főbb társadalmi tényezők.

1. A társadalom fogalmának elemezésénél megállapítottuk, hogy tárgyalásaink során e fogalmat szűkebb értelemben vesszük és értjük alatta a *népet gazdasági tagozatában*. Társadalmi tényezők tehát azon osztályok, amelyek a gazdasági folyamatot közvetlenül szolgálják, a termelőmunkának szolgálatában állanak. Ezeket ismét vizsgálhatjuk önmagukban, a gazdasági életben betöltött szerep szerint, vagy tekinthetjük azon tevékenység szerint, amelyet érdekeik megóvására kifejtenek. Az utóbbit illetőleg: a *szakszervezetek* és a *szövetkezetek* töltenek be nagyjelentőségű hivatást. Ezeknek méltatása után egyenként taglalni fogjuk a *mezőgazdákat*, a *kézműveseket* és *nagyiparosokat*, a *kereskedőket*, szerepkörét.

A szakszervezetek.

2. A munkabér-szerződés szabályozza a viszonyt a munkaadó és a munkás között. A munkás érdekeit védelmezi az államhatalom a munkásjóléti és munkásbiztosítási törvények útján. Szó lehetne még ezeken felül a munkabér megállapításáról, úgy hogy az állam megállapítaná nemcsak a létminimumhoz arányított munkabér minimumát, hanem általában a munkabér nagyságát, bértaxák felállításával. Ha az állam ezen szerepre vállalkoznék, nem hagyhatná figyelmen kívül az ajánlat és kínálat hullámzásait, különben megtörténhetné, hogy a vállalkozót terhelné túl magas, vagy a munkást sújtaná túl alacsony bérrel. Az ajánlat a kínálathoz azonban akkor tudna alkalmazkodni, ha maga venné kezébe a termelést, amit a szo-

ciálistákon kívül kívánatosnak nem tart senki, s az nem is vihető keresztül.

A másik mód a béralakulásra befolyást gyakorolni: a munkások *szövetkezése*. Csak az egyes munkás áll a munkaadóval szemben tehetetlenül s lehet kénye-kedvének kiszolgáltatva, mert eladó portékáját, munkaerejét nem teheti félre, mint a kereskedő a magáét. Őt a szükség kényszeríti munkaalkalmat keresni. A munkaadó nincs zavarban, míg a munkások egymással versenyeznek a kínákozásban. Ellenben ha a munkásság szervezkedik, befolyást gyakorolhat a munkabér nagyságának megállapítására, egyeseket megvédhet, hogy elfogadható feltételek mellett kössenek szerződést. E célra összetartásra és bizonyos közösen összeadott pénzalapra van szükség, hogy valamennyi egyért s egy valamennyiért helytállani tudjon. Ha a szervezet egy foglalkozási ágnek munkásait nagyobb kerületben egybefűzi, módjában van odairányítani a munkásokat, ahol nagyobb a kereslet. Ha a kereslet kisebb, megakadályozhatja, hogy ne a munkásokat bocsássák el, hanem a munkaidőt rövidítsék. Természetes, hogy álláspontjának nyomatékot tudjon adni, rendelkeznie kell a munkabeszüntetés, a sztrájk fegyverével, amellyel viszont csak az esetben élhet, hogyha a sztrájk tartamára képes a szakszervezet tagjait segélyben részesíteni. A sztrájk mindkét félre káros. A munkásra nézve, hogy eredményel járjon, feltételezi, hogy a sztrájk tartamára legyen elegendő segítség rendelkezésre. Az angol munkások vették először használatba a szakszervezetek nyújtotta e fegyvert érdekeik védelmére. A kontinensen követték a példát, de annyiban eltérően, hogy a szociáldemokrácia vette befolyása alá. Bármint legyen azonban a dolog, a munkások szervezkedésének jogát kétségbevonni nem lehet, a vállalkozóknak ellenszenvüket, bizalmatlanságukat le kell győzniök. Akarva, nem akarva a munkásokban egyenjogú szerződőfeleket kell elismerni, akik nem hajlandók magukat kegyelemre kiszolgáltatni. Amint a nagykorúvá lett népek nem tűrik el, hogy a kormányzásból kizárassanak, úgy a munkásság sem tűr kizárást ott, ahol életérdekéről, a munka feltételek megállapításáról van szó.

A szakszervezetek az egy iparághoz vagy hivatáshoz

tartozó munkások állandó egyesülései, melyeknek céljuk a munkaviszonynál a munkás érdekeit megvédelmezni. A szakszervezetek távolabbi célja a munkasoztály emelése. Közvetlen rendeltetése e szervezeteknek (Trade Unions, syndicats ouvriers) a munkásérdekek védelme a munkabérszerződés megkötésénél, a munkások egyenjogúságának érvényesítése a munkaadóval szemben. Az egyesülésben rejlő erejüket a munkaadó ellen fordítják, hogy kollektív szerződésekkel lehető előnyös feltételeket vívjanak ki a munkások javára. Idetartoznak megfelelő munkabérek biztosítása, a munkaidő szabályozása, annak rövidítése ott, ahol a törvényhozás késedelmes, a munkás-jog egyéb kérdései: védekezés a munkaadó önkénye ellen, hol az állami törvény oltalmat nem nyújtana, munkaközvetítés, ingyenes jogvédelem. Végül törekednek a szakszervezetek a munkások érdekében befolyásolni a törvényhozást, a közigazgatást, előharcosai a munkások teljes egyenjogúsításának.

A szakszervezetek az ipar munkásait világszerte egyesítik és pedig tapasztalás szerint, legtöbbször az érteke-sebb elemet. A forradalmi felfogás, amely a szakszervezetben csupán eszközt lát a fennálló gazdasági rend felforgatására, legteljesebben a francia szindikalizmusban és követőinél Olaszországban, Hollandiában, Svájcban lép előtérbe. A német szociáldemokrata szakszervezetek „szabad” szervezeteknek mondják magukat, névlegesen kiküszöbölik a politikát, minden munkás számára tág kaput nyitnak a belépésre. Tényleg a szervezeteket az a törekvés hozta létre, hogy a meddő politikai agitáció félretevésevel nagyobb súly helyeztessék a munkások helyzetének javítására. Ezen törekvéstől vezéreltetve, a szociáldemokrata párttól függetlenül hajtották végre szervezésüket, önállóan szabták meg eljárás módjukat és nem egyszer részesültek a párt részéről a leghevesebb támadásokban. A szakszervezet azonban kitartott iránya mellett és végtére is teljesen győzedelmeskedett, ellenmondás nélküli elismerésre talált. Természetesen nem adta fel szociáldemokrata elveit. A Hirsch-Duncker féle szakszervezeteket Lassalle követői alapították az angol szervezetek mintájára, a szocialista osztályharc helyett a tőke és munka összhangját állítják előtérbe.

A keresztény szakszervezetek a szociáldemokrata alakulatok ellensúlyozására alakultak Németországban, Ausztriában, hazánkban stb. E szervezetek jelentősége különösen Németországban mindinkább növekszik, a közönség és törvényhozás figyelmét mindinkább magára vonja működésének alapossága által. Múló módon zavarta a szervezetek erő kifejtését a viszálykodás a berlini és kölni irányzat között, amely a körül forgott, hogy a szervezetek általános keresztény, avagy katolikus jellegűek legyenek-e? A porosz püspöki karnak, majd az apostoli Szentszéknek intézkedései a megfelelő irányelveket adták oly értelemben, hogy a kifejezetten katolikus jelleg a szakszervezeti alakulatoknál nem követelendő, viszont minden biztosíték megszerzendő, hogy a keresztény szakszervezet tagjai ne kerüljenek szociálista áramlatok befolyása alá, ellenkezőleg katolikus meggyőződésükben megerősítenek. Azóta a szakszervezeti mozgalom öröndetesen növekszik. A keresztény szakszervezetek határozottan elutasítják az osztályharc gondolatát, de emellett nem kevesebb határozottsággal és eredménnyel védelmezik a munkások érdekeit. Eljutottak tehát oda, ahova el kell jutnia minden szakszervezetnek, ha célját be akarja tölteni, t. i. azon gondolathoz, hogy az osztályérdek fölött áll a hivatás érdeke.

A szakszervezeti törekvéseknek is van határuk. Határvonalat húz a nemzetgazdasági szempont, mert nem járhat a szakszervezetek követelése az üzem romlásával. A társadalmi rend érdeke pedig azt követeli, hogy az együvértartozás érzéke ne csak az osztály tagjait, hanem a társadalom többi rétegeit is egybefűzze egy magasabb egységbe, amelyet a közjólét képvisel. A mai küzdelmet *Schmoller* a patriciusok és plebejusok harcához hasonlítja. Aki hisz az emberiség jövőjében, nem vesztheti el a reményt, hogy a tömeglélek képes magasabbra emelkedni. Ez a felemelkedés az erkölcsi rend magaslatára rejti magában a megoldás zálogát.¹

¹ Pesch: Volkswirtschaft III. 782.

A szövetkezetek.

3. A társadalmi önsegély másik hathatós segédeszköze a *szövetkezés*. A gazdasági szabadság korszakában a gazdaságilag gyengébbeknek tapasztalniok kellett, hogy elszigetelten, magukra hagyatottan, közös cselekvés és kölcsönös segédnyújtás nélkül súlyos károkat kell szenvedniök s a küzdelemben el kell bukniok. A szövetkezeteket tehát úgy jellemezhetjük, mint a kis és középmódúak egyesülését oly célból, hogy közös üzembe lépve, tagjaik, illetve ezek gazdasága számára megszerezzék a kapitalista nagyüzem előnyeit (nyersanyagok, fogyasztási cikkek beszerzése), tökéletesebb technikai eszközökkel előmozdítsák saját üzemüket, hiteligényeiket célszerűbben kiépítsék. A szövetkezet tehát közös üzemével az egyes tagok gazdaságát kiegészíti és erősíti.

A szövetkezet belső szervezetét tekintve, egyidős az emberiséggel, mert a társas hajlam minden korban egyesítette a reászorulókat közös célok megvalósítására. Szövetkezés volt az első település, a faluszövetkezet, amely egyesítette a község népét, gazdasági céljainak tökéletesebb elérésére. Az egész középkoron keresztül szövetkezetiileg volt meghatározva a földművelés módja, ideje, a legeltetés, faírtás, az apa-állattartás; az elemi csapások elleni védekezés, hegyközségek. Mindezen ügyekbe a jobbágy községnek, vagy a földesúrnak semmi beleszólása nem volt. Az ipar terén a céhek alakulata lényegében szintén szövetkezet volt, a közös érdekből indult ki, azonos feltételek mellett igyekezett termelni, az anyagbeszerzés terén is azonos feltételek szerint járt el, mint ma a szövetkezet. Ha t. i. valaki olcsóbban vásárolt nyersanyagot, tartozott erről a többi céhtagot értesíteni, más mestereket a vásárlásban részesíteni. Közös árúraktárak, kikötők, a XIV—XVII. századok szabályozott kereskedelmi társulatai is tulajdonképpen a kereskedők és hajósok szövetkezetei voltak.

A gazdasági szabadelvűség rendszere a régi szövetkezeti kapcsolatokat széjjeltépte és az egyedekre széthullott társadalom kénytelen volt magárahagyatottságának minden hátrányait érezni, mindaddig, amíg a szövetkezeti

eszme az iparban és mezőgazdaságban új életre nem ébredt. Kisebb nagyobb fontosságú tapogatózó kísérletek után nagyobb jelentőségű az angol *rochedali* takácsoknak 1843-ban alakított beszerző szövetkezete volt, amelynek nyomán az angol fogyasztási szövetkezet nemcsak világjelentőségre emelkedett, hanem megindítója volt más országok szövetkezeti szervezkedésének, elsősorban a szintén világjelentőségre emelkedett német hitelszövetkezeti mozgalomnak. Az angol fogyasztási szövetkezetekben a kis kézművesek, iparosok háztartása nyert segítséget. Ebből fejlődött ki később a kisiparosok anyagbeszerző, áruraktár-szövetkezete.

A mezőgazdák viszont nem az angol, hanem a német rendszerű hitelszövetkezetben találták fel a társulásnak azon formáját, amely leginkább megfelel igényeiknek. A mezőgazdaság az ingó tőke túlhatalma alá került, a pénzgazdaság előrenyomulásával a gazdának hitelre volt szüksége, azt pedig a mozgó tőke drágította; vetőmagot, gépeket kívánt beszerezni, annak árát megint a tőke kezében levő kereskedelem drágította; terményeit kellett értékesítenie: az árakat a spekuláció szabályozta, a gazda tudta és befolyása nélkül. A menekvés csakis az egyesülésben rejlő erősszefoglalásban volt, mert az egyesített, megnagyobbított erők számára lehetségessé vált, túrható hitelviszonyokat teremteni, a versenyt felvenni a beszerzéseknél és az értékesítéseknél kiszorítani a közvetítőket, akik a termelő és fogyasztó közé furakodva, elvették a termelő hasznát, drágították a termény árát. A *rochedali* mozgalomnak főerőssége volt, hogy biztos üzleti alapra helyezkedett, amelynek lényege, hogy az árút rendes napi árán adták el, a beszerzési és eladási ár közötti különbözetet jutalék gyanánt osztották szét a vevők között, akik csakis csak szövetkezeti tagok lehettek. A szövetkezeti gondolatot német földre *Huber* berlini egyetemi tanár ültette, aki a keresztlény szellemet kívánta a kapitalista szellem helyébe tenni. *Schulze Delitsch* az ipari, hitel- és anyagbeszerző szövetkezeti mozgalom megalapítója volt; azáltal jutott jelentőséghez, hogy a szövetkezeti mozgalmat szigorú üzleti alapra fektette.

Hitel- és fogyasztási szövetkezetek.

4. Az üzletrészek, a tartalékalap, az egyetemleges felelősség elvét Delitsch hitelszövetkezetei juttatták először érvényre. Ezt a mozgalmat *Raiffeisen* a falu és a mezőgazdaság vívmányaihoz képest alakította át. A hitelszövetkezeti mozgalom megindítóinak gondolata az volt, hogy a hitel útján lehet a legbiztosabban az alsóbb néposztályok különböző szükségletein segíteni, a kisgazdaságokat az egyéni termelés sérelme és korlátozó beavatkozások nélkül istápolni. Legnehezebb feladat volt a hitelszövetkezeti mozgalomhoz szükséges tőkének előteremtése. Míg a mozgalom csak egyes községekre terjedt ki, a szükséges tőkét a falu tehetősebbjei adták. Amint azonban a mozgalom szélesebb körökre terjedt, szükségessé vált a pénzbeszerzésnek biztosabb eszközeiről gondoskodni. A hitelszövetkezeti mozgalom legjelentősebb alkotása volt a szövetkezetek központosítása a pénzforgalom lebonyolítása céljából. Ezen központok a pénzüzleten kívül, a szövetkezetek szervezetéről, felügyeletéről s a propagandáról gondoskodtak. Ezen központokból indult ki azután a hitelszövetkezetek ügyköreink más egyéb üzletágakra való kiterjesztése is.

A szövetkezeti mozgalom ma már a különböző államokban nem egyes intézményeknek, hitel vagy fogyasztási szövetkezeteknek megalakulását tekinti legfőbb célnak, hanem az egyes társadalmi osztályok, kisgazdák, iparosok, hivatalnokok helyzetén való segítséget, hogy a kapitalista rendszer korrekturáját szolgáltassa. A szövetkezeti mozgalom alapvetői a kapitalisztikus renddel szemben többnyire ellenséges magatartást foglaltak el; a szövetkezetektől a gazdasági és társadalmi intézmények gyökeres átalakulását remélték és aszerint, amint keresztény szociálisták, vagy radikális szocialisták voltak, más és más szövetkezeti alakulatban látták a jövő termelési rend alapsejtiét.

A rochedali takácsok a fogyasztási szövetkezetben megnyilvánuló szolidaritás alapján a keresztény szeretetet gondolták a termelés mozgató erejévé tenni. Lassalle és a szociáldemokratapárt a termelő szövetkezetektől várta a gazdasági és a társadalmi rendszer változását. A termelő szövetkezetek a szociálista várakozásokat nem elégi-

tették ki, helyébe a fogyasztási szövetkezeteket léptették, de ezekről maguk a szociálisták is azt tartják, hogy az csak a szövetkezők magángazdaságát emeli és nem az egész társadalmi osztályét, azért a párt a szövetkezeti mozgalommal szemben ellenséges magatartást kezdett tanúsítani. A szocializmus ugyanis olyan termelési és fogyasztási szervezetet akar létesíteni, amely mellett az egész vállalkozás eltűnnék, másszóval a szövetkezés a kollektív termelésnek eszköze lenne. Minthogy pedig a mai szövetkezeti mozgalomban ily irányú fejlődést a szocialista irodalom felfedezni nem tud, azért támadja azt teljes erővel.¹ Legújabb időben újból visszatérnek a szövetkezeti gondolathoz, amennyiben a termelő szövetkezetektől reménylik, hogy enyhített formáikban gyökeret tudnak verni és azután a fogyasztó szövetkezetekkel kapcsolatba lépve, szervezett tömegtermelésnél szervezett tömegfogyasztást állítanak szembe. A szocialista szövetkezeti mozgalom annyit tartott meg eszméiből, hogy a munkások egyes fogyasztási szövetkezetei saját rezsiben termelnek mezőgazdasági cikkeket is. A munkásság körében is helyet foglal tehát a gondolat, hogy a szövetkezetek feladata nem az egyéni gazdálkodás és termelés megszüntetése, hanem azon károk ellen súlyozása, amelyek a kisüzemet sújtják. A szövetkezés nem ellenlábas a gazdasági szabadságnak, hanem segítőeszköz a szabad verseny túlkapásainak megszüntetésére.

A szövetkezés az alsóbb társadalmi osztályok szervezkedése nagyobb gazdasági célokra, tehát kompromisszumot jelent az individuális és a társadalmi üzem között; nem szocialisztikus, de nem is kapitalista intézmény, minthogy belső ügykezelésében kizárja a tagok versenyét. Elsősorban azon kicsiny gazdasági existenciák szükségleteihez idomul, amelyek részben a múltból fennmaradt szolidaritás állapotában vannak, részint kénytelenek a modern kapitalista termelés intézményeivel érintkezni. Ezen a téren mutathat a szövetkezeti mozgalom a legnagyobb sikerre. Amióta a szövetkezeti mozgalom nagyobb erővel megindult, megszűnt a kisbirtokosnak a kapitalizmussal szemben

¹ Czettler i. h. 200. l.

való izoláltsága, a szövetkezésben támaszt nyert a nagytőke túlkapásaival szemben, s ma a kiskgazda üzemi önállóságának feláldozása nélkül lehet árútermelővé, vagyis úgy az anyagbeszerzésnek, mint az értékesítésnek kereskedelmi szakismereteket feltételező kérdéseiben támaszkodhatnak a szövetkezetekre anélkül, hogy ellenérték gyanánt a vállalkozói nyereségről le kellene mondani.

A szövetkezetek előnyei.

5. A szükségletekhez képest különböző szövetkezeti alakulatokkal találkozunk. A hitelszövetkezetek célja a tagok hitelszükségletének kielégítése, amely egyrészt személyi, másrészt üzemi, de részben földhitel. Az árúbeszerzőszövetkezet segítségével nemcsak olcsóbb és jobb minőségben kapják a tagok a fogyasztási cikkeket, hanem a mezőgazdasági termeléshez szükséges nyersanyagot és segédeszközöket is. Az értékesítőszövetkezetek biztosítják a piaci konjunkturák áttekintését, jobb kihasználását. Végül az egyes termelőszövetkezetek, mint pl. a tejszövetkezet, háziiparszövetkezet, lengyártó-, malomszövetkezet stb. hivatva vannak, hogy a mezőgazdasági nyersanyagot piacképes állapotba hozzák, a mezőgazdaságot intenzitásban növeljék, a jobb értékesítést lehetővé tegyék. A kisüzem a szövetkezés folytán a nagyüzem összes előnyeit átveheti, sőt bizonyos tekintetben maga is nagyüzemé válhatik, amire szükség is van, mert a kapitalizmus a mezőgazdasági üzemeket nyomja. A szövetkezés az uzsorát, az árúhamisítást, a kisemberek kizsákmányolását visszaverte, az alsóbb társadalmi osztályok helyzetét jelentékenyen emelte az ingó tőke kizsákmányoló törekvéseivel szemben. A szövetkezés által a kiskgazdaságoknak úgy termelőképesége, mint jövedelmezősége lényegesen emelkedett: sok olyan parcellatulajdonosból, aki azelőtt kénytelen volt napszámba járni, szövetkezés útján önálló kiskgazda lett.

Szellemi és erkölcsi téren is igyekszik a szövetkezés segíteni. Tagjait megtanítja arra, hogy a szövetkezeti együttműködés alapja az egyéni érdek és akarat alárendelése az összesség érdekének. A szövetkezés tehát nemcsak gazdasági, de valósággal népjóléti és kultúrtényező is. Az önsegítés elvére neveli az alsóbb társadalmi osztályo-

kat, melyekben megvan a törekvés az állami beavatkozást igénybe venni a nagy tőke nyomásával szemben. A szövetkezés a nemzeti közvéleményben is átalakítólag hat, amennyiben a szabad verseny következtében mindinkább megnyilvánuló társadalmi ellentéteket a szövetkezetek szolidáris világnézete kibékíti. De alkalmas a szövetkezet az egyéni vállalatokat úgy az egyes országokon belül, mint a világ gazdaságban társadalmivá alakítani. A hitelszövetkezetek meg az individuális gazdasági felfogást tükröztetik vissza, az egyes gazdasági alanyok hitellel való megerősítése útján törekszenek az összesség anyagi boldogulását előmozdítani. Az újabb alakulatok a direkt társadalmi segítséget nyújtják: a fogyasztási és termelőszövetkezetek összműködése folytán az eddig szervezetlen fogyasztó és termelő közönség a felesleges közvetítők kiküszöbölésével, közvetlen érintkezésbe lép egymással. Sőt a különböző államok szövetkezetei találkoznak a nemzetközi piacon — dán szövetkezetek közvetlenül szállítanak angol fogyasztási szövetkezetek számára —, így lassanként a különböző országok szövetkezeteinek érintkezéséből nemzetközi gazdasági szervezet épül ki, szövetkezeti alapon, amely époly alkalmas lesz a nemzetközi nagytőke túlkapásainak ellensúlyozására, mint a gazdasági szabadság elvének megvédésére a szocialisztikus kísérletekkel szemben.

A szövetkezeti mozgalom erős kritikával is találkozik. Szemben áll vele az ingó tőke érdeke és azt veli a szövetkezetnek szemére, hogy a kereskedelmet és az ezen foglalkozási ágból élő középosztályt károsítja, az árakat emeli, a fogyasztást drágítja. Ezzel szemben felhozható, hogy a kereskedelem a szabad verseny alapján áll, következőkép nem kívánhatja, hogy a szabadság a szövetkezetekkel szemben megszoríttassék. Amennyi kárt okoz a szövetkezeti mozgalom a kereskedelemnek, a főleges közvetítők kiküszöbölésével, ép annyi hasznot biztosít új üzletek nyitásával és a fogyasztók vásárlóképességének fokozásával. Az sincs igazolva, hogy a szövetkezetek működése nyomán az egyes cikkek ára absolute emelkednék, de az bizonyos, hogy a termelő többet kap munkájáért és vele együtt osztozik a közvetítői nyereségen a fogyasztó.

Hátránya a szövetkezeti mozgalomnak mindaz, ami az önkényes szervezkedéssel együtt jár, hogy t. i. nem oly állandó, mint a kényszerszertömörülés. De még a mai szabadforgalmi rendszerben is óriási szolgálatot teljesít az iparnak, különösen pedig a mezőgazdaságnak.

Az agrárkérdés.

6. A szakszervezetek és a szövetkezetek a társadalom önvédelmi mozgalmait jelentik a kapitalisztikus gazdasági rendszerben. Ezeknek ismertetése után méltassuk az egyes gazdasági rétegeket, első helyen: a *mezőgazdaságot*. A földművelés a modern kapitalisztikus rendszerben a természetnek, a tőkének és a munkának együttes tevékenységéből fonódik össze. Ezt az összemunkálást agráralkotmánynak, másképp a mezőgazdaság szervezetének nevezhetjük, amely a földtulajdonnak, az üzemrendszernek és a földművelőosztályoknak magasabb közgazdasági és társadalmi cél érdekében való összefoglalását tartalmazza. A földtulajdonnak a mezőgazdasági szervezet szempontjából egyik legfontosabb megnyilvánulása a *birtokmegosztás*.

A társadalmi rendnek legbiztosabb támasza és fenntartója a helyes birtokmegosztás, vagyis a nagy-, közép- és kisbirtok egyensúlya, mert ez elejét veszi a társadalmi ellentétek kiélesedésének. Sem a tisztán nagybirtok, sem a túlnyomó kisbirtok nem egészséges, éppoly kevésbé gazdasági mint társadalmi szempontból. Az olyan birtokmegosztás, amelynél a művelésbe vett terület túlnyomó része önálló gazdaságot folytató kisczadacsaládok kezében van és csak egyharmadrésze esik a nagybirtokra és a törpebirtokra, társadalmi és üzemtechnikai szempontból helyesnek mondható. Azonban a kedvezőtlenebb statisztikai adatokból sem szabad mindjárt könnyelmű konzekvenciákat vonnunk, sem gazdasági sem társadalmi tekintetben. A viszony az általános kultúrával, a művelési ágakkal és a művelés intenzívításával erősen módosul. Minél nagyobb az intenzitás foka, annál kisebb a nagybirtok átlagos területe valamely országban. Amerikában a nagybirtok átlaga 10 ezer hektár. Angliában intenzívebb mező-

gazdasági viszonyai mellett 1000 hektár latifundiumnak tekintendő.

A mezőgazdasági szociálpolitikának, mielőtt állást foglalna a tekintetben, hogy milyen társadalmi osztályok védelmét tekintse szükségesnek, azt kell vizsgálnia, hogy az egyes osztályok minő szerepkört töltenek és tölthetnek be a föld megművelésénél, milyen a szerepük az állami és társadalmi rend fenntartása, a nemzet jövő fejlődése szempontjából, mivel van megokolva létük és fennmaradásuk?

A nagybirtokos osztály funkciójához tartozik elsősorban a példaadás minden szakkérdésben, amennyiben a nagybirtokot földjáradéka képesíti arra, hogy minden gazdasági szakkérdésben számot tegyen. Ugyancsak képesíti arra is, hogy egyes az állam és a társadalom érdekében álló tisztségeket ingyenesen betöltsön, az adózókat mentesítse olyan költségektől, melyeket egyébként hivatalnokokra kellene fordítani. A nagybirtokos osztály tekintélyénél, vagyonánál, politikai súlyánál fogva alkalmas a mezőgazdaság érdekeinek védelmére a parlamentben, a gazdasági és társadalmi egyesületekben. Ez a befolyás javára van a gazdák összességének, minthogy a mezőgazdasági termelők nem mint versenytársak állanak egymással szemben, hanem egymásra vannak utalva.

A kis- és nagybirtok kölcsönös viszonya.

7. Az a törekvés, amely ellentétet akar támasztani nagy- és kisbirtok között, nem jogosult. Gazdasági szempontból a nagybirtokra okvetlenül szükség van, mert habár a kis üzem egyes speciális üzemágakban utóléri, sőt felülmúlhatja a nagyüzem eredményét, a népelelmezés legfontosabb cikkénél, a kenyér előállításánál visszamarad, azon egyszerű okból, mert ahol 10 holdnyi föld terményét öten fogyasztják, nem kerülhet annyi többlet a piacra az ipari és más néposztályok fogyasztására, mint ott, ahol egy ember és a szolgálatában álló munkások illetményeit vonjuk le, mondjuk, 1000 hold terméséből. A többi felesleg a városok élelmezésére szolgál.

Társadalmi szempontból sem forog fenn ellentét a nagy-

és kisbirtokos osztály között; inkább egymásra vannak utalva. A nagybirtok tudja végrehajtani a mezőgazdaság előbbrevitelét célzó kísérleteket, melyek az iskola, szaklapok, gazdakörök útján a kiscgazdák közkincsévé lesznek. A nagybirtok ezen hivatását nem pótolja néhány állami üzem, mert a talajviszonyok, klíma, nagy szerepet játszanak és sok helyen kellene állami intézetet létesíteni, ami nem lehetséges, ellenben nagybirtok elszórtan mindenhol található.

A kis- és nagyüzem között a termelés tekintetében bizonyos munkafelosztás uralkodik. A nagyüzem termeli a gabonát, a burgonyát, a tengerit, cukorrépát stb. az látja el vetőmaggal, apaállattal, növendékállattal a kis üzemet és ezáltal nagy rizikótól szabadítja meg. Viszont, a kis üzem termel kereskedelmi növényeket, főzeléket, gyümölcsöt, haszonállatot, baromfit, a nagybirtoknak munkáskezet szolgáltat, ökröt, tejelő tehenet, hizlalni való szarvasmarhát, igáslovat szállít; szóval közöttük nincs konkurrencia. De határozott munkafelosztás uralkodik, épúgy, mint a nagyüzem és a törpeüzem között, mely egyrészt mezőgazdasági termékeket, másrésztől munkaerőt cserél.¹

A vámpolitika kérdésében sem állítható szembe a kiscgazda a nagybirtokossal. Ez a legképtelenebb állítás, mert hiszen a fogyasztóközönség szüksége egységesen jelentkezik, amikor tehát a nagybirtok üzemének jövedelmezőségét biztosítja, ezzel, akár akarja, akár nem, biztosítja a kisüzem jövedelmezőségének feltételeit is.

Végül reá kell még mutatnunk arra, hogy a nagybirtok sok kereseti alkalmat ad a kisebb gazda fölös munkaerejének értékesíthetésére, amennyiben gyermekeit, mint cselédeket elhelyezheti. Számtalan virágzó kiscgazdaságnak volt kútforrása a nagyobb uradalmaknál eltöltött cselédszolgálat. Viszont a nagybirtoknak kitünő támasztéka a kisbirtok. Mert a nagyüzem legerősebb korlátja a munkáshiány, amelyen a kisüzem gyermekszaporaságával segít. Meg van tehát a nagy- és a kisbirtoknak a maga létjogosultsága és a két kategória érdekei sokszorosan

¹ Goltz, Agrarpolitik. 83. Czettler, i. h. 257.

egybefonódnak. Azok, aki a kisbirtokosokat a nagybirtokosok ellen izgatják, a kisbirtokosok érdekei ellen dolgoznak, mert azokat a vállalatokat akarják gyengíteni, amelyek a kapitalista termelésnek a mezőgazdaság ellen irányuló rohamait leginkább képesek felfogni és ellensúlyozni. Üzemtechnikai szempontból is károsak ezek a törekvések, mert a kisgazdaság intenzív fejlődésének alapja egymásrautaltságuk folytán épen a nagyüzem és a kettőnek egyensúlya képezi alapját a mezőgazdaság és a nemzet helyes közgazdasági fejlődésének is.

A középbirtokos osztály összekötő kapocs a nagy- és kisbirtokos között, szerepe különösen fontos, mint a falusi társadalom vezetője és a falusi jólétügy irányítója.

A mezőgazdaság következő csoportja azon gazdákból kerül ki, akik földjüket önállóan művelik, segédmunkaerőt egyáltalán nem, vagy csak ideiglenesen, csekély mértékben vesznek igénybe. Ez a *kisbirtokos* osztály a földművelésből élő társadalmi osztályok egyensúlyozója. A kisgazda az állami lét fennmaradásának is legfőbb támasza, nemcsak számbeli erejénél és kedvező születési arányszámánál fogva, hanem azért is, mert az őserő, mely a kisgazdáknak lakozik, hivatott a városi lakosságot regenerálni. Erkölcsi szempontból a kisgazda konzervatív természetű, újításokat nehezen és csak akkor fogad el, ha meggyőződött hasznosságukról. Azonfelül tekintélyszerető, bár a felsőbb osztályok iránt bizalmatlan; de ha tapasztalja, hogy javát komolyan akarják, vezéreibe vetett hitét bajos megingatni. A családi, erkölcsi, vallási viszonyok a legkelégítőbbek a kisbirtokos osztály tagjainál, jó állampolgárok, a megifjosodás forrásai a nemzet erejének.

A kisgazda osztály felső határa belenyulik a középbirtokos osztályba, a társadalmi kiválasztási folyamat a kisgazdák vagyonosabb, nagyobb szerzési és művelődési képességgel megáldott rétegeit mindinkább a középbirtokos osztályba emeli. Viszont az alsó réteg közel kerül a proletáriumhoz. Sok vidéken a 10 holdas kisgazda is vállalt aratást, másrészt a fuvarozással járó napszám jó módu kisgazdák körében is dívik.

A kisbirtokos osztály alatt levő *törpebirtokosok* összekötő kapcsot képeznek a kisbirtokosok és földnélküli mun-

kások között. A törpebirtokos kénytelen munkaerejét saját gazdaságán kívül értékesíteni a mezőgazdaságban, avagy pedig a háziiparban. Mindkető azt eredményezi, hogy a saját gazdaságát elhanyagolja, tágteret nyit a föld rossz megművelésének. Még rosszabb a törpebirtok helyzete szociális szempontból. Minthogy a törpebirtok helyzetét csak a több kereslet biztosítja, amelyet a tulajdonos, mint arató, vagy városi munkás szerez, rosszabb esztendőök után a törpebirtokos otthagyja a mezőgazdasági foglalkozást és végleg a városba telepszik, ott szociálista nézeteiket tanul, a törpegazdaságot a családnak erőben gyengébb tagjai kezelik, másszóval az industrializmus a nagybirtoktól és a kisüzemből szedi el a munkáskezet. Vannak azonban enyhítő körülmények, hogyha a törpebirtok alkalmas a háztartásnak terheit könnyíteni. Emellett a törpebirtok alapja a felemelkedésnek, mert nem oly nagyon nehéz hozzá szerezni annyit, hogy az illető önálló gazdává emelkedjék.

Kiegészítik végül az agrártársadalmat a *gazdasági munkások*, akiknek felső rétege még házzal rendelkező zsellér. A mezőgazdasági munkások túlnyomó része, ha ingatlana nincs is, sertéshízlalás, feles kukorica, krumpliművelés, konvencióos föld útján a termelési eszközökben részes, aminek következménye, hogy gondolkodása az ipari proletáriátustól elérő, munkaerejének idegen gazdaságban való értékesítését csak átmeneti jellegűnek, olyan alkalomnak tekinti, amely módot nyújt arra, hogy vállalkozási tevékenységét fokozza, végül maga is önálló legyen.

A biztosítás.

8. Az alsóbb társadalmi osztályokról való szociálpolitikai gondolkodás a mezőgazdasági osztálynál speciális nehézségbe ütközik. A munkaerő biztosítása baleset ellen nem kíván körülményes szervezetet, a munkáspénztárak e tekintetben megoldják a kérdést, amennyiben megadják a lehetőséget a balesetbiztosításra, a nyugdíjbiztosításra, mely utóbbihoz csatlakozik a haláleseti segélyek nyújtása. Sokkal nehezebb kérdés a *betegség* elleni biztosítás. Az év különböző részeiben nagyon is különböző

a munkás keresete, és azt több munkaadótól kapja. A lakosság szétszórtsága, a nagy távolság mindmennyi akadályok. A megoldás abban az irányban mutatkozik lehetségesnek, hogy állitassanak — állam, törvényhatóság, község és gazdatársadalom együttes erejével — járási kórházak, ahol a beteg bizonyos előre befizetendő árbiztosítási díjért ellátást és gyógykezelést kap. A családtartó gazdák kötelezőleg, az egyes szabad mezőgazdasági munkások és kiscgazdák önkénytelen volnának biztosítandók bizonyos betegségi napokra, s ezen díjakból kellene a kórházak költségeit fedezni.¹

Nem kisebb probléma a munkásra a munkaalkalom biztosítása. A munkaviszony alapja a szabad munkabérszerződés. Senkit nem lehet kényszeríteni munkára, de senki sem kényszeríthető arra sem, hogy a munkakeresőnek munkaalkalmat nyújtson, ha azt nem akarja. A munkást a munkára való jogigény hiányaiért kárpótolja a foglalkozás és a költözködés szabadsága, vagyis válogathat bármiféle foglalkozás között és oly vidékre vándorolhat, ahol munkáskézre van szükség. Persze ezen jogot gyakran illuzóriussá teszi az, hogy a munkáskézben nincs hiány, ellenkezőleg felesleg van és a munkásnak sincs módjában egykönnyen vándorolni.

A mezőgazdasági munka aránytalanul torlódik a nyári időszakban, amit követ a nagy téli munkahiány. Magyarországon van elég munka, ha a nyári időszakot tekintjük, de ha a munkás egész évi munkával való ellátását vesszük számításba, az eredmény nem kielégítő. Ennek következtében a dolgot kereső munkások kivándorolnak, vagy a városokba tódulnak, vagy külföldre szegődnek. A városbatódulás és a kivándorlás legfőbb oka a mezei munka és kereset bizonytalansága, illetve elégtelensége. Ez az állapot hátrányos úgy a mezőgazdasági munkásra, mint a munkaadóra. A munkás mindig bizonytalannak érzi magát a jövő eshetőségeivel szemben, másrészt tekintettel arra, hogy felesztendő alatt kénytelen a háztartáshoz szükséges készpénzt megkeresni. Mivel a többi időt a természetbeni járandóságok beszerzésére fordítja, a napszámbérek szük-

¹ Czettler i. h. 825. l.

ségszerűen magasak. Ezen a helyzeten az eszközök egész sorozatának igénybevétele segíthet csak, amilyenek a háziipar széleskörű kiterjesztése, oly termelési ágak felkarolása a gazdaságban, amelyek az év nagyobb részében munkát biztosítanak a mezei munkásnak. Különösen fontos az oly mezőgazdasági tevékenység, mely az októbertől áprilisig terjedő kényszermunkaszünetet megrövidíti és ezen időben is foglalkozást nyújt a munkásnak. E tekintetben a mezőgazdasági ipar meghonosításától és az állattenyésztés nagyobb arányú felkarolásától várható javulás.

Kiegészíti a mezőgazdasági munkás gondozása körüli tevékenységet a *munkaközvetítés* gyors, körültekintő, igazságos intézése, amely feladatra eddigelé az állami közvetítés bizonyult még legalkalmasabbnak.¹ A mezőgazdasági kérdés lényege mindenestre a kisközgazdász osztály erősítésével, boldogulásával függ össze. Ezen osztály lelki emelését szolgálja vallásos szellemének ébrentartása, öntudatosná, gyakorlativá tétele, ami által a családi élet is megszilárdul, megszenteltetik, a napi munka — úgyszólván — ihletet nyer. Nem kevésbé fontos azonban a *gazdasági képzés* intenzív felkarolása, úgy az ismétlő, mint a továbbképző szakiskolákban. Ezen szükségét ma általában felismerik, s így várható is a haladás. Nem utolsó helyet foglalnak el e tekintetben a gazdakörök, ahol a felnőtteknek alkalmuk nyílik hasznos útmutatást kapni munkájuk eredményesebbé tételére, az újításokra, a javítások eszközlési módjaira nézve.

A kisközgazdász jólétének emelését célozzák azon törekvések, amelyek anyagi létének alapját, *földbirtokát* kívánják biztosítani. Két oldalról fenyegeti ezt a veszedelem: az eladósodás és az öröklési rend alakjában, amely utóbbi az egyenlő rész kiadásával folyton osztja a parasztbirtokot, míg nem az törpebirtokká morzsolódik. A segítségnek módja azonban, mindkét irányban tagadhatatlanul nagy nehézségekbe ütközik s ma is még, annyi érdemesnek fáradozása után leginkább csak tervezgetésről számolhatunk be, de a gondolatirány jelzése végett, ezekre röviden kitérünk.

A parasztgazdaságot fenyegeti az eladósodás vesze-

¹ Zettler, i. h. 926.

delme. Az adósságcsinálás szabadsága mellett a terhek felszaporodnak az ingatlanon, új birtokszerzés ismét adósságra történik, ami a föld forgalmi árának túlszigázását vonja maga után, mert sok az igénylő és ezeknek is érdekük, hogy ingatlanuk magasan értékeltesse, nagyobb hitelre nyújtson alapot. Viszont azután az örökrész kiadásánál a túlszigázott földérték alapulvétele nagy terhet jelent, eladósodásra vezet. Az eladósodás meggátolása végett egyesek az *abszolút tilalom* mellett vannak, mások beérik azzal, ha megvonatik a határ, *meddig* terhelhető meg a parasztbirtok adóssággal? Az előbbieket Vogelsang báró vezetése alatt abból indulnak ki, hogy a parasztbirtok rendeltetése a család eltartása, számára annyi értékkel bír, amennyit mint eltartó tárgy nyújt. Amit a parasztbirtoktól adósság fejében elvenni lehet, az csakis a föld-jövedelem, nem a föld forgalmi értéke. Az oly jelzálog terhelés, amely a tulajdonos megváltását ingatlanától veszi számítása alapjául, az utóbbinak rendeltetése ellen van, azért a lehetősége is kizárandó. Az intézkedés végrehajtása a létező jelzálog terhek mentesítését, az öröklés olyatén szabályozását teszi kívánatossá, hogy az örökös társak a birtokbalépő főörökös életbiztosítása útján nyerjenek kielégítést.

Az abszolút tilalom hivei méltányolják a kivétel elé tornyosuló nehézségeket, azért egyelőre beérik a részleges tilalommal, olyképp, hogy a határ megjelöltessék, meddig lehetséges adóssággal terhelni az ingallant.

Ezen intézkedés mindenesetre feltételezi azon nézet meggyökerezését, hogy a gazdasági szabadság nem az adósságcsinálás szabadságában, hanem az adósságtól való mentességben áll. Nagy haladás, ha már elismerték, hogy a felmondható kölcsön kiküszöbölésével a járadékkölcsön formáját kell választani, törlesztési kényszerrel, és hogy a parasztbirtok szociális jelentőségére való tekintettel, e jelzálogüzletek a spekulációból kivonandók s külön intézetekre ruházandók, melyeket a szövetkezetek támogatnának munkájukban. Minden esetben gondoskodni kellene, hogy a jogosult hiteligenyek kielégítést találjanak, amiben ismét a szövetkezetek nyújthatnak leginkább segédkezet.

Az örökösödést illetőleg az örökösnek oly állapotban

kell átvennie az örökségét, hogy a gazdálkodás folytatásának lehetősége meg legyen. Az örökösök részesedése oly mély gyökeret vert a nép tudatában, hogy attól alig lehet eltekinteni. Enyhíthető volna a leszámolás terhe azáltal, hogy az örökrész kiárúsításánál a birtokrész reális százaléka vétetnék számadás alapjául, és az annak megfelelő tőke bocsáttatnék akár biztosítás, akár járadék alakjában az örökös társak rendelkezésére.

Egyebekben az önnálló közép- és kisgazdaságok fenntartására igénybe veendőek mindazon eszközök, amelyeket a szövetkezeti mozgalmak felszínre hoztak. Keresendő a minél közvetlenebb kapcsolat a termelő és fogyasztó között. Kizárandó a tiszta spekuláció a gabonaneműekkel, amelyek célja a piacot zavarba hozni, az árakat mesterségesen lenyomni. A határidőüzlet a mezőgazdasági szövetkezetekre bízandó, a terménytőzsdék szövetkezeti szervezése útján. Az adópolitikának számolnia kell a mezőgazdaság jogosult érdekeivel. A biztosítási intézmény kiterjesztendő a mezőgazdasági alkalmazottakra, jelesen aggkor esetére.

A felemlített és megoldásra váró feladatok sorozata mutatja, hogy a mezőgazdák kamaraszerű, hivatásos szervezete mennyire előfeltétele azon cél elérésének, hogy a mezőgazdaságot érintő életkérdések kellő világításba helyeztessenek, a közvéleményben utat találjanak és így a megvalósítás felé vitessenek.

X. Az ipar, kereskedelem és pénzgazdaság.

Az iparos társadalom.

1. A kézmű történelmileg fejlett formája az ipari tevékenységnek. Az *iparosságnak* és a *gyárosoknak* mint társadalmi osztályoknak sok széthúzó érdekeik mellett vannak közös érdekeik. Az utóbbiakhoz tartozik a helyes közlekedési vám, kereskedelmi politika, a piszkos verseny üldözése és az ipari érdekek iránt barátságos adópolitika.

A nagyüzem a piac számára vágy otthon dolgozó munkások igénybevételével, vagy a gyárban, gép, motorikus erő használatával termel. Az iparos rendszerint megrendelő számára dolgozik, csekélyebb számú munkaerővel. Az elválasztó vonalat hol szűnik meg az iparosság, hol kezdődik a gyárszerű üzem, az egyes országok törvényei állapítják meg; az alkalmazásban levő segédmunkaerők számától teszi függővé, meddig terjed az ipari és hol kezdődik a gyári üzem, pl. 20 segédmunkásnál.

Az *ipart* a gyári üzem visszaszorította. A szociálista programban az önnálló iparosnak, mint aki a termelés eszközeit saját tulajdonában bírja, nincs helye, sorsa a szociálista államban önnállóságának feladása. Pedig a gyári üzem versenye mellett is van és lesz önálló ipar, amely nélkülözhetetlen és teljes igényt tart arra, hogy erősítsék. Életképességüket a gyáriparral szemben megőrizték az olyan természetű iparágak, amelyek az egyéni izléshez, kívánsághoz való alkalmazkodást követelnek pl. a ruha, lakásberendezési ipar éppen úgy, mint azok, amelyeknek gépies előállítása az egyes darabokhoz fűződő művészi követelmények miatt nem eszközölhető. Ide tartoznak az élelmiszerek előállításával foglalkozó iparágak, amelyek az anyag romlékonysága miatt nem tűnnek gyári kezelést, a különböző építőmunkák, a szerelő, javító munkák ezer

sorozata, amelyeket maga a gyárüzem teremt és hoz magával.

Az iparosság megvédendő, nemcsak az ellenmondást nem szenvedő önterületén belül, de ott is, ahol a nagyüzem erőszakosan nyomja. Ezen jogosultságot az iparosság, mint társadalmi osztály, meríti tekintélyes számából, nemkülömben azon jelentőségből, amelyet a társadalmi osztályok elhelyezkedése tekintetében betölt. Kiválóképen képviseli az ipari középosztályt, a városi polgárságnak magvát alkotja, a kisgazdákkal együttesen alkotja a gazdaságilag önálló, békés fejlődésre utalt, megbízható elemét a társadalomnak, amely a fizikai erő mellett egyesíti magában a szellemi és társadalmi műveltségnek közép mértékét, hivatva van közvetítő szerepet betölteni a tőkét és munkát képviselő szélsőségesebb osztályok között.

Azon általános eszközökhöz, amelyek alkalmasak az iparosságot, mint osztályt fenntartani, emelni, előbbrevinni, tartozik a vallásos szellem folytonos ébrentartása, amely melegágya az iparos hivatásszerű erényeinek: a munkáságnak, józanságnak, takarékoságnak, a keresztény szereteten és igazságosságon alapuló testületi szellemnek. Természetesen, nem hiányozhatik a megkívánt állami közreműködés, amihez elsősorban tartozik a törvényparancsolta vásár- és ünnepnapok munkaszünet. A vallásos szellemet az egyházi alapon szervezett egyesülések: mester-, legény- és tanonccsoporthoz vannak hivatva különösen ápolni. Ezen egyesületek, valamint egyéb szabad csoportosulásai az iparosságnak, szervezetek alakjában, amelyek a tagok gazdasági boldogulását célozzák, a legjobb előiskolái az iparosság egyetemes szervezkedésének.

A jövő céljaként ott kell lebegnie az iparosság előtt, hogy megalkossa kötelező törvény alapján szervezeti szervezeteit, amelyeknek a középkori iparosság magasfokú virágzását köszönhet. A szervezet természetesen az egy iparágat űzők helyi, kötelező egyesülésén épülne fel, amelyek magasabb szervezetben csúcsosodnak ki, az egyes iparágak kamarái megbízottjaik útján alkotnák az iparosság országos képviselőit, úgy amint, a többi társadalmi osztályok, a mezőgazdák, a kereskedők külön kamarákban, külön képviselőben egyesítendő. Ezen szer-

vezetek azonban csak úgy érhetik el céljukat, hogy ha a maguk területén kiterjedt mértékben önkormányzati jogot kapnak és ha módjukban van a szövetkezeti tagoknak hivatásuk gyakorlásában hathatós támogatást nyújtani: közös beszerzési források feltárása, szövetkezeti műhelyek, gépberendezések, árucsarnokok szervezése által. Az iparkamaráknak megfelelő befolyás volna biztosítandó az ipari törvényhozás alakulására és általában az állam iparpolitikájára. Természetszerűleg csatlakoznának az iparoság hivatásszerű szervezetéhez az iparosok céljaira szolgáló: baleset, betegség, rokkantság esetére szóló biztosítási intézmények. Az iparosok hivatásszerű szervezésének célja tehát egyszerűen az volna, hogy képesítse az iparosokat a társadalmi és gazdasági helyzetük által megkívánt öntevékenységet rendszeresen és eredményesen kifejtteni.

Az iparfejlesztés tényezői.

2. Azon rendszabályok, amelyek az ipari érdekek közvetlen előmozdítását célozzák, vonatkoznak az iparosok kiképzésére, az ipari üzemre, az ipari termények értékesítésére.

A kiképzést illetőleg mindenekelőtt alapos tanoncképzésről kell gondoskodni, melyet a megfelelő legény- és mesterképzés tetőzné be. A tanoncképzés előmozdítására szolgálnak: szakiskolák, mintaműhelyek, tanoncmunka díjazással. A legények képzését elősegítik: kurzusok, utazási stipendiumok, képesítő vizsga, a hűséges szolgálatnak külön jutalmazása, kötelező mestervizsga. A mesterek buzdítására szolgálhat: mesterkurzusok, a kereskedői iskolázottság pótlására, mesterműhelyek díjazása stb.

Az *iparüzem* javára szolgálnak mintaraktárak létesítése, nyersanyag, gépbeszerző műhely, szövetkezetek létesítése, több iparágnak egy kézben való egyesítése, a jogosulatlan, piszkos verseny letörése. A *forgalom* tekintetében segitendő az ipar árucsarnokok, vándorkiállítások, mintaraktárak berendezésével, a házalóipar, a nagyáruházak, fogyasztási szövetkezetek, rab- és katonamunka megfelelő szabályozásával, a nyilvános szállításban való részesítéssel.

A gyáriparban a gép alkalmazása forradalmat, óriási

átalakulást idézett elő a termelés terén. Az ür munkaadó és munkás között kitágult. Fokozódik az ellentét ott, ahol vagyoni egyesülések, részvénytársaságok foglalják el a tulajdonos helyét, ezen személytelen vagyonságoknál csak a haszon jó figyelembe, minden vonatkozás a munkással megszakad, az utóbbira csak a munkafeltételek jönnek figyelembe. A korlátlan verseny meghozta a vállalkozóknak a piszkos versenyt, a fogyasztók számára a csalások ezerféle nemét. A viszony szabályozása a nagy vállalkozók közt, továbbá vállalkozó és munkás, vállalkozó és fogyasztó között, a vállalkozók mai szabad egyesülésétől nem várható, mert azok egyelőre a vállalkozói érdeket szolgálják és sokszor eszközök az árúk felcsigázására.

A *kartellek* alkalmi egyesülései az üzemeknek, bizonyos közös cél megvalósítására pl. a nyersanyag beszerzésére, a piac felosztására stb. a függetlenség megóvása mellett. A kartell megtagadása a szabad verseny elvének, élő bizonyossága annak, hogy a verseny bizonyos fokon túl nem emelkedhetik, hanem szabályozás után kívánczik. A kartellek, amennyiben a tervtlen termelésnek útját szegik és általában a termelést szabályozzák, haladást jelentenek a szabad versenyre épített gazdasági rendszerben. Másrészt közeleső veszedelem, hogy a kartellek egyesülésüket monopóliumszerűleg kizsákmányolják vagy a termelő- vagy a fogyasztóközönség rovására. Minden országban megindult a munkálat megfelelő kartell-törvényhozásra; ez lesz hivatva a kinövéseket orvosolni. A *trösztök* — különösen Amerikában otthonosak — rokonvállalatok összeolvadása, függetlenségük feladásával oly célból, hogy a piacot megszerezzék és uralják. Az Egyesült-Államok felismerik azon veszedelmet, amelyet a vállalkozás ezen monstrumszerű óriásai jelentenek az egyes vállalkozóra, de a fogyasztóközönségre is. Mindennapos tapasztalat, hogy a tröszt alacsony árak szabásával tönkreteszi a versenyző magánvállalkozást, vagy ha drága pénzen is, de összevásárolja a konkurrenseket. Ámde ezen tevékenységgel más létjogosultsággal bíró gazdasági egzisztenciákat pusztít el, egyedül az erősebb jogán; amellől azt a veszteséget, amelyet egyidejűleg szenvedett, amíg t. i. piszkos versenyét folytatta a vetélytárssal, más oldalról be kell

hozni; az árat természetesen a közönség fizeti meg. A megvásárolt üzemek is, mint a kő fekszenek a trösztök gyomrában, akadályozzák a moloch lélekzetvételét, úgy hogy a tröszttel szemben a magánvállalkozás elsőségben van. A tröszt felhizlalásával járó üzemköltségek odáig viszik a trösztöket, hogy az üzemükhöz tartozó iparágakban az újítást, költséget kívánó berendezést kizárják, nemcsak a javítás elől térnek ki, hanem ha a magános próbálkozik új találmányával utat törni magának, azt kénytelen tapasztalni, hogy a bankok bezárulnak előtte, a hitelforrások elapadnak, a trösztnek hatalmas keze útját állja a haladásnak. Wilson, mint elnökjelölt panaszolta fel e jelenségeket választási beszédeiben, melyet tisztelői ki is adtak. Eddig nem értek el még számottevő eredményt, de a közérdek annyira követeli a kérdés orvoslását, hogy az egyre erősödő közvélemény a leghatalmasabb tröszt erejét is előbb-utóbb összetöri.

A nagyipar érdekeit is a hozzátartozó hivatásszerű szervezeteknek kell képviselni s a bajokat elsősorban orvosolni. A különböző iparnemek külön szervei egyesítendőek kamarákban, amelyek magukban foglalják a munkást és a munkaadót. Az országos szervezetben volnának azután hivatva a nagy érdekcsoportok találkozni és a megegyezésre vezető utakat keresni.

Munkáskérdés.

3. A munkáskérdést illetőleg három irányzat felbukkanását látjuk. a) A gazdasági *liberalizmus* a szabad gazdálkodás elvének fenntartása mellett a tagadhatatlanul fennálló szükségleteken a munkásság öntevékenysége útján akar segíteni; a mérsékeltebbek elfogadják az állami munkásvédelmet, munkásjóléti intézmények alakjában. b) A *szociálizmus* a termelő eszközök kollektív tulajdonbavételével akarja megszüntetni a különbséget munkás és munkaadó, szegény és gazdag között. A *reformszociálisták* ezen eredményt az állami és társadalmi élet siettetendő demokratizálásától várják, míg a Marx-féle irány azt tartja, hogy az üzemek koncentrációja önmagától elő fogja idézni a jelen rend összeomlását. c) A *keresztény szociálizmus* vagy

szolidarizmus ki akarja küszöbölni a szabadgazdálkodás elvét s a magánvagyon épségben tartása mellett, a gazdasági és társadalmi élet alapjain, a jogon és tekintélyen kívánja felépíteni a társadalom új rendjét, amelyben a keresztény igazságot és méltányosságot a kellőképp beállított társadalmi és gazdasági szervezetek tartják fenn és biztosítják.

A munkabért a szabadelvű rendszer, a munkás személyiségének félreismerésével, egyszerű üzemből költségnek számította, amelyet a kartell és kínálat állapít meg. Lasalle hamis „vasmunkabér törvénye” szerint a munkabér nem emelkedhetik a munkás megélhetésére szükséges összeg felett, mert ahol felesleg mutatkozik, az odaözönlő munkásfelesleg azt felemészt. Ricardo szabadelvű elmélete a munkabér alapról, ezen alapot a tőke- és a földjáradék mellett minden munka hozadékában változatlanul állítja fel, úgy hogy a vállalat nyereségéből a bér alap oszta a munkások számára adja az elérhető munkabér maximumát. De ezen elmélet indokolatlan, mert a vállalkozó tőkéje, amely egyéb üzemből költségek mellett a munkabéret magában foglalja, a tartalék egy nemét képezi a bér számára. Az árú eladásából kapja vissza a termelő a termelési költséget és a nyereséget. A magasabb bérek fedezetet találnak a vállalkozó nyereségében, amely le száll, vagy az árú emelkedésében, mely esetben a fogyasztó viseli a magasabb munkabért. Ricardo egyoldalúan csak a vállalkozó hasznát nézte. Épígy egyoldalúsággal nézi a szocializmus csakis a munkás érdekét, amikor azt állítja, hogy minden érték a munka eredménye, amely a munkást illeti; amit bármi címen elvesznek belőle, a munkás megrövidítése, kizsákmányolása. Pedig az emberi munka nem teremtő, hanem átalakító tevékenység, feltételezi a munkaanyagot, tehát két tényezőnek az eredménye: az anyag és a munkás, következésképp nem írható tehát csupán az egyik tényező számlájának a javára. A Marx-féle számítási alap, hogy az árú értékét a reá fordított társadalmi szükséges munkaidő állapítja meg, szavakba foglalt gondolatüresség, mert ilyen tényező egyáltalában kiszámíthatatlan és meg nem állapítható.

A munkabérszerződés csak úgy kezelhető helyesen, ha mindkét tényező, a munkaadó és a munkás érdeke egy-

aránt megfelelő módon figyelembe vették. A munkaadóra nélkülözhetetlen a munkás, viszont a munkásra a munkaalkalom. Tehát kapcsolatba lépnek, még pedig mint egyenjogú tényezők. A munkásembert egyénisége feljogosítja oly munkabérre, amely elegendő az ő és családja állás-szerű ellátására, beleszámítva a feleség és gyermekek mérsékelt közreműködését. A személyének eltartása azért jogosult igény, mert a foglalkozás is leköti egész személyét, a munkája által nyújtott gazdasági haszonnak fedeznie kell tehát a munkás állás-szerű ellátásának költségeit. A személyi ellátás további folyamánya a baleset, rokkantság, betegség, aggság elleni biztosítás, amelyekről a maga helyén tüzetesen volt szó. A családi bérre való jogosultság pedig következik az emberek általános hivatásából, amely magában foglalja a családalapítás jogát. A feleség és gyermekek mérsékelt közreműködésének kötelezettsége folyik azon kötelezettségükből, amely szerint a család fenntartásához erejükhez mértén hozzájárulni tartoznak. Amely üzem az így értelmezett munkaköltségeket nem bírja, az nem életképes.

A bérszerződés etikai jellege.

4. A bérszerződés kétoldalú szerződés. Nem szolgálati szerződés, amilyennek sokan most is még minősíteni akarják, de nem is társszerződés, amilyennek viszont a túlzóan önérzékes munkások állítják. A munkabér-szerződés két egyenjogú félnek a megállapodása. Nem a munkás személye, avagy csak a munkája képezi a megállapodás, a szerződés tárgyát, hanem azon gazdasági haszon, amit ez a vállalkozóra nézve jelent és amiről a munkás szerződik.

A munkás szabad egyéniségéhez tartozik a *társulás joga*, amely joggal élhet oly célból is, hogy jobb munkafeltételeket biztosítson magának. Ezen célból jogosultak a munkások a *munkát beszüntetni*. A munkabeszüntetés (sztrájk) jogosult, ha a követelmények igazságosak, méltányosak és nem alkalmaztatik törvénytelen eszköz: fenyegetés vagy erőszak akár a vállalkozó, akár a dolgozni akarók ellen. Tekintve a károkat, amelyeket a köz és a munkások családjai is szenvednek a sztrájk folytán, igen

komoly okoknak kell fennforogniuk, hogy az kimondassék. A munkássztrájk jogával szemben áll a vállalkozó kizárási joga, amelynek gyakorlása ugyanazon tekintetek alá esik, mint a sztrájké.

A nők foglalkoztatását illetőleg a *férjes asszonyok* lehetőleg a család és háztartás számára tartandók vissza, a gyári üzemből lehetőleg kivonandók volnának, ami nem zárja ki olyatén hasznót hajtó foglalkoztatásukat, amelyet a házi rend sérelme nélkül odahaza teljesíteni tudnak. *Leányok, ifjúság* számára egyenesen indokolt a kenyérkereső foglalkozás, de természetesen mindazon tekintetek pontos figyelembevételével, amelyeket nemük, koruk s az erkölcsi-ség megőrzése parancsolólag előírnak.

A munkásság jogainak biztosítására szükséges *ellenőrző közegek* beállítása, amilyenek a gyári iparfelügyelők, akiknek kötelességük az üzem menetét minden a munkás jóléte és a közérdek szempontjából szükséges tekintetek figyelembevételével ellenőrizni. Méltányos kívánság, hogy az ellenőrzés gyakorlásánál a munkások megbízottjaik által képviselve legyenek. A munkabér, a szerződés körül támadó véleménykülömbőség eseteiben is, vagy a munkaadó és munkások képviselőjének, megbízottjaiknak tanácskozása, megértésre törekvő tárgyalása van hivatva az eredményt biztosítani. A nagyiparban is a vállalkozóknak egyrészt, másfelől a munkásoknak hivatszerű szervezetei, az állam vezetése alatt, volnának hivatva a nagy érdekeket mindkét fél javára munkálni.

Kereskedelem.

5. A *kereskedelem* mint összekötő kapocs a gazdasági javak termelői és fogyasztói között teljes jogosultsággal bír. A kultúra mai haladoottsága mellett igen nagy jelentősége van a helyesen működő kereskedelemnek: új termelési források megnyitására nyújthat ösztönzést, viszont új értékesítő helyekről, piacokról gondoskodhat.

Tárgyát tekintve a kereskedelem *terményekre vagy értékekre* vonatkozhatik; aszerint amint az őstermelés és ipar termékeit, avagy pénzt és egyéb értékeket hoz forgalomba. Terjedelmét tekintve a kereskedelem nagy és kis kereskedelem, aszerint amint az árucikkeket további

eladásra, ipari feldolgozásra közvetíti, vagy közvetlenül a fogyasztóhoz juttatja azt. Van bel- és külső- (export-) kereskedelem, állandó vagy vándor, házaló, vásári kereskedelem.

A külkereskedelemben a merkantilizmus, a szabadkereskedelem és a vámrendszer állottak előtérben és kerestek érvényesülést. Már a középkorban, azután pedig a gyarmatok megszerzésekor odatörekedtek, hogy a hasznot lehetőleg a város, illetőleg az állam részére lekössék. Ezt a célt követte a merkantil kereskedőpolitika Franciaország vezetése alatt, hol Colbertnek 1664-ben kötött vámtarifájáról colbertinizmusnak is nevezték és ez uralkodott a XVIII. századig, emelte a belföldi termelést, praemiumokkal is; míg a behozatalt prohibítív vámokkal akadályozta. Anglia a XIX. század eleje óta a világ első állama a szabadkereskedelem elvét hirdette, amely ezután fokozatosan tért hódított a múlt század hetvenes évéig, amikor a mozgalom megállott és helyet adott a védvamos rendszernek. A középeurópai államok később enyhítették egymással szemben a vámtételeket; a legtöbb kedvezményzáradékkal, mely szerint az *automatice* átmegy más szerződő félre, kiterjesztetett az Európán kívül eső államokra. Angliában, figyelemmel Németország és Amerika emelkedő iparára, hangok emelkedtek a szabadkereskedelem elvének feladására és az angol világ-birodalom és kolóniáinak tömörítésére, de a törekvés testet ölteni még nem tudott.

A helyzet legtöbb helyen a mérsékelt védvamos politikát írja elő követendőnek, amelynek célja elérni az ország antarkiját vagyis annak biztosítását, hogy mindene meglegyen, amire az ország fogyasztóközönségének szüksége van. A *belső kereskedelmi* politikában oly szervezés kívánatos, amely lehetőleg biztosít a hamisítás, csalás ellen, és a kereskedelmi törvényhozásnak ezen szellemből kell kiindulnia. Feltűnő jelenség hazánkban a gyakori, csalárdkereskedői bukás, amely annyira szemet szűr már, hogy az érdekelt körök sürgetik a közbelépést a kereskedelmi törvény megfelelő módosítása útján. A csalárd bukások számtalanokat károsítanak a belföldön, ártanak az ország kereskedői hírnevének és közvetve a fogyasztó közönségnek, mert a külföldi szállító már eleve elszámolja a magyar küldeményekkel járó kockázatot. A temérdek csalárd

bukásban a zsidóság van különösen érdekelve és mivel a kereskedelem is ma még javarészből kezeiken van, rajtuk fordul meg, hogy ezen botrányos állapotoknak vége vetessék. Maguk az érdekelt körök is tudják és elismerik ezen észrevétel alaposságát.¹

A kereskedelem szervezésében helyet kell foglalni oly intézkedéseknek, amelyek a termény- és értéktőzsde reformálását célozzák, hogy azok t. i. visszaadassanak eredeti jogos rendeltetésüknek és szűnjenek meg játékbárlangok lenni a közönség kifosztására. Az árú és élelmiszerhamisítás, komoly ellenőrzés és büntetés által akadályozandó, épúgy az árúhalmozás, mesterséges monopóliumok, uzsorás árképződések.

A kereskedői osztály védelmére szolgálnak a törvényes intézkedések, amelyek meggátolják a piszkos versenyt, korlátozzák a házaló és a fogyasztási szövetkezetek kereskedését. A kereskedelmi alkalmazottaknak igényük van vallási, politikai életük kifejtésére, igazságos munkabérré, méltányos munkafeltételekre, megfelelő ellátásra betegség és aggkor esetében.

Az osztály-érdekek hathatós előmozdítására, nemkülömben a közönség jogos érdekének megvédése szempontjából a kereskedői osztály számára is kívánandó a kötelező szervezkedés, a szükséges autonómiával. Az alsó fokozatra például szolgálhatnak a középkori kereskedői céhek, gildek, a felső fokozatra a mezőgazdasági és ipar-, illetve a részben már működő kereskedelmi kamara.

Amit mindenegybes társadalmi osztály méltatásánál kiemeltünk, összefoglalólag ismételnünk kell és ez az, hogy a gazdasági jólét megköveteli, hogy az egyes hivatások kötelezőleg szerveztessenek, ügyeik intézésére autonóm joggal felruháztassanak és egy országos szervezetben — országos gazdasági tanácsban — egybefoglaltatván, az ország gazdasági kívánalmainak, törekvéseinek, érdekeinek kifejezői legyenek és a törvényhozást befolyásolják. Az ilyen szervezet képes a folyton emelkedő, változó s alkalmazkodást igénylő szükségletekkel lépést tartani,

¹ Magyar Kereskedők Lapja 1911. aug. 19. Miklóssy J., Keresztény magyar népünk romlása. 101. l.

azokat kielégíteni. Ezen szerv működését a legképzettebb és a legjobb akaratú vezérelt bürokrácia sem pótolhatja, mert hiányzik azon gyakorlati iskolázottsága, mely csupán az élet áradatában folyton bennállva szerezhető meg. Végül a szabad embernek a becsvágyához is tartozik, hogy szerencséjének maga legyen Kovácsa és ne mások gondoskodásának köszönje. Különösen áll az osztályképviselők közreműködésének jogosultsága a gazdasági téren, amely legtöbb gyakorlati és részletismeretet, jártasságot tételez fel. A szerv beállítása megfelelő szervezést kíván. Legelső fokon szervezetkezeti alapon az azonos foglalkozásuak egyesülnek, megfelelő autonóm hatáskörrel. A magasabb fokozatokat a kamarák alkotnák. Végso fokozatban országos szervezet foglalná egybe a kamara képviselőit. Valamennyi társadalmi osztály érdekeinek képviselétét közös szerv volna hivatva munkálni, amelyben a közjó közvetlen előmozdításáról lévén szó, az államot illetné a vezetés, míg az egyes szervezeteknek elégendő az állami felügyelet és segítés; a felügyelet azért, hogy a túlkapások megakadályoztassanak, segítés azért, hogy a szervezetek, jótékony hatása kiterjesztessék valamennyi társadalmi osztályra.

Pénz és hitel.

6. Külön méltánylást igényel a pénz- és hitelgazdaság. Jellemzője a modern gazdaságnak a természeti gazdálkodásnak átfeljesztése pénzgazdasággá, ami az általános gazdasági szabadsággal áll kapcsolatban. A természetbeli gazdálkodás a nemzetgazdaságnak azon állapota, amelyben a csereforgalom használati javak kicserélése útján megy végbe. E rendszerben a szolgáltatások, a munkabérek, természetbeli javakkal díjaztatnak. A pénzgazdaságban mindez készpénzzel eszközöltetik. *Hitelgazdaság* alatt értjük azt a formáját a nemzetgazdaságnak, amelyben pénzt pótló értékek és a hitelbankok fizetési eszközei vétetnek igénybe a forgalom lebonyolítására. A bankok hitelközvetítő vállalatok, amennyiben mint adósok az egyik féltől pénzt vesznek fel, és azt más oldalról, mint hitelezők továbbadják. A bankok hitelüzletei passzívok, (hitelt igénybe venni) vagy aktívok (hitelt adni). A leggyakoribb aktív üzletek: a lombardírozás, megterhelése

valamely kézizálognak : ékszer, értékpapír stb. kölcsönnek ; diskontó üzlet, hitelnyújtás váltóra, a kamat előleges levonása mellett, folyószámla üzlet, kibocsátások, emissiók, kölcsönkibocsátások átvétele, jelzálogüzlet, ingatlanok megterhelése hosszú lejáratú záloglevelek kiadásával. A passzív banküzlethez tartoznak a letétek, csekkforgalom, a bankoknak egymásközötti leszámolósa, Clearing House, a bankjegyek kiadása, pénzfelvétele kötelezvények ellenében, hosszú időre stb.

A hitelügyletek a modern gazdasági életben óriási terjedelmet öltöttek, amiről tanuskodik az összegek sorozata, a börzeszerű értékek kimutatásával, a nyilvános hitelkönyvek megdöbbentő számadataikkal, a bankok, takarékpénztárak évi kimutatásai. A hitelügy fejlődése lépést tart a gazdasági szabadság haladásával és a nemzetközi anyagi és alaki hiteljog kifejlődése mindinkább elősegíti fejlődését.

Kétséget nem szenved, hogy a hitelügy fellendülése nagy befolyást gyakorolt a kultúra és a gazdasági élet előmozdítására. A hitel lehetővé tette az államok, községek, nyilvános testületek számára, hogy az oktatás, jogszolgáltatás, forgalom, egészségügy terén jelentkező szükségleteket kielégítsék, az általános élet színvonalát emeljék. A technikának óriási alkotásai, a nagyszabású gazdasági feladatok, amelyek a legújabb kort jellemzik, nem lettek volna megvalósíthatók a hitel nagyszabású szervezete nélkül. A legutolsó kis magángazdálkodásig érezteti a hitel hatását, amikor pl. mezőgazdasági ipari szövetkezetek útján széles népköröket fenntartott és megerősített gazdasági existenciájukban. Fokozta a vállalkozói kedvet, a takarékoságot különösen a biztosítási intézetek sokféle neme által. Vannak azonban a hitelrendszernek sötét árnyékoldalai is. Ide sorozandók : az államok, községek, magános földbirtokosok és háztulajdonosok eladósodása, kamatrabszolgasága, a nagytőkének túlságos nagy társadalmi és politikai befolyása ; a növekedő vagyon és jövedelemkülömbözetek, tömeges szegénység. Mind ez az aránytalanul növekvő hiteligazdaságnak egyik jellegzetes kísérője.

Magát a hitelt nem lehet a gazdasági életből kiküszöbölni, sőt az élet fejlődésével szükségképp a hiteléletnek

is erősödni kell. A károk nem is a hitelrendszerből, mint ilyenből következnek, hanem a hitelélet elfajulásaiból, amelyeknek gyökere a társadalmi szabadságok szabályozatlan volta. Ez a szabályozatlanság tette lehetségessé az ingatlan túleladósodását, a mozgó tőke aránytalan felhalmozódását egyik felől, másik felől a vagyontalan proletárok számának ijesztő elszaporodását. A gazdasági szabadságot kell tehát elsősorban szabályozni! Ezenfelül mindaz, mi a mezőgazdaságot, ipart, kereskedelmet, az ingó tőke túlhatalma ellen védi, versenyképessé teszi, egyidejűleg oltalmazza a népet, a hitel túltengése ellen. Nem hiányozhatnak természetesen olyan intézkedések, amelyek a hitelt közvetlenül rendszabályozzák a közjó érkei szerint.

A jelzáloghitelnek alkalmazkodnia kell a mezőgazdasági középexisztenciák, a kisgazdák igényeihez, kerülve minden uzsorát, méltánytalan szigorúságot a kezelésben, végrehajtásban. Az adósnak fenntartandó a jog, bármikor felmondhatni a kölcsönt, hogy a kölcsön ne nehezítse gazdasági munkáját, hanem könnyítse. Viszont védelmeznie kell a kisbirtokost a kölcsönadó ellen, hogy az önkéntesen ne mondhasson fel, mert az ingatlan sem olyan természetű, hogy bármikor elidegeníthető volna, s jövedelmei olyan meghatározott időpontban folynak be, amelyek a kölcsönüzlet önkényes kezelését kizárják. A törlesztések történjenek egyenlő évi annuitásokban; vétlen mulasztások a méltányosság elvei szerint bírálандók el.

A középosztály *személyi hitele* a legbősegebb forrás az adósok kizsákmányolására. Ezen igények kielégítése bankok, takarékpénztárak helyett sokkal célszerűbben történik hitelszövetkezetek által, amelyek az adós személyi körülményeinek alapos ismerete mellett járnak el és tagjaiknak erkölcsi ösztönzést képesek nyújtani. A hitelszövetkezet egy magasabb formáját képezi a *néptakarékpénztáraknak*, és kapcsolatban a különböző *biztosítóintézetekkel* a népvagyon nagy tartalékjának tekinthető.

A *takarékpénztárak* a nép félretett pénzének gyümölcsöztesére szolgálnak, emelik tehát a takarékoságot, azonfelül foglalkoznak hitelnyújtással, amely úgy jelzálog, mint személyhitel. Mivel a nép vagyonát kezelik, ellenőrzés alatt tartandók. Előnyük, ha az igényeket gyorsan

képesek kielégíteni. Magyarországon a kistakarékpénztárak száma túltengő, gyakran nem szolgál egyébre, mint sok hivatalnok eltartására: amellet a kölcsönpénz árát emelte. Előnyösebbek a nyilvános takarékpénztárak, minő pl. a postatakarékpénztár, amely lehetővé teszi a legkisebb összeg gyümölcsöző elhelyezését.

Az emissió bankoknál követelendő, hogy az alapítás feltételei pontosan körülírassanak, az igazságtalan alapító nyereségek harácsolása megakadályoztassák. A részvénytársaságok nagyon is igénylik egy újabb részvényjog alkotását. A jelen keretekben akadályozandó felügyelet gyakorlása útján, hogy egyesek ne húzzanak jogosulatlan hasznokat a részvényesek kárára. Másfelől a részvényesek érdeke épen úgy bekapcsolandó az üzemet vezető vállalkozóba, hogy azok is kényszerítve legyenek kellő éberséget gyakorolni. A részvények átruházása nehezítendő, nagyon kisértékű részvények kiadása akadályozandó, kimondandó a részvényesek egyetemleges szavatossága a vállalkozó által vállalt kötelezettségek tekintetében. Ezen utóbbi követelmény kapcsolatban a számvitel lehető nyilvánosságával, legalkalmasabb a részvényesek érdeklődését fokozni és a hitelerők érdekeit biztosítani.

A pénzvilág jelenben fordulóponton áll. A világháború ad absurdum fokozta a kapitalizmusnak néperőt emésztő nyomását. A valutaviszonyok feldúlva, minden reális gazdasági számadási alapja ingataggá téve, a civilizáció romlás felé rohan, ha közbe nem lép a megértés. Az önzés végtelenül megnehezíti a kibontakozást, de nem tagadjuk, a jogosult életérdekek védelme is. A helyzet tarthatatlansága mindenesetre megoldást parancsol. Minták felett nem rendelkezünk, annyira sajátos a helyzet, de önzetlen lemondás nélkül megoldás nem képzelhető. A *szolidaritás* elvének érvényesülnie kell, mert alaptörvénye az emberi társadalomnak. Önzéssel rombolni, építeni csak megértéssel lehet. Ezen pontnál kerül a túlhajtott szabadság elve revízióra. Milyen irányban? Sokkal nehezebb kérdés, semhogy e helyt tárgyalható volna. De folyton szőnyegen van, égési a szenvedő népek lelkét, megoldása nem maradhat el.

